

НАШ ЈЕЗИК

ЛП СВ. 2

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

др Рајна ДРАГИЋЕВИЋ, др Јелена ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ,
др Весна ЛОМПАР, др Драгана МРШЕВИЋ РАДОВИЋ,
др Марина НИКОЛИЋ, др Мирослав НИКОЛИЋ,
др Ђорђе ОТАШЕВИЋ, др Милица РАДОВИЋ ТЕШИЋ,
др Стана РИСТИЋ, др Марина СПАСОЈЕВИЋ,
др Срето ТАНАСИЋ

Уредник
др СРЕТО ТАНАСИЋ

Секретар
др Марина Спасојевић

Рецензенти
др Наташа Вуловић Емонтс, др Рајна Драгићевић, др Милена Ивановић,
др Владан Јовановић, др Јелена Јовановић Симић, др Марина Николић,
др Ђорђе Оташевић, др Милица Радовић Тешић, др Стана Ристић,
др Марина Спасојевић, др Срето Танасић

Према мишљењу Министарства за науку, технологију и развој Републике Србије
бр. 413-00-1715/2001-01 ова публикација је од посебног интереса за науку.

НАШ ЈЕЗИК, часопис за српски књижевни језик, покренуло је 1932. г. Лингвистичко друштво у Београду, на челу са Александром Белићем, који је уређивао седам књига предратне серије, као и девет књига и први двоброј десете књиге у новој, послератној серији часописа. Од 1960. до 1975. г. (књ. X/3–4–XXI/1–2) уредник часописа био је Михаило Стевановић, а у периоду од 1975. до 1996. г. (књ. XXI/3–XXX) Митар Пешикан. Часопис је од 1996. до 2005. г. (књ. XXXI–XXXVI) уређивао Мирослав Николић.

Наш језик излази у две годишње свеске, које чине једну књигу. Издаје га и прима рукописе Институт за српски језик САНУ, Кнез Михаилова 36, ел. пошта: isj@isj.sanu.ac.rs, nasjezikisjsanu@gmail.com.

Штампа: Birograf comp d.o.o., Атанасија Пуље 22, Београд

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

81

НАШ језик / уредник Срето Танасић. – Год. 1, св. 1 (1932/33) – год. 8, св. 1 (1941); Н. с. књ. 1, (1949/50)–. – Београд : Институт за српски језик САНУ, 1932/33–1941; 1949/50– (Београд : Birograf comp). – 23 cm

Полугодишње
ISSN 0027-8084 = Наш језик
COBISS.SR-ID 615951

НАШ ЈЕЗИК

Књига ЛП

Св. 2 (2021)

САДРЖАЈ

Поводи

- Десет година од одласка прве даме српске лингвистике
(СРЕТО З. ТАНАСИЋ) 1–12

Чланци

- Јован Стејић: српски књижевни језик и његов рјечник – погледи и
визије једног научењака с краја прве половине XIX вијека
(НЕЋО Г. ЈОШИЋ) 13–24
- Нека запажања о интратерминалности у контексту на материјалу
српског језика (ТИЈАНА И. БАЛЕК) 25–37
- Етноними у савременој српској лексикографији: лингвистички и
ванлингвистички чиниоци рјечничке обраде
(МИЛАН Д. ИВАНОВИЋ) 39–57
- Главни правци у проучавању језика права
(ЈЕЛЕНА М. ПАВЛОВИЋ ЈОВАНОВИЋ) 59–70

Прилог

- Ново дело Милосава Ж. Чаркића, проистекло из његових претходних
радова (ИВО ПОСПИШИЋ) 71–84

Прикази

- Мијана Ч. Кубурић Мацура, *Категорија концесивности у савременом
српском језику* (СРЕТО З. ТАНАСИЋ) 85–90
- Илијана Чутура, *Међуоднос ћирилица и ћириличких израза у савременом
српском језику* (АНЂЕЛА Д. ВАСИЉЕВИЋ) 91–98
- Употреба ћирилице у јавном простору (службена и јавна употреба
ћирилице)* (ДРАГАНА Ј. ЦВИЈОВИЋ) 99–102
- На темељима народних говора (АЛЕКСАНДРА М. АНТИЋ) 103–110

Хроника

Научни скуп <i>Актуелна питања српског правописа: Нови прилози српском правопису 2</i> (ВАЛЕНТИНА М. ИЛИЋ).....	111–120
---	---------

Списи Одбора за стандардизацију српског језика

Насиље над српским језиком	121–124
Допис Одбора за стандардизацију српског језика Заводу за унапређивање образовања и васпитања у вези са јужнословенским језицима	125–130

Актуелности

Проблем српског језика у савременом друштву: изазови, проблеми, решења	131–148
---	---------

In memoriam

Тихи одлазак тихог професора. Академик Иван Клајн (СРЕТО З. ТАНАСИЋ)	149–152
Мр Радојка Вуксановић (СТАНА С. РИСТИЋ)	153–156

Оригинални научни рад

Примљено 17. октобра 2021. г.

Прихваћено 19. новембра 2021. г.

СРЕТО З. ТАНАСИЋ*

(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ДЕСЕТ ГОДИНА ОД ОДЛАСКА ПРВЕ ДАМЕ СРПСКЕ ЛИНГВИСТИКЕ

Ове године, 7. марта, навршило се десет година откако је преминула академик Милка Ивић (1923–2011),** по неподјељеном суду компетентних, један од највећих лингвиста које смо до данас имали. У овој прилици тешко је и побројати све заслуге и доприносе које је она дала српској и свјетској науци о језику.¹ А сваки избор је мањкав и непотпун. Повод, међутим, налаже да се укаже нешто детаљније на неке тачке из дугогодишњег и резултатима изузетно богатог радног вијека академика Милке Ивић. Рођена у Београду 1923. године у угледној грађанској породици, по завршетку гимназије уписала се 1945. године на београдски Филозофски факултет. Завршила је српски језик и књижевност. Како је на студијама постижала изузетне резултате, академик Александар Белић, њен професор, додијелио јој је стипендију Српске академије наука. Студије је завршила у јуну 1949, а у јесен исте године, заједно са још троје младих колега: Иреном Грицкат, Павлом Ивићем, будућим супругом, и Иваном Поповићем, примљена је за асистента у скоро основани (1947) Институт за српски језик Српске академије наука. Само стицајем срећних околности што ју је на студијама запазио и пратио академик Александар Белић, чијем се неприкосновеном ауторитету било тешко успротивити, Милка Ивић је добила могућност да се, и

* sretotanasic@yahoo.com

** Овај рад има за основу некролог академику Милки Ивић објављен у *Нашем језику* XLII/1–2 (2011). Овом приликом је измијењен, прерађен и проширен за више од једне половине првобитног текста.

¹ Један цјеловитији увид може се наћи у књизи Predrag Piper, Milorad Radovanović (ur.), *Lingvistika Milke Ivić, XX vek*, Београд, 2008, поводом 85 година њеног живота.

поред у то вријеме неповољне чињенице да је потицала из угледне грађанске породице, запосли у новооснованој научној институцији,² гдје се одмах, с пуним радним временом, ангажује на пројектима Института, прије свега на изради великог Академијиног *Речника српског књижевног и народног језика*, чију израду је Академија повјерила Институту. Докторирала је 1953. године са темом *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој*.

Радећи у Институту за српски језик на *Речнику српског књижевног и народног језика*, наишла је Милка Ивић на разноврсну и интересантну грађу у вези са значењем и употребом инструментала и предложила академику Белићу наведену проблематику за тему докторске дисертације. „Никако, успротивио се професор; то је сувише тежак задатак, тежак уопште, а поготову за почетнике! Наслов дисертације је он стилизовао, по својој замисли, а ја сам ову под тим насловом и пријавила Академији. Чим сам то обавила, почела сам се са страшћу бавити – инструменталом, наравно. Не могу тврдити да ми је баш лако било. Немајући на располагању чврсто постављене методе анализе, потпуно лишена савета ментора, чак – кришом од њега, крчила сам стопу по стопу дотле неистражене синтаксичко-семантичке области.“³ Како је реаговао академик Белић кад му је послје три године донијела завршену тезу о инструменталу, сјећала се живо професор Милка Ивић цијелог живота. Пале су ту и оштре ријечи на рачун њене невјероватне дрскости, али већ сутрадан ствари су се промијениле, јер је професор у току једне ноћи прочитао дисертацију и видео шта она доноси. Докторска теза је свакако имала доста удјела у будућој судбини Милке Ивић као научника. Наиме, и прије одбране дисертације она је у Институту држала предавање из ове проблематике које је академик Белић објавио у *Гласнику САН* (књ. IV, св. 2, 324–325) под насловом *О проблему падежне системе у вези са савременим схватањима у лингвистичкој науци*, а у XX књизи *Јужнословенског филолога* објавила је опширнији рад под istim насловом.

² Ипак, како се касније присјећала, као непартијац није могла добити мјесто на Универзитету: „Уопште, имати у оним чудним послератним годинама иза себе Александра Белића као подршку значило је имати – Божји благослов“ – са захвалношћу је истицала Милка Ивић. „Ипак, Белић није био свемоћан. Није успео да ме задржи на факултету, мада је свим силама настојао да се, кад он оде у пензију, мени доделе предавања из опште лингвистике. У првим поратним годинама нама непартијцима Београдски универзитет је био недоступан за запошљавање, ма колико способни били“ (Милош Јевтић, *Ивићеве. Ранији и садашњи разговори*, Београд, 1998, 22).

³ Milorad Radovanović, *Tri pitanja Milki Ivić*, u: Predrag Piper, Milorad Radovanović (ur.), *Lingvistika Milke Ivić*, 10.

Објављену дисертацију приказао је њен ментор у XXI књизи *Јужнословенског филолога*, бираним ријечима говорећи и о аутору и о самој књизи: „М. Ивић добар је и самосталан испитивач. Она лако улази у синтаксичке проблеме и у њима проналази оно што је битно. Она, бранећи своје мишљење, дискутује са Миклошичем, Потебњом, Бругманом и Делбриком износећи често с успехом своја тумачења према њиховим“ (стр. 288). „Цело излагање Ивићкино носи оригиналне црте“ (стр. 289). „Увек се полази од непосредног односа делова синтагме и показује како се и само значење инструментала на основу тих односа мења. То је црта која се провлачи кроз цео овај рад и која му даје нарочиту вредност. Јер то показује несумњиво правилан метод у синтаксичким испитивањима. По себи се разуме, то не значи да се морамо сложити са свим закључцима које писац износи, јер у односима речи има више момената и испитивачи се могу каткад и не слагати у приписивању већег или мањег значаја једном или другом. ... Као илустрација тих особина пишчевих може послужити нарочито категорија узрока (стр. 69–99). М. Ивић даје ту схематски преглед (стр. 100) категорије узрока. ... Она даље показује како су које од тих категорија замењене доцније у нашем језику и која се од њих и у коликој мери до данас сачувала. И свугде има танане анализе свих момената које прате дане појаве“ (стр. 290). Наравно, у приказу није било мјеста за историју настанка ове дисертације. А ми је знамо из разговора професорке Ивић прво са својим учеником Милорадом Радовановићем за *Књижевну реч* 1985, а касније и с Милошем Јевтићем. И сам писац овога текста имао је прилику да од професорке Ивић слуша и ту малу историју, као једну епизоду из обимније историје њених упорности, кад би се она у нашим сусретима присјећала како је почињала свој пут у науку.

Недуго послје одбране ове докторске дисертације, у Београду је 1955. боравио Роман Јакобсон. У разговору с њим, између осталог и о научном подмлатку, Белић му је препоручио двоје младих Ивића. У сусрету с Милком разговарало се два сата о проблематици словенских падежа. А кад је пет година касније стигла с Павлом у Америку, изненадила се колико се о њој зна, јер је Јакобсон колегама скретао пажњу на њено учење о падежима. Иако је дошла с циљем да прикупља грађу за своју будућу књигу о историји лингвистике, Јакобсон јој је саопштио да ју је препоручио колегама с Јелског универзитета да у љетњем семестру држи предавања из славистике. Касније су, на предлог великог Јакобсона, одмах послје Чомског, Милка и Павле Ивић држали предавања на универзитету у Токију, а професорка је потом, по позиву,

држала предавања на многим другим престижним универзитетима у Америци и Европи.

Академик Милка Ивић се цијелог живота бавила падежном проблематиком: написала је око четрдесет радова посвећених синтакси падежа. О значају њене монографије о инструменталу проговорио је њен професор Белић. Ипак да додамо овдје још један моменат важан за оцјену те монографије: „Наиме, већ у њеном поднаслову стоји да је то синтаксичко-семантичка студија, што недвосмислено сугерише, већ у том тренутку, потпуно формиран јасан став о нераздвојном јединству синтаксе и семантике...“⁴ Синтаксичари радове Милке Ивић из падежне проблематике разврставају у неколико група. У једну иду радови који се баве проблемом обавезног детерминатора у употреби падежа, о којој би требало рећи коју ријеч. Као почетни прилог у тој групи узима се онај који је објављен у *Годишњаку Филозофског факултета у Новом Саду* 1959. године под насловом Српскохрватски падежни облици праћени одредбом као помоћним морфолошким знаком. Ове појаве Милка Ивић се била дотакла и у дисертацији о инструменталу, а у раду Из проблематике падежних временских конструкција, објављеном у XX књизи *Јужнословенског филолога* (1955–1956), о овом феномену се говори више него што је то био случај у ранијим помињањима, све од времена Ђуре Даничића. У новосадском раду, међутим, проговорено је другачије о обавезној детерминацији – указано је да она има дубљи и шири значај, да се мора промијенити двочлана систематизација падежа у синтаксичким описима њиховим: поред слободних и падежа праћених предлогом, падежи се остварују и праћени обавезним детерминатором, који има улогу да реченици обезбиједи или граматичност или одговарајуће значење у оквиру граматичне структуре. Први пут је с овом темом професорка изишла у свијет 1962. године, потпунији рад је објавила 1964. са 9. интернационалног конгреса, одржаног 1962. И управо овај рад је уврштен у антологију најзначајнијих радова за протеклу деценију из структуралне синтаксичке теорије 1972. године.⁵ Овдје се неће подробније говорити и о другим радовима академика Милке Ивић посвећеним падежној проблематици, касније ће још неки бити само поменути.⁶

⁴ Ivana Antonić, *Sintaksa padeža*, u: Predrag Piper, Milorad Radovanović (ur.), *Lingvistika Milke Ivić*, 162.

⁵ Milka Ivić, *Non-omissible Determiners in Slavic Languages*, in: F. W. Householder (ed.), *Syntactic Theory: 1. Structuralist: Selected Readings*, Harmondsworth: Penguin Books, 1972, 135–139.

⁶ Један преглед и оцјену тих радова читалац може наћи у цитираном раду Иване Антонић.

У вријеме кад се бавила синтаксом падежа академик Милка Ивић се бавила и синтаксом глаголских облика у српском језику. Овдје није писала против савјета академика Белића, али ни у складу с његовим учењем. Наиме, сваком синтаксичару је познато да је у проучавању синтаксе глаголских облика у српској науци преокрет значио Белићев рад О синтаксичком индикативу и „релативу“, објављен двадесетих година прошлог вијека. Послије тога су готово сви српски синтаксичари до краја седме деценије XX вијека радове из синтаксе глаголских облика писали искључиво у оквирима те теорије, што је, може се данас рећи, водило извјесном застоју у овој синтаксичкој грани, како то често бива. Тек је професор Милка Ивић 1958. године објавила рад Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику, у коме проблему синтаксе глагола уопште није приступила са позиција теорије о индикативу и релативу. Наравно, није она ову теорију ни коментарисала, као што ни академик Белић није коментарисао њен рад. Милка Ивић је, дакле, прва показала да ова теорија није свеобухватна и да се може и другачије приступати изучавању глаголских облика у српском језику. Други су покушавали да дају своје тумачење те теорије, али нису излазили из извјесних слијепих улица. Тек је 1967. године у предговору књизи у којој је сабрао своје радове из синтаксе глаголских облика сарајевски професор Јован Вуковић, такође Белићев ученик, који је, по моме убјеђењу, био и најсрећније руке у примјени Белићеве теорије, јавно рекао да је та теорија постала преуска и да се убудуће у изучавању синтаксе глаголских облика мора тражити нови теоријско-методолошки приступ. У томе тражењу значајан допринос је опет дала академик Милка Ивић својим радовима о глаголским облицима писаним осамдесетих година прошлог вијека, међу којим је са овог становишта најзначајнији онај објављен у њеној књизи *Лингвистички огледи* (1983) под насловом Начин на који словенски глагол овременује понављању радњу. Управо тај рад код нас скреће пажњу на опозицију референцијално/нереференцијално представљање глаголске радње. У њему аутор показује да у српском, као и у другим словенским језицима, глаголи исказују радње било као референцијално било као нереференцијално конциповане; то утиче и на избор глаголских облика и вида приликом уобличавања реченице. Ово се у каснијим истраживањима показало као значајно управо код рјешавања оних питања у српској синтакси глагола која су доводила до великих неспоразума међу нашим синтаксичарима. Конкретније, увођење опозиције референцијалност/нереференцијалност омогућило је да се реинтерпретира и Белићева теорија синтаксичког индикатива и релатива и помјере

проучавања синтаксе глаголских облика.⁷ А између радова о појединим глаголским облицима у српском језику ја бих овдје посебно поменуо онај о плусквамперфекту. У овом раду је она указала на специфичност овога глаголског облика, коју су неки наши синтаксичари (Петар Ч. Сладојевић и Ксенија Милошевић) више или мање јасно већ били запазили, али нису детаљније описали нити протумачили: плусквамперфекат може да исказује такве радње које су се десиле у прошлости чији резултат више није актуелан јер се послје њих догодила нека друга радња која је поништила тај резултат. Међутим, тек је Милка Ивић сагледала ту специфичност и дала теоријску основу за њено објашњење. Зато се послје овога рада морало промијенити гледање на овај глаголски облик. Показује се да се српски плусквамперфекат не повлачи из српског језика јер у његовој семантици постоји компонента коју не садржи перфекат; само је његов домен употребе мањи од домена употребе перфекта. Новија проучавање ове проблематике показала су да је таква компонента садржана и код одређених глагола имперфективног вида, па се обликом перфекта тих глагола исказују имперфективне прошле радње на начин на који се свршене исказују плусквамперфектом.⁸

Кад је ријеч о синтакси српског језика, није ништа мањи допринос професора Милке Ивић у изучавању синтаксе реченице. Она је и у овој области дала „доста радова у којима се описују језичка факта која раније или нису уочавана уопште или су уочавана а недовољно прецизно описивана. Она продубљује и проширује наша знања о многим језичким феноменима“⁹, а често указује и на правце њиховог даљег изучавања. Ти радови тичу се простих или сложених реченица. Треба поменути њена проучавања типологије и структуре просте реченице и њених конституената, гдје је она дала осавременену дефиницију реченице, па утврдила мјесто субјекта и предиката, те дала типологију директног објекта, опис одредби додатног коментара, писала о функционалној реченичној перспективи... Затим, Милка Ивић је описивала српску имперсоналну реченицу. Такође значајан допринос дала је и проучавању сложене реченице, погодбених, оних допунских са везником *да*, па оних са моментом фактивности. Како је већ утврђено, „Својим студијама и књигама Милка

⁷ Теорија референцијалности и нереференцијалности глаголске радње први пут је примијењена у мом монографском опису презента, а ову теорију сам примијенио у једном мањем раду 1986. године.

⁸ Више о доприносу Милке Ивић проучавању ове проблематике може се наћи у моме прилогу у навођеној књизи Predrag Piper, Milorad Radovanović (ur.), *Lingvistika Milke Ivić*.

⁹ Ово што је речено у мом приказу *Лингвистичких огледа, тјри* (Славистика IV, Београд 2000, 312) важи и на овоме мјесту.

Ивић је неспорно дала изузетан научни допринос у области синтаксе реченице српског језика, и у теоријском, и у методолошком смислу, што има свакако и велики практични значај.¹⁰

Овај текст би морао бити знатно дужи да би се и у најкраћем коментарисао њен допринос у другим областима, за које се мање везује име академика Милке Ивић. А она је дала значајан допринос и изучавању морфологије српског језика,¹¹ бавила се историјом српске лексике,¹² лексичке семантике.¹³ Милка Ивић дала је велики допринос и изучавању типологије појава у словенском језичком свијету, и то сагледавању типологије различитих појава у словенским језицима и проучавању главних токова њиховог развоја.¹⁴ Једном приликом она је рекла: „Мене највише интересује устројавање *значења* језичких јединица. Задржавам се првенствено на нашим језичким датостима, али не запостављам ни остали словенски језички свет. Удубљујући се тако у нашу и шире словенску језичку стварност, покушавам да дознам нешто више о оним принципима универзалнијег значаја по којима се, у значењском погледу, организује језик уопште, језик као комуникационо средство.“¹⁵

Значајну пажњу посвећивала је Милка Ивић и проучавању проблема српског стандардног језика, оног вуковског типа. Она је међу првим устврдила да се он мијења; познато је и да је на сарајевском конгресу југословенских слависта 1965. њен реферат, у коме је изашла са тврдњом о варијантама српскохрватског језика, изазвао велику буру у научној и културној јавности.¹⁶ Када су прошле буре и када је дошло до распада српско-хрватског језичког заједништва, Милка Ивић је, уз разумијевање за својевремено прихватање двочланог назива језика који је створио Вук („у питању је *исџи*, вуковски књижевни језик“), недвосмислено рекла: „Сад већ није неумесно ни питање: зар је баш требало одступати од првобитног, изворног термина – од име-

¹⁰ Vladislava Ružić, *Sintaksa Rečenice*, u: Predrag Piper, Milorad Radovanović (ur.), *Lingvistika Milke Ivić*, 143.

¹¹ Egon Fekete, *Morfološke kategorije*, u: Predrag Piper, Milorad Radovanović (ur.), *Lingvistika Milke Ivić*.

¹² Darinka Gortan-Premk, *Istorija reči*, u: Predrag Piper, Milorad Radovanović (ur.), *Lingvistika Milke Ivić*.

¹³ Rajna Dragičević, *Leksička semnatika*, u: Predrag Piper, Milorad Radovanović (ur.), *Lingvistika Milke Ivić*.

¹⁴ Jasmina Grković-Mejdžor, *Tipološka slavistička problematika*, u: Predrag Piper, Milorad Radovanović (ur.), *Lingvistika Milke Ivić*, 81; овдје видјети подробније о доприносу Милке Ивић у тој области.

¹⁵ Милош Јевтић, *Ивићеву*, 26.

¹⁶ О овој страни научног дјела говори се у раду Драгољуба Петровића у помињаној књизи Predrag Piper, Milorad Radovanović (ur.), *Lingvistika Milke Ivić*.

на које је свом језику дао његов творац, Вук? Кад већ Американцима и Аустралијанцима не смета што се њихов језик зове по (њима не баш претерано драгим) Енглезима – енглески, зашто би таквима међу нама који себе не сматрају ни Србима ни Хрватима, а говоре вуковским језиком, сметао изворни термин тога језика – *српски*?¹⁷ Истом приликом проговорила је Милка Ивић и о српском језику као ризници података о српском народу, његовом животу и култури, о српском језику као најбитнијем знаку и носиоцу српског националног и културног идентитета. На овај став академика Милке Ивић, која сједи на трону великана у свијету лингвистике, добро је подсјетити се јер и данас у нашу научну средину неки вјетрови доносе смутњу, па се они који гледају научне чињенице покушавају представити као неки негативци у српској језичкој науци, а значај српског језика као битног за српски национални и културни идентитет увредљиво се омаловажава.

Подсјетили смо се да је Александар Белић желио да Милка Ивић на Београдском универзитету предаје општу лингвистику, свакако не случајно, али се то није остварило. Ипак, она се општелингвистичким темама и историјом лингвистике није престајала бавити. Зна се да је професор Милка Ивић, у првој половини свога радног вијека, пошла у Америку да припрема литературу за писање књиге *Правци у лингвистици*, а то што се у Америци сусрела с другим изазовима, и придодатим обавезама, није је омело да заврши и тај посао. Написала је планирану књигу, али, стицајем неких околности, у Београду није било издавача заинтересованих за такво дјело. Онда се појавила Државна založба из Љубљане и 1963. објавила књигу на српском језику, а 1983. штампано је већ пето издање. Године 1990. *Правци* се коначно враћају у Београд; први пут, као шесто (допуњено) издање, штампају се, дакле, у Београду, а 2003. као десето. Књига је, уз то, у свијету објављена на десет језика (два издања на енглеском). Слободно се може рећи да је ово најпревођенија књига једног српског лингвисте, а вјероватно иде и међу наша најпревођенија научна дјела. Професор опште лингвистике Милорад Радовановић примјећује да је та књига била „најдоступнија и најприкладнија историја лингвистике на многим европским, америчким и другим универзитетима, и то у конкуренцији са, такође гласовитим књигама Малмберга, Мунена, Робинса, Лепшија, и других, и са њиховим преводима на многе велике и мале језике света.“¹⁸

¹⁷ Милош Јевтић, *Ивићеве*, 32.

¹⁸ Milorad Radovanović, *Istorija (opšte) lingvistike*, u: Predrag Piper, Milorad Radovanović (ur.), *Lingvistika Milke Ivić*, 58; видјети и Sofija Miloradović, *U naučnoj kritici*, u: Predrag Piper, Milorad Radovanović (ur.), *Lingvistika Milke Ivić*, 259–264.

Поред тога што се о учењима Милке Ивић сазнавало у ширем лингвистичком и славистичком свијету преко њених радова и предавања која је држала, посебно треба истаћи допринос који је она дала славистичкој науци у Комисији за проучавање граматичке структуре словенских језика при Међународном комитету слависта, у коју је, на предлог чешког лингвисте Богуслава Хавранека и Романа Јакобсона, изабрана 1964. године и у којој је врло активно учествовала пуних двадесет година, а потом се повукла по сопственој жељи.¹⁹ О томе колико је оправдала повјерење двојице великана словенске лингвистике и како је представљала српску лингвистику може се закључивати по њеној активности у овоме међународном тијелу, о чему се свједочанство налази у њеној библиографији из тих година.

Овом приликом свакако се поново морамо вратити мјесту Милке Ивић у развоју Института за српски језик САНУ. Истина – на кратко, мада о томе има шта да се говори, а сам сам посљедњих двадесетак њених година био у срећној прилици да изблиза пратим ту њену дјелатност, у неким пословима и част и дужност једног од најближих њених сарадника. Наиме, посебно по одласку у пензију осамдесетих година професорка је имала више могућности да сарађује са својом првом кућом. Најупутније је поћи од њеног доприноса издавачкој дјелатности Института. Некако деценију пред одлазак у пензију она је постала главни уредник *Јужнословенског филолога*, реномиране периодичне публикације коју је покренуо њен учитељ Александар Белић. Само прва књига коју је она уредила (XXXI) изашла је за 1974/75. годину, све наредне, а уредила је 32 књиге, имале су статус уредног годишњака, након чега је сама пожељела да ту дужност преда млађем члану Уредништва академику Предрагу Пиперу. Академик Милка Ивића потписала је 32 књиге *Јужнословенског филолога*, а и личним прилозима и стандардима немјерљиво је доприносила одржавању високог реномеа публикације, сврстане међу најугледније у свијету славистике. Први рад у овом часопису објавила је у XVIII, првој послеријатној књизи за 1949–1950. годину, а посљедњи рад је објавила у LXVI књизи за 2010. годину. У *Јужнословенском филологу* она је објавила за ових шест деценија око седамдесет радова, међу

¹⁹ О разлогу за повлачење такоређи „без разлога“ из ове комисије говорила је академик Милка Ивић у разговору са Милошем Јевтићем: „Била сам свесна: године које наилазе почеће све брже, све дрскије да крње не само моје физичко, него и духовно биће. Ако човек жели да остане запамћен онакав какав је био, а не онакав какав ће бити, а ја сам баш то желела, ваља му се на време склонити с видика“ (Милош Јевтић, *Ивићев*, 24).

њима и неке од својих најзначајнијих студија. Посебно треба напоменути да је она у овоме часопису објавила велики број научних критика неких од најзначајнијих дјела која су се појавила у свијету лингвистике у другој половини XX вијека, приближујући тако достигнућа свјетске лингвистичке мисли српској научној јавности. У том погледу професор Милка Ивић је наслиједила свога учитеља академика Александра Белића, који је таквим приказима испуњавао књиге *Јужнословенског филолога* у своме научном вијеку. Уз то је рецензирала и уредила двадесетак књига у едицији *Библиотека Јужнословенског филолога*. И није академик Милка Ивић заслужна само за *Јужнословенски филолог* и његову Библиотеку. Данас са посебним задовољством желим истаћи – била је сарадник и нашег часописа *Наш језик* преко шездесет година: први рад објавила је у њему још у књизи I/1–2 за 1950. годину, а последњи у књизи XLI/1–2, за 2010. годину. У овом часопису је објавила укупно 22 рада. У њему је била посебно присутна од 1995. године; у том периоду објавила је 15 радова. У *Нашем језику* објавила је, рецимо, и рад Узрочне конструкције с предлозима „због, од, из“ у савременом књижевном језику (V/5–6, 1953), у коме је она утврдила основне карактеристике категорије узрока у српском језику: семантичко поље узрока има два потпоља – директни и индиректни узрок, што се изражава и избором предлога са генитивом. Такође, у овоме часопису је објавила рад Однос између квалитативног генитива и квалитативног инструментала (VII/7–10, 1956), који такође до данас није изгубио на својој актуелности и научној вриједности.

Не смије се заобићи ни податак да је академик Милка Ивић била дугогодишњи рецензент Речника САНУ. У последње двије деценије живота академик Милка Ивић је, као представник САНУ, давала немјерљив допринос у раду и активностима Научног већа и Управног одбора Института. Веома успјешно је обављала и функцију предсједника Управног одбора. Не заборавља се ни професоркин рад са млађим кадровима: консултације у писању радова, избору и изради магистарских и докторских теза, писању реферата за избор у научна звања и сл. Младима је, по потреби, стављала на располагање и своју богату библиотеку, као и свој углед: њена ријеч отварала је врата свих славистичких и лингвистичких центара у свијету. А према мени је – вријеме је да јавно кажем – исказивала истински материнску бригу.

Кад погледамо доступне податке, види се да су радови академика Милке Ивић и данас незаобилазно штиво старијим и млађим генерацијама – читају се и цитирају. А о величини и утицају њеног научног дјела, не само у српској језичкој науци него у свијету славистике

и уопште у лингвистичком свијету, може се судити и на основу увида у критику њених књига у земљи и свијету који нам је понудила Софија Милорадовић у јубиларном зборнику у част академика Милке Ивић, гдје се каже и то да је више од четвртине прикупљених приказа потекло од иностраних лингвиста.²⁰

Милка Ивић постала је дописни члан САНУ 1976, а редовни 1983. године. Члан Академије наука и умјетности Норвешке постала је 1976, инострани члан Саксонске академије наука и умјетности 1979, а за спољног члана Словеначке академије наука и умјетности изабрана је 1983. године.

Прије десет година завршио се животни и необично плодан радни вијек академика Милке Ивић. Националној и свјетској ризници језичке науке оставила је огромно дјело. Оставила је и генерације ученика које није учила само тајнама науке, него и томе како се служи научној истини, али и своме роду.

У свијету славистике и уопште у свијету лингвистике Милка и Павле Ивић били су најпознатија српска имена током цијеле друге половине XX вијека. Ни слава и могућности великих универзитета, ни примамљиве финансијске понуде богатијих, ни бољи услови за научни рад нису их, међутим, задржали да остану у свијету. Одговори на примамљиве позиве били су увијек исти: наша је дужност да своја знања преносимо својим младим нараштајима. Академик Милка Ивић је на том послу часно и успјешно деценијама истрајавала радећи с невиђеном енергијом и вољом на педагошким, научним, уредничким пословима.

О значају дјела Милке и Павла Ивића у српској науци, али и у свијету славистике и уопште лингвистике, на један начи сажето је рекао академик Милорад Радовановић, један од најбољих њихових ученика, потом и сарадника: „И управо у Ивићевима имамо, у ствари, и судионике, и сведоке, и саучеснике, и ствараоце једне културне и научне епохе. А кад је лингвистика у питању – не било какве епохе: Ивићеве су ступали на лингвистичку сцену крајем четрдесетих, почетком педесетих година двадесетог века, а то је било време када је лингвистика постајала узорном, угледном и огледном научном дисциплином у хуманиоруму. То доба (а потрајаће оно некако до осамдесетих година) ми данас већ видимо и именујемо као ’златно доба лингвистике’, уз то – као ’златно доба славистике’, па, богами, и као ’златно доба на-

²⁰ Sofija Miloradović, U naučnoj kritici, u: Predrag Piper, Milorad Radovanović (ur.), *Lingvistika Milke Ivić*, 257.

ших језичких и културних тема' – у европским и светским размерама гледано.²¹

О дјелу академика Милке и Павла Ивића као учесника и стваралаца те изузетне епохе у историји српске и свјетске лингвистике, тог „златног доба“ славистике, вриједило би, поводом једног вијека од њиховог рођења, да Институт за српски језик САНУ, као кућа из које су пошли у свијет науке, и САНУ, као кућа у којој су завршили свој стваралачки вијек, организују научни скуп с међународним учешћем.

²¹ Milorad Radovanović, Ivićevi, u: Predrag Piper, Milorad Radovanović (ur.), *Lingvistika Milke Ivić*, 287–288.

Ч л а н ц и

УДК 811.163.41'35"18"

81:929 Стејић Ј.

Оригинални научни рад

Примљено 15. октобра 2021. г.

Прихваћено 19. новембра 2021. г.

НЕЂО Г. ЈОШИЋ*

(Институт за српски језик САНУ, Београд)**

ЈОВАН СТЕЈИЋ: СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК И ЊЕГОВ РЈЕЧНИК – ПОГЛЕДИ И ВИЗИЈЕ ЈЕДНОГ НАУЧЕЊАКА С КРАЈА ПРВЕ ПОЛОВИНЕ XIX ВИЈЕКА

Аутор се у раду бави језичким погледима и схватањима Јована Стејића изложеним у његовим списима током друге четвртине XIX вијека: питањима концепције књижевног језика код Срба, његовим планским дјеловањем на пољу књижевног језика, погледима на физиономију и устројство новог рјечника српског језика.

Кључне ријечи: Јован Стејић, XIX вијек, концепција књижевног језика, описни рјечник, српски језик.

Увод

У развоју језичке мисли код Срба Јован Стејић (1803–1853) заузима специфично и засебно мјесто. Рођен је и школовао се у Хабзбуршкој монархији. Будући лекар по струци (студије медицине отпочео је у Пешти, а завршио у Бечу), вратио се у обновљену Србију и службовао овамо као један од двојице Срба међу странцима, заузимајући важна мјеста у служби и угледне положаје у политичком животу. У краћем периоду био је лични лекар Кнеза Милоша и васпитач његових синова. Уз лекарску праксу подизао је лекарски кадар, био руководиолац грађанског санитета у Министарству унутрашњих дела, те радио

* nedjo.josic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад финансирао је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору бр. 451-03-9/2021-14, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

на развоју српске медицинске терминологије.¹ Стручна медицинска терминологија и залагање за њено обликовање и унапређење могле би да чине оно средишње поље из којег је потекло Стејићево непосредније интересовање за питања српског књижевног језика уопште, посебно када се има у виду средина XIX вијека (надасве година 1847), као преломни период у његовом развоју. То је период када Вукова реформа језика и правописа још није добила званично признање, период у којем су се још снажно сучељавале различите струје, прогресивна (с Вуком и Даничићем прије свега) и регресивна (са нпр. Стеваном Стратимировићем, Лукијаном Мушицким и Јованом Хацићем прије свих). Јован Стејић се по својим схватањима налазио између двију матица – наклоњен добрим дијелом Вуку као реформатору, његовим гледиштима, његовом ауторитету, у својим списима се залагао за неки средњи пут у развоју српског књижевног језика, надасве у погледу његове ортографије. Излажући на махове смјела и напредна схватања која ће тек тридесетак година касније с појавом Новаковићевих списа (у првом реду Новаковићеве *Посланице о неговању језика српског*), стећи зрелије и чвршће обресе, Стејић чини важну карик у развоју српске језичке мисли. То је разлог да се, послвије Селимовића, Нуорлуота (Juhani Nuorluoto), Младеновића и Поповића, још једном вратимо на гледишта Јована Стејића и да његово поимање књижевног или стандардног језика (развијано у периоду од 1826. до 1853. године), размотримо на прегледан и систематичан начин уз нова запажања и досад непомињане детаље. Одмах да се каже, аутор ових редова не дијели у потпуности мишљење Љубомира Поповића изражено у раду *Стејићева концепција српског књижевног језика*, у којем се наглашава да је Стејић „књижевнојезички планер и књижевнојезички идеолог“ (Поповић 1995: 28), нити да је он у својим списима представио иоле потпунију **концепцију** књижевног језика као што то Поповић тврди. Иако у Стејићевим списима има нечег што би се заиста могло оквалификовати као план или планско дјеловање у погледу развоја књижевног језика, он није идеолог у потпуном смислу те ријечи (као што су нпр. Вук Караџић

¹ Просветина *Мала енциклопедија* за Стејића наводи: „[био је] писац и културни радник; од 1829. радио као лекар у Србији, али се убрзо развишао са кнезом Милошем и прешао у Земун; у Србију се вратио коначно 1840. и постао начелник санитета, затим секретар Државног савета. Пристао је уз Вукову реформу, али је није у потпуности усвојио“ (МЕР). У енциклопедија која је временски претходила овој, наводи се да је учио медицину у Пешти и Бечу, те да је докторирао 1829. године. Надаље овамо стоји: „Стејић као књижевник није био оригиналан писац, а још мање умјетник. Он је као досљедан Доситејевац настојао само да пишући оплеменењу свој у култури заостали народ, и да му пружа науку за моралну и тјелесну хигијену“ (Енци. Станојевић IV).

или Стојан Новаковић), нити његова представа о књижевном језику има елементе потпуно осмишљене концепције. Код Стејића је све ипак у назнакама, а и оне су дате с доста обзира, углавном дакле без потпуно оформљених гледишта. Његова књижевнојезичка мисао настала је као производ општих међујезичких трвења, посебно карактеристичних за другу четвртину XIX вијека. Настојаћемо надаље да то увјерљивије покажемо користећи се углавном изводима из његове заоставштине, истовремено се осврћући на схватања аутора од Новаковића наовамо, који су разматрали или анализирали Стејићеве језичке погледе.

Стејићеве језички погледи и схватања у свјетлости проучавалаца његовог рада

Стојан Новаковић у свом обимном спису *Српска краљевска академија и неговање језика српског* помињао је Јована Стејића у више наврата. Хвалио је његову даровитост и опште образовање, али је такође истакао да даровитост и образовање „нису могли бити довољни за посао коме је требало нарочитих знања, и његов предлог вреди само по идеји“ (Новаковић 1888: 12). Новаковић је овдје мислио на његов спис означен као *Предлог за српски речник и српску грамаику* (1853). Ипак, Новаковић је понегдје касније користио Стејићеву аргументацију, посебно његово залагање да се за основицу српског књижевног језика узме тзв. „источни говор“ (Новаковић 1888: 67). Под источним говором и један и други су подразумијевали оне говоре које је Александар Белић означио као „центральный диалект“ (Белић 1906: дијалектолошка карта у прилогу), касније као шумадијско-сремске говоре, а ови се данас, у савременој дијалектолошкој литератури, обухватније и с више оправдања именују као шумадијско-војвођански говори.

Средишње мјесто у Стејићевим списима чини упоредно разматрање суодноса славеносрпског и Вуковог језика. Упоређујући „славјански језик“ и народни језик (Вуков и вуковски), у расправи насловљеној *За и против Вука*, Мехмед Селимовић се о њима изразио у поетској форми: „Славјански језик је вештачки, углађен, јер је завршен, уочен јер је издвојен, канонизиран јер служи мањини, вишој класи; народни је жив, бујан, многострук, јер је средство споразумевања широког круга људи. Један је [„славјански“] свечано патетичан, други слободно пуст. Један воли апстрактне и веома уопштене речи, јер много шта крије из стварног живота, и радије формулише илузије, често ванвременске, о друштву чији је израз; други је веома конкретан, сасвим овоземаљски, о свему говори отворено, нема разлога ни интереса да ишта крије, и радије формулише стварност

него њену сенку“ (Селимовић 1967: 98). Ова флуидно изражена представа о језику једном и другом, у свим сегментима несумњиво тачна, ослања се на оцјену Павла Ивића дату у студији о Вуковом *Српском рјечнику*. У наведеној студији стоји да је Вуков језик махом сведен на сеоски амбијент, те да је наметање тога језика наметало и потребу попуњавања лексичког фонда како би овај могао да служи захтјевима модерног књижевног језика (исп. Ивић 1966, посебно одјељак 79–96). Селимовићева запажања о језику славеносрпском и народном имају нечег заједничког са Стејићевим гледиштима о језику његовог времена. Стејићева језичка схватања најпотпуније су изражена у спису *Језикословне ђримедбе* (Стејић 1849), за који Селимовић наводи да је „једна од првих озбиљних критика на Вуков језик“ (Селимовић 1967: 98). Аутор *Језикословних ђримедби* оцијенио је као сасвим исправан и надасве нужан поступак преузимања или грађења нових ријечи које би духом својим (творачким и значењским) биле саображене духу народног језика, те тако и посве прикладне при преводу тако сложене књижевнојезичке материје какву чини узвишено штиво *Новога завјетја* у преводу Вука Стефановића Караџића. „Зато смо – наводи Стејић – свагда изъ нужде, као и Г. Вукъ садъ [преводећи Нови завјет], такове потребне, у народномъ нашемъ сзызку неналазеће се рѣчи узимали и правили, и при томъ смо мыслили и држали да чинимо само што є добро и што треба“ (Језикословне, 4). Преводећи *Нови завјетј* Вук је тако пренебрегао своје основне поставке о народном језику као књижевном, указујући својим преводилачким подухватом на путеве снажења и богаћења књижевног језика, прије свега у погледу способности да изражава суптилније мисаоне или појмовне садржаје који увелико надилазе могућности понарођеног књижевног језика чији изражајни потенцијал није увелико надмашао опредмећене садржаје. Стејић је на овај начин оживљавао „питање средњег слога“ (Селимовић 1967: 99). С обзиром на то да је „неискварени народни језик веома сиромашан“ (Селимовић 1967: 100), размицањем замишљених оквира отварала би се нова перспектива за ширења његових изражајних могућности.

За развој језичког израза, за помак који није био својствен Вуку (углавном опсједнутом језиком простога свијета и језиком народних умотворина које је изњедрио тај исти сељачки дух), Селимовић апострофира да Стејић указује и на друге друштвене слојеве, а то су варошани, те образовани и учени људи, тј. онај Стејићев трећи ред који „зна и говори свој језик онако и онолико, како се и колико он у њему према потребама умнога живота изобразио“ (Селимовић 1967: 100). Представа о тзв. Стејићевом **средњем слогу** заправо је представа о језику

свих друштвених сталежа и слојева у који би били инкорпорисани изражајни елементи већ посвједочени код угледнијих писаца његовога времена (исп. Грицкат 1996: 11). У погледу развоја књижевног језика тек се стигло само до почетка. Зора нашега „књижества“ – сматра Јован Стејић – оличена је била у Вуковом преводу *Новога завјетја*, гдје је већ заправо у некој мјери прихваћен средњи слог (исп. Селимовић 1967: 102). Тај значајни, умни и надасве надахнути превод тако сложеног садржаја, тако сложене књижевнојезичке материје који стоји на самом почетку развоја модерног српског књижевног језика, Мехмед Селимовић је оквалификовао овако: „Посебна арома старине, постигнута употребом архаичних речи, поетско свечани тон који одговара материји, богата мелодија разрађене реченице, виталан спој народног језика, свежина неологизама, посрбљених и непосредних славјанских речи, то је респектабилни с р е д њ и с л о г, прилагођен садржају који изражава, времену у којем је настао и ствараоцу који га је реализовао“ (Селимовић 1967: 102, у фусноти).

Јухани Нуорлуото и Александар Младеновић бавили су се углавном графijом, фонолошком структуром, ортографијом Стејићевих списа, мада и у њиховим радовима има општих запажања о Стејићевом језику. Тако нпр. Нуорлуото запажа сљедеће: „У историји формирања српскога стандарда у предстандардном периоду у првој половини XIX века, Јован Стејић (1803–1853) припада оној средњој генерацији за чије је време, почевши од 20-их година, однос народног језика према рускословенском, и њему сродном славеносрпском, био увелико рашчишћен у српској књижевности“ (Нуорлуото 1988: 151). Јован Стејић, у првом реду као преводилац и писац забавних штива без већег умјетничког домета, имао је извјестан утицај на ондашњу нашу културну јавност. „Тај утицај се огледао не само у Стејићевим идејама о тадашњем српском књижевном језику већ и у угледању других на сам његов језик, на један тип славеносрпског језика који је био србизиран у великој мери“ (Младеновић 1990: 139). Процес посрбљавања славеносрпског језика био је итекако очигледан и у списима поменутога аутора: у ранијим радовима свеprisутан је дух славеносрпског, а касније се супстанца овог језичког типа све више србизира, посебно у погледу лексике (ријеч је о обиљу лексике с несрпским фонетизмом у почетној фази Стејићева дјеловања), која у новијим радовима све више поприма српске форме (исп. Младеновић 1990: 141).

Најтемељитија оцјена Стејићева дјела потекла је из пера проф. Љубомира Поповића. У обимном раду под насловом *Стејићева концепција српског књижевног језика*, Поповић је (изузимајући питања

графије и правописа), дао детаљан преглед развоја Стејићевих погледа, у којем средишње мјесто чини рјешавање књижевнојезичких питања код Срба у другој четвртини XIX вијека. У том погледу његова активност као да има програмски карактер, али је тај програм изложен спонтано, већ према томе шта му се у раду наметало као материја. Даљу анализу Стејићевих језичких схватања вршићемо ослањајући се веома често на запажања Љ. Поповића изложена у поменутој студији.

***Стејићеви погледи на српски народни језик у књижевности
и на начине његовог уобличавања и богаћења***

Преводећи Хуфеландову *Макровиотику* (*Макровиотика или наука о њродуженію живоїаа човеческог*, Беч 1826), Стејић у начелу заступа доситејевске погледе на језик комуникације и културе, тј. залаже се за онај језик „који зна свештеник и судія, трговац и рукоделац, земледелац и служитељ“ (Макровиотика, XIV). Како наводи Поповић (1995: 3), „Ради се, дакле, о доситејевском, просветитељском, функционалном, утилитарном понарођивању језика књижевности“. Понесен идејом националног буђења и јачањем свеколике националне свијести, Стејић сањари (а то унеколико и друштвеноисторијске прилике налажу), „да србски пород у србском дому србско, а не туђе руо носи“ (Макровиотика, XVI). Заоштравајући надаље погледе, он прави српски живи језик матерњим назива, сматра га језиком који би надаље морао да буде у функцији писмености и образовања: „он је нама лак и слadak и природан; он дакле може и мора и књижеван наш језик бити“ — за разлику од „старославенског“ који иако „красанъ езыкъ за себе и своє свете предмете... заиста је данасъ одвећъ мало полезанъ“ (Огледи, 159). Стекавши увид у последња дјела Јоакима Вујића, Милована Видаковића или у штива других неуких људи који имају профани садржај, Стејић се обрушава на њихов језик сматрајући да он „заиста свакиј, па и најстрожиј укоръ заслужує“ (Језикословне, 6). За разлику од Вука Караџића који се залагао за чист народни језик и углавном га афирмисао у својим списима, Јован Стејић је за знатно ширу базу у погледу **друштвене стратификације**. Он сматра да су „редови грађана“ (тј. друштвени слојеви: сељаци или прости људи, варошани, образовани и учени људи) сваки понаособ носиоци одређених језичких одлика које би требало на неки начин да се здруже, чинећи тако „општыі езыкъ свега народа“ (Језикословне, 8). То је дакле језик, укратко — наводи Стејић на једном мјесту — „кадъ є онъ уѣданпутъ езыкъ и свега дораслога народа и свестране нѣгове учености“ (Језикословне, 9), језик чији лексички систем садржи не само ријечи које прост свијет користи,

„него и оне, кои се занимаю с предметима препростране области науке и умѣтности ... те јошть и правиланъ и углађенъ, па и доволянъ за животъ и потребе свега народа“ (Предлог, 2). Аутор поменутих списка посебно истиче да овај трећи слој, тј. учени и образовани људи или књижевни ствараоци, имају пресудну улогу у обликовању и уређењу тако пројигциранога језика: „тако образованъ и ученъ човекъ тражи и прави нужне рѣчи за предмете неизмѣрне области науке и потребе снажне уметности, и дае езику ону правилностъ и чистоту, и ону јасностъ и обилностъ израза, коя задовољава облагорођено люудско чувство“ (Предлог, 2).

Стејић као да прави разлику између народног језика у књижевности и понарођеног књижевног језика. У ствари, у једном и другом (савременим рјечником речено) види својеврсне варијетете. Први је за књиге неуглађен: не могу се књиге да пишу на начин „као што се (обично) у дружини говори“ (Макровиотика, XVI), а да би изразио сложеније и веће мисли тај живи језик „онај ред и изглед добити мора, кои га бар с поля тако отликуе от онога, коим баба Санда и пастир код оваца говори“ (Макровиотика, XVI). Наводећи шири цитат из поменутога Стејићева предговора, Љ. Поповић (1995: 8) говори о синтаксичкој и стилској неадекватности народнога језика. Очито и Стејић у народном језику види неуређен систем који би се даљом надградњом и његом могао и морао да превазиђе. Стејићеве ријечи „ред и изглед“ у том смислу би морале да се односе на синтаксичко и стилско устројство књижевно уобличених штива. Ако је Јован Стејић планер и идеолог, како га Љ. Поповић назива (Поповић 1995: 28), плански карактер његових схватања нигдје није тако очигледан као у овом наводу: „што е наш србски (у старом смислу) езык за више науке, гди се израженія налазе, коя простота никад прилике ние могла имати да употребљава и за коя дакле ни речи ние могла изнаћи, јошт доста недостаточан и несовршен, и што се дакле за така или необичне или славенске или нове речи употребити мораю, кое такође образ са свим простога езыка променяю“ (Макровиотика, XVI). Надаље, он говори о потреби да дух и чистота тако понародњеног књижевног језика остану ненарушени, да он ипак поприми својства уређенога језика какав је језик напреднијих народа² – и ту је Стејић несумњиво идеолог, како га проф. Поповић у поменутој студији назива. Одјељак о улози српског народног језика у књижевности Стејићева

² Љ. Поповић је то оквалификовао овако: „Према томе, нако се опредељује за народни језик у књижевности, Стејић је уверен да – због културног нивоа народа, а не само језика – говорни језик није ни довољно богат ни довољно дотеран да би, такав какав је, био књижевни језик“ (Поповић 1995: 9).

времена завршићемо управо ријечима Љ. Поповића: „Дакле, данашњом терминологијом могло би се рећи да тај језик треба да буде елабориран, полифункционалан и култивисан“ (Поповић 1995: 10).

Стејићево залагање за лексичку кодификацију: ојшћи рјечник српскога језика, његова дијалекатска основица и његово устројство

Своје схватање о српском књижевном језику свога времена, његовој основици, његовим носиоцима, богаћењу и ширењу његовом, о улози људи од пера и тежњама усмјереним ка обликовању и усавршавању књижевног језика, Стејић је на неки начин резимирао у првој половини расправе насловљене као *Предлог за српски речник и српску граматику* (1853). Поједине изводе из назначене расправе уклапали смо у претходном одјелку, јер су они били битни за развој Стејићеве језичке мисли (а и та мисао је постепено сазријевала или имала своје мијене), за успостављање опште представе о народном и књижевном језику нашем током друге четвртине XIX вијека. У поменутоме *Предлогу* о граматици српској готово да нама ни ријеч; једино се Друштво српске словесности именује као иницијатор и носилац посла: „Што се Граматике тиче, ако Друштво нађе за добро, да оно и њу овомъ приликомъ сачини и узъ свой Словаръ изда, то ова да се едномъ само члену на израђенѣ преда, и я судимъ најболѣ Г. Профессору Србске Граматике“ (Предлог, 13).

Стејић је имао прилично јасну представу о „нестандардизованости доситејевског језичког узуса“ (Поповић 1995: 19). Према његовим схватањима, Доситејеву језичку оријентацију подривали су на неки начин и Вуков *Рјечник* и Вукова граматика. Зато је овај у *Предлогу за српски речник и српску граматику* настојао да, опет у опреци са Вуковим гледиштима, разријеши три најважнија питања.³

а. Ко би требало да кодификује рјечник (и граматику)? Такву улогу аутор намјењује Друштву српске словесности, које би, по своме значају и природи свога положаја, имало да се поведе за италијанском академијом („Академија делла Круска“), француском академијом и руском академијом (оном што је „преустроена у Петербургу“), које су дале посебан допринос развоју књижевног језика својих народа „свака

³ Љубомир Поповић говори о два важна питања и формулише их овако: „ко треба да кодификује речник и граматику“ као прво, а као друго: „кад се ради о речнику, шта треба да уђе у њега, односно шта чини српски књижевни језик“ (Поповић 1995: 19).

своимъ Словаромъ или Рѣчникомъ и поредъ тога своіомъ Грамматикомъ“ (Предлог, 4).

б. Које нарјечје треба да чини дијалекатску основицу српског књижевног језика? Питање унификације српског књижевног језика Стејићева времена једно је од средишњих питања његових језичких визија или његовог језичког програма. Насупрот Вуку Караџићу, који се определијели за „јужни говор“, Стејић се залаже са „сремско“ нарјечје и екавски изговор као основицу српског књижевног језика, истовремено и као дијалекатску основицу рјечника српског језика чију је израду намијенио Друштву српске словесности: „и мы дакле, ако смо ради, као и они [просвећени народи] бити, морамо се єднымъ књижевнымъ наречіємъ послуживати“ (Огледи, 174). Као аргументе Стејић наводи да је **сремско нарјечје** најправилније и најчистије, што је Срем средоточна област српских земаља, што се досад највише писало сремским наречјем: „Сремско ... нарѣчіє говори већа часть нашего народа, а именно она, коя живи у сръбскомъ Княжеству ... после у Срему, кои є средоточный край сръбски земаля ... Наиправилниє и найчистиє пакъ говори се овымъ нарѣчіємъ у Србиі у посавскимъ и подунавскимъ краєвима одъ Дрине до Мораве, и у цѣлой средини нѣной, кою су пре Шумадіомъ звали“ (Језикословне, 34). Ту идеју је 30-ак година касније прихватио и Стојан Новаковић. Новаковић је цијенио језик српских народних умотворина и Вуков јекавски израз, али је ипак примат давао Шумадији и Војводини као најнапреднијим срединама, срединама у којима се екавски књижевни израз увелико развио, те је и сматрао како управо те области морају имати одлучујућу улогу у профилисању књижевног језика његовог времена (исп. нпр. Новаковић 1888: 42). Како год да се узме, Стејићева замисао о избору дијалекатске основице српског књижевног језика у XIX вијеку претходила је Новаковићевим погледима, што то и овај признаје: „Др. Ј. Стејић је бранио источни говор, тражећи да он остане основа књижевном језику“ (Новаковић 1888: 59). Зато и с овако велике временске дистанце Стејићу ваља одати признање за веома смјела и напредна књижевнојезичка схватања.

в. Шта у лексичком погледу треба да уђе у рјечник како би нова лексикографска замисао (онако како то Стејић види), попримила обиљежја српског књижевног језика? У Стејићевим визијама „санкционише се дотадашња доситејевска елаборациона пракса и организује додатна“ (Поповић 1995: 20). Нови рјечник по Стејићевој замисли морао би да обухвати ријечи из трију извора: ријечи из народног језика, ријечи из књига, те новостворене ријечи за потребе терминологије и струке. Пре-

ма **ријечима из народа** ваљало би да се Друштво српске словесности односи као што се односио Вук Карацић у своме *Српском рјечнику*, али би се Вуков допринос и опсег Вуковог лексикона морао надмашити. Такво прегнуће могли би да предузму свештеници, учитељи и чиновници, који би попунили празнине уочене у Вукову *Рјечнику* и приложили „барь оне ређе рѣчи и изразе, коє се значаємъ своимъ у обзиру смисла и характеристике нашега єзика одликую“ (Предлог, 8). Што ли се тиче **ријечи из књижевних дјела**, Стејић мисли на Доситејево доба и на прву половину XIX вијека: „єрѣ већъ имамо предѣ собомъ плодове труда и искусства поєдины књижевника одѣ читавога готово єдногъ вѣка“ (Предлог, 3), па и то што су ови у погледу писмености учинили да се „свойски претресе и размотри“, те да се прикупи и „уреди у єдно цѣло, по яснымъ и довольнымъ правиламъ“ (Предлог, 5). У том погледу, Стејић се залаже за употребу нужних ријечи из славеносрпског језика у недостатку правих ријечи из народа, јер оне „колико ий годѣ по потреби буде было, заиста неће нѣгову свойственость и оригинальность измѣнити или изопачити“ (Предлог, 11). Када су посриједи **новостворене ријечи**, Стејић је склон пуристичком схватању, али допушта и могућност употребе и страних ријечи и то посве селективно: „Свака туђа, па и турска рѣчь, была она колико му драго уобичасна, нека є искључена, осимъ оне, у мѣсто коє се никако небы могла права српска рѣчь наћи или нова згодна начинити, было то одѣ грађе србске или сродне, нарочито старославенске“ (Предлог, 7). Терминолошку лексику тек треба стварати, „а коє су [ријечи] већъ створене, оне бы намъ наиболѣ могли скупити и дати ГГ. Профессори и други наши учени люди, свакий одѣ оне специјалности, коіомъ се онѣ изѣ склоности или по дужности понаособно занима“ (Предлог, 9). Код сваке ријечи код које „што лексикално треба“, давале би се информације о правилности употребе, назнаке о томе да ли се ради о реалној или фигуративној употреби, а по потреби и то илустровало примјерима из говорног језика, народних умотворина или какве стручне области, већ према томе којем слоју лексикона дата ријеч припада (исп. Предлог, 9).

ИЗВОРИ

- Макровиотика: Христ. Вилх. Хуфеланд, *Макровиотика или наука о њро-
дуженію живоѣа човеческог*, књ. I (предговор: Јован Стејић), Беч,
1826.
- Огледи: *Огледи умне науке (Забава за разум и срце)*, књ. IV, Будим, 1836,
157–182.

Језикословне: Єзыкословне примѣтбе на предговоръ Г. Вука Стеф. Караџића къ преводу Новогъ Завѣта, *Гласник Друштва срѣске словесности* II, 1849, 1–42.

Предлог: Предлогъ за Србскій Рѣчникъ и Србску Граматику, *Гласник Друштва срѣске словесности* V, 1853, 1–13.

ЛИТЕРАТУРА

Белић 1906: Александар Белич, *Диалектологическая карта сербского языка*, Сборникъ статей по славяноведению, Санктпетербург, 1–59.

Грицкат 1996: Ирена Грицкат-Радуловић, Наука о језику у делатности Академије, *Глас САНУ CCCLXXIX*, Српска академија наука и уметности (Одељење језика и књижевности, књ. 15), Београд, 1–83.

Грицкат 2020: Ирена Грицкат, *Кругови Ирене Грицкаћ (семантичко-граматичка исцртавања савременог српског језика)*, ур. Рајна Драгићевић, Београд: Савез славистичких друштава Србије.

Енц. Станојевић: Станоје Станојевић (ур.), *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, књ. I–IV, Загреб, 1925–1929.

Ивић 1966: Павле Ивић, О Вуковом Рјечнику из 1818. године, у: Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник 1818*, Сабрана дела Вука Караџића, књ. II, Београд: Просвета–Нолит, 19–188.

Јовановић 1967: Јован Јовановић, Доктор Јован Стејић и реформа књижевног језика и правописа, *Уствари*, год. IX, бр. 32, Шабац, 13–29.

МЕР: *Мала енциклопедија Просвети*, II изд., Београд: Просвета, 1969.

Младеновић 1990: Александар Младеновић, Једна значајна књига о језику Јована Стејића (приказ), *Јужнословенски филолог* XLVI, Београд, 139–142.

Новаковић 1888: Стојан Новаковић, Српска краљевска академија и неговање језика српског (Посланица Академији наука философских), *Глас Српске краљевске академије* X, Београд, 5–87.

Нуорлуото 1988: Juhani Nuorluoto, Језички тип Јована Стејића у конфронтацији са вуковским типом стандардног језика, *Научни саставак слависти* у Вукове дане 17/2, Београд, 151–159.

Поповић 1995: Љубомир Поповић, Стејићева концепција српског књижевног језика, *Књижевност и језик* XLIII/3–4, Београд, 1–31.

Селимовић 1967: Мехмед Селимовић, *За и њоштив Вука*, Нови Сад: Матица српска.

Скерлић 1953: Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, Београд: Издавачко предузеће „Рад“.

Недждо Г. Йошич

ЙОВАН СТЕЙИЧ: СЕРБСКИЙ ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЯЗЫК
И ЕГО СЛОВАРЬ – ВЗГЛЯДЫ И ВИДЕНИЯ ОДНОГО УЧЕНОГО
КОНЦА ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА

Резюме

В развитии языковой мысли у сербов, Йован Стейич (1803–1853) занимает особое и отдельное место. Его сочинения, в большинстве случаев, возникшие в течение второй четверти XIX века, сохранили по сей день своеобразную свежесть и актуальность. Как интеллигент без настоящего лингвистического образования, для Стейича все-таки характерны прогрессивные и широкие понимания, относящиеся к развитию стандартного литературно-языкового выражения. Анализируя природу литературного языка у сербов, он открыл несколько важных языковых вопросов: вопрос т. н. среднего слога, вопрос языковой стратификации (роль всех общественных слоев в образовании языкового стандарта), вопрос внедрения слов, характерных для славяносербского языка, вопрос роли слов иностранного происхождения в литературном языке, вопрос диалектной основы стандартного языка (настаивал на том, чтобы сремский говор в более широком смысле стал его диалектной базой). Как новатор и человек, который в большой мере свободно думал, (хотя весьма внимательно учитывал роль авторитетов, напр., Доситея и Вука), Йован Стейич показал известную самостоятельность в размышлениях, склонность к созиданию и планомерному действию в отношении развития литературного языка у сербов.

Ключевые слова: Йован Стейич, XIX век, сербский литературный язык, словарь.

Оригинални научни рад
Примљено 15. августа 2021. г.
Прихваћено 19. новембра 2021. г.

ТИЈАНА И. БАЛЕК*

(Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет,
Одсек за славистику)

НЕКА ЗАПАЖАЊА О ИНТРАТЕРМИНАЛНОСТИ У КОНТЕКСТУ НА МАТЕРИЈАЛУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Истраживања у којима се описује и анализира фазност обично су оријентисана на почетну или завршну фазу ситуације, док је средња (интратерминална) анализирана успутно, као пратећи елемент двема наведеним, услед своје несамосталности. Стога се у раду проверава дата тврдња (углавном руских научника, али на материјалу српског језика, јер фазност није била чест предмет проучавања у србистичкој литератури) о несамосталности средње фазе путем сагледавања на који се начин она остварује у контексту када је спојена са почетном, односно завршном фазом. Испоставило се да је средњу фазу лакше препознати када је сливена са завршном јер је раније извршење активности на известан начин имплицирано. Одређена пажња усмерена је и на утицај глаголског времена на идентификацију интратерминалности у контексту, те на улогу временских детерминатора у датом процесу.

Кључне речи: интратерминалност, фазно значење, средња фаза, почетност, сливање, завршна фаза, предикати, детерминатори, глаголска времена.

1. На замишљеној временској оси активности се могу распоредити на неколико фаза: претпочетну, почетну, средњу и завршну.¹ Свака од њих поседује својствена средства изражавања – како граматичка, тј. морфолошка и творбена (нпр. различите префиксе за означавање почетне / завршне фазе: *зайеваџи*, *ѣроговориџи* / *довуџи*, *оѣѣеваџи*, *исцедиџи*; или пак одговарајуће наставке за облик код личних глагол-

* tijana.balek@ff.uns.ac.rs

¹ Нису сви лингвисти сагласни са датом тврдњом, о чему је писала Хинчагова (2018: 180–185).

ских облика којима се идентификује агенс² – *радим, урадисмо*) тако и лексичка, под којима се, у првом реду, мисли на адвербијалне (често сложене) детерминаторе временског типа попут *још увек, (и) даље, надаље* и сл. Од наведене четири фазе најмање је проучена средња (интратерминална), чији ћемо опис настојати да дамо у овом раду.³ Усмерићемо се на одређена граматичко-лексичка средства којима се интратерминалност презентује, али и покушати да укажемо на особине ситуације у којој се идентификује средња фаза спрам темпоралних особина конкретних глаголских облика. Дата појава разматра се на глаголима у српском језику, а примери су преузимани из електронског корпуса савременог српског језика (даље КССЈ), чија приступна адреса се налази на крају рада.

1.1. Значење средње фазе одликује се актуелизованом лимитивношћу са границама које могу да се не истичу посебно (код делимитативних глагола)⁴ или пак да буду наглашене (код пердуративних)⁵ (Поповић 2008: 190). Сматрамо, међутим, да интратерминалност поседује дифузну семантику (иако истраживања у којима се обрађује нису нарочито бројна, в. Ивановић 2012а, 2016; Поповић 2008), јер је средња фаза, према мишљењу В. С. Храковског, садржана у осталим фазним значењима; другим речима, средња фаза је најмање самостална у односу на све остале које чине систем фазности (према Ивановић 2012а: 35).

Наиме, В. С. Храковски (2002) издвојио је укупно 7 комбинација трију фазних значења (почетног, средњег и завршног) и средстава којима су изражени, где се за интратерминално наводи да се изражава глаголима несвршеног вида (даље НСВ), који означавају активности и теличне процесе (по Вендлеру *accomplishments*), глаголима стања и глаголима активности и ателичних процеса (по Вендлеру *activities*). Реч је, дакле, о актуелно-трајном значењу НСВ, односно о континуалној фази, па можемо условно рећи да се ради о *чисћој* интратерминалности; тј., како Храковски наводи, то је ситуација без почетне и завршне

² Будући да број актаната има утицаја на реализацију фазних метонимијских транспозиција, које могу бити изражене облицима презента и у вези су са семантичким типовима предиката (в. одељак 4.1.1).

³ Термин „средња фаза“ не схватамо нити анализирамо буквално јер се искуствено она не може прецизно одредити. Консултована литература такође не нуди инструмент којим је то могуће учинити, те стога приликом анализе узимамо у обзир чињеницу да је одређена активност отпочела и да тежи завршетку, због чега је важна темпорална карактеристика предиката.

⁴ Какви су, нпр., *поиграјти се, поживејти, послушајти* итд. (Тошовић 2009).

⁵ Уп. *продиванијти, проборавијти, прегрмејти, прележајти* и др. (Тошовић 2009).

фазе (Храковски 2002: 194). Међутим, средња фаза често може бити спојена са почетном (што је блиско изражавању преласка у ново стање), те су њени експоненти, на пример, глаголи свршеног вида (даље СВ) почетне (нпр. *завонийи*, *йолейейи*) или интензивне акционалне класе (*разбукйийи се*, *ускомешийи се*) (према Храковски 2002: 195–196). Супротно томе, средња фаза може бити спојена и са завршном, када се прелазак у ново стање подразумева те експлицира глаголима СВ комплетивне акционалне класе (Храковски 2002: 197), какви су *досејийи*, *дорадийи*, *дорећи* и сл.

У когнитивнолингвистичким проучавањима аспектуалности дешава се да се поистовећују средња фаза и продужетак:⁶ концепт *йродужейиак*, елементаран у погледу семантичке организације а сложен у погледу структуре, представља се простом реченицом у којој је присутан један тип фрејма – тзв. површински синтаксички, уп. *Она продолжала читать* (Белошاپкова 2007: 87) / *Она је насйављала да чийи* (превод наш – Т. Б.). У наведеном типу фрејма продужетак се представља речју (нпр. глаголима *продолжать* / *йродужавийи*, *оставаться* / *осйијийи*, *остаться* / *осйийи*) и монопредикативном реченицом (Белошاپкова 2007: 156–157).

У домаћој лингвистици највише података о средњој фази налазимо код М. Ивановић (в. Ивановић 2012а; 2016), која је издвојила неколико могућности њеног изражавања. Наиме, када је реч о глаголима, средњу фазу денотирају они са значењем завршетка ситуације уз обавезну негацију (ова средства назива тзв. негативним; нпр. *не завршавийи (се)* – *не завршиийи (се)*, *не йрекидаийи (се)* – *не йрекинуийи (се)*, *не йресйијийи* – *не йресйийи* и др.), као и глаголи којима је једно од значења интратерминално (нпр. *насйављийи (се)* – *насйавийи (се)*, *осйијийи* – *осйийи*, *йтрајийи* и сл.) (Ивановић 2012а; 2016).⁷ Лексички показатељ интратерминалности може бити и речца *ли* уз редупликацију глагола, као и прилози попут (*и*) *даље*, *још*, *још увек* и сл. (Ивановић 2012а; 2016).

2. Узевши у обзир да глаголи НСВ инхерентно денотирају средњу фазу (уп. *Марко се куја* [→ купео се до говорног тренутка и наставиће док се не окупа], *Јелена једе чоколадицу* [→ јела је до говорног тренутка и јешће док је не поједе]), задржаћемо се детаљније на одређеним

⁶ Сматрамо да није реч о истоветним категоријама, иако оне показују доста сличности, јер је у продужетку увек садржана информација о раније (вољно или невољно) *йрекинуиом* извођењу радње, уп. *Они насйављају да йишу домаћи задайиак* vs. *Они йишу домаћи задайиак*.

⁷ Структуру аналитичких предиката којима се изражава средња фаза у украјинском и српском језику описала је М. Ивановић (2012а), те овде нећемо анализирати дату могућност изражавања интратерминалности.

сегментима горепоменути типологије В. С. Храковског (2002), према којој се интрагерминалност спаја са почетном и завршном фазом.

2.1. „Сливање“ почетне и средње фазе се углавном представља глаголима СВ, дериватима тзв. почетне (*зайеваџи*, *загребаџи*, *засврбеџи*; *ускомешаџи се*; *ражалосџиџи се* итд.) или пак интензивне акционалне класе (*усџахириџи се*; *разбеснеџи се* и сл.).⁸ Дату врсту „сливања“ двеју фаза Храковски је описао на следећи начин: „(до тренутка t ситуација Р се не одвија); у тренутку t ситуација Р почиње да се одвија и одвија се у периоду Т, који следи непосредно након тренутка t“ (превод наш према Храковски 2002: 195–196).

Глаголи који припадају датом акционалном типу обично се називају „почетним глаголима“ или пак „почетна акционална класа глагола“ и сл., односно у литератури на српском језику (уп. нпр. Мразовић–Вукадиновић 2009; Новаков 2005; Тошовић 2009)⁹ најчешће се не прави дистинкција глагола са почетним значењем на *инхоаџивне*, *ингресивне*, *инџеџивне* и *инџесивне*, који су издвојени у русистичкој литератури, већ се наведени термини користе синонимично (Балек 2020: 2).¹⁰ Основна разлика између инхоатива и ингресива, код оних аутора који признају диференцијацију двају наведених типова почетних значења,¹¹ огледа се управо у односу почетка ситуације и њеног даљег развоја. Ингресивима се сматрају глаголи код којих се достиже резултат у процесу настајања неке појаве (*пољубиџ* / *заолеџи*, *побежати* / *џоџрчаџи*),¹² док се инхоативима означава настајање почетка у одређеној активности (што подразумева даљи развој ситуације – Т. Б.) (*забегаџ* / *џоџрчаџи*, *заговориџ* / *заговориџи*) (Земска 1955).¹³

⁸ Поред префикса *за-* почетност се може означити и префиксима *џо-* (*џоџи*, *џолеџи*), *џро-* (*џроговориџи*, *џројеваџи*), *уз-* (*узлеџи*, *усџумариџи се*) и др. (Тошовић 2009: 94–109).

⁹ Али и код неких русиста, в. нпр. Зализњак–Шмељов (2000).

¹⁰ Уосталом, тако се ингресиви и инхоативи дефинишу и у *Речнику лингвистичких термина* (Розентаљ–Тељенкова 1985).

¹¹ В. А. Плунгјан (2003: 303), као и неки други руски научници, користи термин „инхоатив“ у својству именитеља почетка ситуације било којег типа. С друге стране, Н. С. Авилова (1976) у оквиру почетне акционалне класе издвојила је као подтипове *инхоаџивне* и *инџеџивне*. У претходним истраживањима фазности и ми смо термином „инхоатив“ обухватили искључиво почетак ситуације, без даље типологије (Балек 2020, 2021а).

¹² Односно на самом почетку активности, и њихово се значење не може представити помоћу аналитичког предиката *џочеџи X* (Тошовић 2009: 94).

¹³ Значења глагола и средства којима се они представљају често се не подударају у српском и руском језику, уп. горе *побежати* и *забегаџ* које преводимо као *џоџрчаџи*, али постоје семантичке разлике међу њима.

Друга пак група научника сматра да се инхоативима означава почетак *йпроцеса*, а ингресивима почетак *сйања* (курзив наш – Т. Б.; Титаренко 2019: 280). Ми ћемо, ипак, у датом раду термине *инхоативи*, *инхоативности* користити као синониме терминима *йочейносй*, *йочейпак*.

2.1.1. Показало се да се (само) на основу глаголске лексеме не може прецизно одредити њена фазна вредност, већ да је контекстуално детерминисана, посебно уколико је реч о полипредикативним реченичним структурама у којима ситуативни фокус не мора бити на конкретном глаголу с почетним значењем на који се надовезује средња фаза. То се може илустровати нпр. глаголом *зайеватйи*, који према горенаведеним критеријумима припада инхоативима, те је акценат на почетној фази денотиране активности и имплицирано је да ће она трајати одређено време док не буде извршена у потпуности. Међутим, у контексту се ипак захтева експликација денотиране активности. Уп. следећи пример, у којем се не реализује инхоатив него ингресив: *Само нека им она, Кошйана, зайева, йа не само йушке већ ће и главе йобацайи* (КССЈ). Семантички сагледавши ситуацију денотирану наведеном сложеном узрочном реченицом запажа се да ће у тренутку кад Коштана пусти глас, они главе побациати → радња певања нема својство трајања, тј. не може се идентификовати средња фаза. Ситуативни фокус није на глаголу *зайеватйи* ни у временској реченици у саставу сложене *Чим зайевамо, слегну се жене да слушају; ми развучемо неку жалосйиву, а оне се расйуже...* (КССЈ), и не може се прецизно тврдити да се почетна фаза развила, тј. прешла у интратерминалну.

2.1.2. Супротно томе, у примерима који следе глагол *зайеватйи* остварује се као ингресив, тј. продужетак радње од „фиксираног“ говорног тренутка је имплициран (односно реализована је и средња фаза): *Сйаде Владо у йрочелье, а Радойи загусла и зайева* (КССЈ). Дати пример садржи још један глагол с почетним значењем – *загуслатйи*, који контекстуално потпомаже даљи развој активности означене глаголом *зайеватйи* јер се оне истовремено одвијају. Наредни пример садржи временски детерминатор којим се указује на понављање радње, те се уједно подразумева да она има својство трајања – *с времена на време: С времена на време зайевале би младе жене йо неку йесму која је била у вези са йоменуйим догађајима* (КССЈ). Проблем одређења присуства интратерминалности код глагола *зайеватйи* видљив је и у примеру *Промукли гласови млийаво зайеваше йа умукосхе* (КССЈ), где је употребљен антонимичан глагол *умукнуйи*. С обзиром на то, сматрамо

да активност није (из)вршена до свог природног краја већ је прекинута, као и да је средња фаза постојала, али је веома кратко трајала.

2.2. У денотирању „сливања“ средње и завршне фазе учествују глаголи СВ тзв. финално-комплетивне акционалне класе, са префиксом *до-* у свом саставу, што је Храковски дефинисао на следећи начин: „ситуација Р се одвија у периоду Т, који непосредно претходи тренутку t_r ; у тренутку t_r ситуација Р се прекида услед достигнутог природне границе (дакле настаје нова ситуација не-Р)“ (Храковски 2002: 197).

Б. Тошовић је издвојио две врсте комплетивних акционалних класа, формално означених наведеним префиксом, које разматра у оквиру модификација норме а не фазних модификација: (1) комплетивну, којом се изражава завршни део радње, процеса, односа (*доградиџи*, *доградиџи*, *догорели* и сл.) и (2) комплетивно-партитивну,¹⁴ помоћу које се означава додатно увећавање објекта или његовог деловања, односно достизање нужне норме (*досолиџи*, *дозидати*, *доилеси*) (Тошовић 2009: 90, 91–92). М. Ивановић такође разликује две акционалне класе којима се изражава завршетак процесуалне ситуације, комплетивну и финитивну,¹⁵ код којих је једно од средстава представљања анализаног значења формант *до-*, али се експлицитно не анализира интратерминални сегмент који оне могу садржати (в. Ивановић 2012б: 206–214). У односу на претходно коментарисани тип реализације интратерминалности, дати је транспарентнији јер је раније (непотпуно или пак незадовољавајуће) вршење одговарајуће активности имплицитно иако је фокус на њеном завршетку: *Породица се њроширила, ња дограђујемо кућу* [у активности дограђивања садржане су три различите ситуације, а у првој НСВ управо представља завршну фазу као интервал који претходи тренутку завршетка, а која би се могла посматрати као интратерминална у односу на СВ];¹⁶ *Свеће су догореле, заменићу их* [могуће је да је субјекат пратио процес догоревања]; *Цабе дајемо њолике њаре на карџе кад на крају увек доиљати* за нешићо.¹⁷

¹⁴ Осим формантом *до-*, дата врста, према Б. Тошовићу (2009: 91–92), може бити маркирана и префиксима *на-* + *до-* (*надоградиџи*) и *њод-* (*њодмасџиџи*).

¹⁵ Финитивну акционалну класу издваја и Б. Тошовић (2009), али у оквиру фазности.

¹⁶ Могу се, како показује пример, користити и глаголи НСВ. Употреба секундарно имперфективизованих глагола, и то претежно за означавање актуелне ситуације је, сматра Ивановић (2012б: 207), прилично честа у поређењу са секундарно имперфективизованим глаголима насталим од иницијалних глагола.

¹⁷ Овде се има у виду макроситуација „плаћање“, а реч је о допунској радњи која се врши након истоветне радње и мења њен резултат. Наиме, процес плаћања није окончан јер се најпре даје новац за карту, а потом се активност плаћања наставља.

3. Модални глаголи у контексту интратерминалности. Супротно до сада посматраним глаголима, модални нису самостални, али сматрамо да се, за разлику од гореописаних, одликују универзалном интратерминалношћу. Наиме, немогуће је одредити трајање нити у којој се фази налазе ситуације описане у наредним примерима: *Жели да њосџане асџронауџи; Хиџео је да џронађе џосао; Воли дуго да сџава*. Премда су радње у говорном моменту локализоване у садашњости, прошлости односно имају узуални карактер, сматрамо да оне функционишу и ван тог фиксираног тренутка, у чему се и огледа њихова универзална интратерминалност. Чак и уколико би се адвербијалима временски ограничили модална компонента жеље и узуално значење обичаја, средња фаза би била доминантна јер се не може одредити полазна/завршна тачка нити степен испољености квалитета активности у том временском исечку, нпр.: *Од џеџџе године је жељео / хиџео да буде лекар; Док је био на мору, волео је увече да седи на џџераси*. Глагол *жељеџи* у перформативној употреби има истоветне карактеристике,¹⁸ те тако нпр. у исказу *Желим џџи сређан џуџи!* такође не можемо одредити „трајање“ (ни фазу) жеље.

4. Темпорална структура, адвербијали и фазни фокус. У овом одељку размотрићемо корелацију реализације интратерминалне фазе и употребу одговарајућих глагола у садашњости, будућности и прошлости.

4.1. Наиме, активност или стање означени облицима садашњег времена разматрају се у средини свога трајања или вишекратног понављања (Маслов 1984: 19; Књазев 2007: 395). Дакле, глаголи НСВ у презенту индикатива по правилу садрже информацију о средњој фази иако се она не маркира никаквим лексичким средствима, али само уколико је реч о тзв. актуелно-дуративној употреби НСВ, нпр.: *Марко учи нове речи за суџрашњи час; Кувам ручак, џа џу онда џровераваџи џошџу; Мирно седе на џоду и џрелисџавају сџаре часоџсе*. У наведеним примерима подразумевани су и почетак и завршетак описаних активности, без обзира на то што се фокус налази на говорном тренутку у којем се радња „фиксира“ у својој развојној тачки (средњој фази). Уколико се пак трајање радњи временски ограничи помоћу одговарајућих детерминатора, такође је могуће реализовање средње фазе, али неретко долази до промене, условно речено, фазног фокуса: *Марко од синођ учи нове речи за суџрашњи час; Кувам ручак још џола сџџа, џа џу онда џро-*

¹⁸ На исти начин се понаша глагол *волеџи* у исказу *Волим џџе!*, који може да функционисхе као индиректна наредба јер је имплицирано и културолошки условљено да се на такву изјаву узврати истом мером (одговори потврдно); тј. да се изврши добијена индиректна наредба (Балек 2021б: 749–750).

веравайи йошйу; *Сайи́ма мирно седе на йоду и йрелисйавају сйаре часойисе*. У датим примерима адвербијалима од синоћ и сйи́ма активност се на временској оси распростире од почетка извршења са акцентом на средњој фази уз потенцијалан (али очекиван) завршетак. С друге стране, у контексту у којем је употребљена одредба *йош йола сйи́а* акценат је на средњој фази и завршетку активности. Сматрамо да је у наведеном случају померање фазног фокуса условљено двама факторима: први је постојање друге референтне активности – „проверавање поште“ (уп. *Кувам йош йола сйи́а да бих йойом могла да йроверим йошйу*); док је други фактор маркирања активности од средине ка завршетку употреба прилога (квантификатора) *йош* у оквиру сложеног прилога *йош йола сйи́а*, чиме се време одмерава од наведене тачке ка крају јер је акценат (ситуативно тежиште) на другој активности.¹⁹

4.1.1. Фазне метонимијске транспозиције могу бити изражене облицима презента, приликом чега се као важан фактор издвајају број актаната и семантички тип предиката.²⁰ Када је реч о једном актанту, облик презента смешта радњу у будућност, те се остварује метонимија у домену проспекције пошто говорни тренутак претходи стварној реализацији радње (Књазев 2007: 397–398): *Мој ученик уйисује факулйетй без йройекције*;²¹ *Осйајем код куће за йразнике*. Уколико се пак ради о више актаната, остварује се метонимија у домену ретроспекције будући да облик презента издваја средњу фазу ситуације, која се више пута понавља из почетка (Књазев 2007: 397): *Моји ученици уйисују факулйетй без йройекције*;²² *Осйајемо код куће за йразнике*; *Наши сйорйисйи осйварују зайажене резулйаёе и у индивидуалним и у екййним дисцййлинама*.

4.2. Имајући у виду да се футуrom првим реферише о планираним догађајима за које не можемо са сигурношћу тврдити да ће бити предузете неопходне радње како би уопште почели, сматрамо да се интра-терминална фаза не може реализовати на плану будућности.

¹⁹ Активности се могу ограничити и помоћу полипредикативних израза којима се посредно указује на њихово трајање, и то захваљујући ванлингвистичком искуству говорника (попут *Радим йош један задайак, йа бежим у школу*; *Трчим йош два круга и онда йравим йаузу* и сл.), где се трајање активности фиксирано у развојном тренутку ограничава самом том радњом. Лице ће се бавити активношћу у којој га „затичемо“, тј. решавањем задатака или трчањем, онолико дуго колико је потребно да се реши један задатак односно да се претрчи простор обухваћен детерминантом *два круга*.

²⁰ В. више код О. Н. Селиверстове (1988).

²¹ Оригинални пример Т. В. Булигине (1980: 353) гласи: *Мой ученик поступает в институт без протекции*.

²² Уп. *Мои ученики поступают в институт без протекции* (Булигина 1980: 353).

Наиме, у реченицама *Марко ће учиии нове речи за суџрашњи час; Куваћу ручак, ња ћу онда ѡпроверавати ѡишћу* и *Мирно ће седеџи на ѡоду и ѡрелисџаваће сџаре часоџисе* нема података о томе да је радња денотирана глаголима-предикатима (*ће учиии, куваћу и ѡрелисџаваће*) почела и да се њена средња фаза фиксира у говорном тренутку, већ само да је могућа/планирана. Слично важи и уколико се радња временски детерминише, нпр.: *Марко ће од јуџра учиии нове речи за суџрашњи час*,²³ *Саџиџа ће мирно седеџи на ѡоду и ѡрелисџаваће сџаре часоџисе*. Међутим, уколико прилог има у свом саставу прилог-квантификатор *још*, нпр. *још ѡла саџа*, како је у горе наведеном случају, онда се може говорити о раније започетој активности чија се интратерминалност у исказу „фиксира“ иако је реч о будућности: *Куваћу ручак још ѡла саџа, ња ћу онда ѡпроверавати ѡишћу*.²⁴ Дакле, лексема *још* у *још ѡла саџа* помаже, с једне стране, да се активност временски ограничи на плану будућности, а да је искуствено јасно да је она започета (в. горе), и, истовремено, спаја све условне фрагменте дате активности (иако је употребљен глагол НСВ), те се парцелација не може догодити (уп. **Скуваћу ручак (још) ѡла саџа...*).²⁵

4.3. С друге стране, употреба горенаведених глагола НСВ у прошлом времену не показује да је дошло до завршетка активности већ само да је реч о ретроспекцији, док, у суштини, радња остаје „фиксирана“ у истој (средњој) фази: *Марко је од синоћ учио нове речи за суџрашњи час; Кувала сам ручак још ѡла саџа, ња сам онда ѡпроверавала ѡишћу; Саџиџа су мирно седели на ѡоду и ѡрелисџавали сџаре часоџисе*.

Перфективне варијанте наведених глагола, с друге стране, уз обавезну промену временског детерминатора, сигнализују да је активност окончана: *Марко је (синоћ) научио нове речи за суџрашњи час; Скувала сам ручак, ња сам онда ѡпроверавала ѡишћу*. Глагол *седеџи* је специфици-

²³ Одредба *од синоћ* је због логичке интерпретације исказа замењена одредбом *од јуџра*, будући да се првом радња локализује у прошлости.

²⁴ Уп. и *Учићу још две лекције* [→ одређени део градива је већ научен], *ѡа ћу одмарати очи; Завршаваћу рад кад се ѡримакне рок за ѡредају* [→ фрагментарно је урађен]. У датом случају глаголима НСВ допушта се могућа додатна парцелација активности до њиховог потпуног завршетка (нпр. учиће прво једну лекцију и направити кратку паузу, а након тога другу; тј. завршаваће фрагменте један по један пре него што све буде готово), што потенцијално продужава време коначног извршења активности, а уједно отвара могућност постојања више интратерминалних фаза. Ако бисмо уместо наведених глагола НСВ употребили облике СВ (*научићу* односно *завршићу*), поменута парцелација је мање вероватна.

²⁵ Осим уколико се не маркира додатним лексичким средствима.

чан у погледу постојања видског кореспондента СВ, тачније у систему не постоји његов прави видски парњак већ само различите перфективизоване варијанте, те због тога не можемо навести одговарајући пример. Ипак, интратерминалност се, без сумње, може идентификовати и у изведеницама СВ датог глагола, нпр. делимитативној *йоседеџи*, где је фокус на кратком трајању радње (због чега сматрамо да је боље употребити је са одредбама које денотирају кратко трајање, уп. *Поседели су мирно на йоду неколико [?]саџи / йренуџака / минуџа и йрелисџавали сџаре часоџисе*), као и у пердуративној *йреседеџи*, код које се има у виду дуго трајање (*Два саџа (*йренуџак, *часак) су йреседели мирно на йоду и йрелисџавали сџаре часоџисе*).²⁶ Квантификатор *још* може се употребити у оквиру временски неспецификованог детерминатора *неко време* и уз делимитатив и уз пердуратив,²⁷ иако се ради о супротстављеним акционалним типовима у погледу трајања, управо стога што, на изванредан начин, одређује време реализације радње у зависној реченици према главној: *Поседели / Преседеди су још неко време у сџраху йре него шџо су рекли разлог свог доласка; Ти си брзо оџишао, а ови су йоседеди / йреседеди још неко време*.

5. Кратка анализа интратерминалности у контексту извршена је, пре свега, са аспекта глаголске лексеме као њеног експонента и ситуације као макроструктуре у односу на употребљени глаголски облик, уз додатну експликацију помоћу адвербијала. Премда се, свакако, у списак носилаца интратерминалног значења могу уврстити и различите речце, аналитички предикати и др. средства, али и глаголи који припадају другим акционалним типовима (првенствено делимитативи и пердуративи), они, овога пута, нису узети у разматрање.

Наше истраживање потврдило је, на материјалу српског језика, да значење средње фазе углавном јесте несамостално, те да се оно често „слива“ са почетком односно завршетком ситуације, када се реализује творбеним (махом префиксалним) средствима карактеристичним за инхоативну или комплетивну акционалну класу. Поред тога, показало се да и почетно значење, иако је далеко самосталније од интратерминалног, манифестује већу зависност од контекста него завршно, посебно када се узме у обзир сливање са средњом фазом, а глаголска лексема се реализује у полипредикативном окружењу (нпр. у узрочној или временској реченици), што би свакако требало додатно проверити.

²⁶ Трајање пердуратива потребно је дефинисати на синтаксичком нивоу (у реченицама се обично наводи да радња траје *неко време*).

²⁷ С друге стране, уз прецизније указивање на трајање, *још*, чини се, показује ограничењу дистрибуцију: *Преседеди / [?]Поседеди су још йола саџа љуџке*.

Међутим, у датом случају се такође може утврдити присуство средње фазе у вршењу активности – уколико је реч о истоврсним глаголима, нпр. о двама са почетним (почетно-интензивним) значењем, или помоћу одговарајућих прилога.

С друге пак стране, примећено је да модални глаголи *хїеїїи*, *же-леїїи*, *волеїїи* поседују (и у перформативној употреби) својства која се могу условно назвати универзалном интратерминалношћу, будући да се не може дефинисати трајање радње денотиране њиховом допуном. Презент код глагола НСВ (у актуелно-дуративној употреби), природно, најпогоднији је за контекстуалну интерпретацију интратерминалности, премда су могуће метонимијске транспозиције у домену проспективности или пак ретроспекције, у зависности од броја актаната. Анализирано фазно значење лако се може идентификовати и на плану прошлости (у перфекту) код глагола НСВ, док је његова реализација најмање очекивана у футуру првом (односно на плану будућности). Ипак, употреба одговарајућих прилога (посебно оних у чијем је саставу прилог-квантификатор *још*, са специфичним синтаксичко-семантичким особинама), што често резултира променом фазног фокуса ситуације, помаже да се интратерминалност оствари и у таквим контекстуалним околностима.

ИЗВОРИ

- КССЈ: *Корпус савременог српског језика* на Математичком факултету Универзитета у Београду, <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/login.php> (приступљено 7. 8. 2021).
- Розентаљ–Тељенкова 1985: Д. Э. Розентаљ, М. А. Теленкова, *Словарь-справочник лингвистических терминов*, Москва: Просвещение.

ЛИТЕРАТУРА

- Авилова 1976: Н. С. Авилова, *Вид глагола и семантика глагольного слова*, Москва: Наука.
- Балек 2020: Тијана Балек, Начини исказивања почетног аспектуалног значења у српском и руском језику, *Contributions to the 22nd Annual Scientific Conference of the Association of Slavists (Polyslav)*, Wiesbaden, 1–11.
- Балек 2021а: Тијана Балек, *Дефектност видске њарадигме у руском и српском језику* [докторска дисертација], Нови Сад: Филозофски факултет.

- Балек 2021б: Тијана Балек, Морфосинтаксичке и прагматичке особине глагола *любить(ся)* и *волеѝи (се)* као експонената глагола са значењем позитивних осећања у руском и српском језику, *Philologia Mediana* XIII, Ниш, 739–755.
- Белошапкова 2007: Т. В. Белошапкова, *Когнитивно-дискурсивное описание категории аспектуальности в современном русском языке*, Москва: URSS.
- Булигина 1980: Т. В. Булигина, Грамматические и семантические категории и их связи, в: *Аспекты семантических исследований*, ред. Н. Д. Арутюнова, А. А. Уфимцева, Москва: Наука, 320–355.
- Зализняк–Шмелев 2000: А. А. Зализняк, А. Д. Шмелев, *Введение в русскую аспектологию*, Москва: Языки русской культуры.
- Земска 1955: Е. А. Земская, Типы одновидовых приставочных глаголов в современном русском языке, в: Н. С. Пospelов, Н. Ю. Шведова, *Исследования по грамматике русского литературного языка*, Москва: Изд-во Академии наук СССР, 5–41.
- Ивановић 2012а: Милена Ивановић, *Изражавање акционалности у украјинском и српском језику* [докторска дисертација], Београд: Филолошки факултет.
- Ивановић 2012б: Милена Ивановић, Акционалне класе финалних глагола у украјинском и српском језику, *Славистика* XVI, Београд, 206–214.
- Ивановић 2016: Милена Ивановић, *Акционалности – семантика и форма: у савременом украјинском и српском језику*, Београд: Филолошки факултет.
- Књазев 2007: Ю. П. Књазев, *Грамматическая семантика: русский язык в типологической перспективе*, Москва: Языки славянских культур.
- Маслов 1984: Ю. С. Маслов, *Очерки по аспектологии*, Ленинград: Изд-во ЛГУ.
- Мразовић–Букадиновић 2009: Pavica Mrazović, Zora Vukadinović, *Gramatika srpskog jezika za strance*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Новаков 2005: Predrag Novakov, *Glagolski vid i tip glagolske situacije u engleskom i srpskom jeziku*, Novi Sad: Futura publikacije.
- Плунгјан 2003: В. А. Плунгјан, *Общая морфология: введение в проблематику*, Москва: URSS.
- Поповић 2008: Људмила Поповић, *Језичка слика сјиварности: когнитивни аспекти контрастивне анализе*, Београд: Филолошки факултет.
- Селиверстова 1988: О. Н. Селиверстова, *Местоимения в языке и речи*, Москва: Наука.
- Титаренко 2019: Е. Я. Титаренко, *Имплицитная аспектология русского глагола*, Симферополь: ИТ «АРИАЛ».

- Тошовић 2009: Бранко Тошовић, *Способы глагольного действия в сербском, хорватском и бошняцком языках*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, https://www-gewi.uni-graz.at/gralis-alt/GraLiS_TB/Bibliographie/pdf/Tosovic_Sposoby_gl_dejstvija_BKS_2008b.pdf (приступљено 6. 8. 2021).
- Хинчагова 2018: А. А. Хинчагова, Проблема семантической категории фазовости в современном русском языке, *Филологические науки. Вопросы теории и практики* 1(79), ч. 1, 180–185.
- Храковски 2002: В. С. Храковский, Семантика вида (опыт исчисления), в: *Основные проблемы русской аспектологии*, ред. В. В. Иваницкий, Санкт-Петербург: Наука, 190–201.

Тијана И. Балек

НЕКОТОРЫЕ НАБЛЮДЕНИЯ ОБ ИНТРАТЕРМИНАЛЬНОСТИ В КОНТЕКСТЕ НА МАТЕРИАЛЕ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

В данной статье анализируется одна из четырех фаз в протекании действия — срединная (интратерминальная) фаза. Исследование ориентировано на идентификацию и описание функционирования данной фазы в различных контекстах, но прежде всего, когда она сливается с начальной и конечной фазами ситуации на материале сербского языка. Анализ показал, что реализация срединной фазы является более вероятной, если она сливается с конечной фазой и, соответственно, обозначается глаголами комплетивного способа действия. С другой стороны, выделение срединной фазы в рамках начальной вызывает затруднения, потому что, как показалось, проявляет большую степень зависимости от контекста. Кроме того, в статье отмечено, что модальные глаголы *жељети*, *хћејти* и *волејти* обладают такими свойствами продолжительности действия, которые можно условно назвать *универсальной интратерминальностью*. Как правило, срединной фазой отличаются глаголы НСВ в настоящем времени, ее идентификация возможна и в прошедшем времени у глаголов того же вида, но в будущем ее можно идентифицировать только при помощи определенных наречий времени.

Ключевые слова: интратерминальность, фазовое значение, срединная фаза, начинательность, соединение, конечная фаза, предикаты, наречия, глагольные времена.

Оригинални научни рад
Примљено 12. октобра 2021. г.
Прихваћено 19. новембра 2021. г.

МИЛАН Д. ИВАНОВИЋ*
(Универзитет Црне Горе
Филолошки факултет)

ЕТНОНИМИ У САВРЕМЕНОЈ СРПСКОЈ ЛЕКСИКОГРАФИЈИ: ЛИНГВИСТИЧКИ И ВАНЛИНГВИСТИЧКИ ЧИНИОЦИ РЈЕЧНИЧКЕ ОБРАДЕ

Након увода којим се указује на најважније правце у истраживањима етнонимије српског језика, у раду се анализирају праксе обраде етнонимикона у школском рјечнику Јоцићеве и Васићеве, те општим рјечницима које су израдили М. Московљевић и колективи ангажовани од Матице српске. При томе се посебно осврће на граматички облик леме, те елементе описних дефиниција основног значења и фигуративне употребе етнонимâ. Критички се преиспитује и уплив који су на такву обраду извршили „званични“ погледи на национална питања у социјалистичкој Југославији. Из пропратних коментара у закључку се изводе упутства која треба примити првенствено као плод жеље да се обрада етнонимикона у будућим рјечницима српског језика, од којих се један већ планира, не само убрза него и унаприједи.

Кључне ријечи: етноними, рјечничка микроструктура, лема, рјечничке дефиниције, семантичка обиљежја, национална идеологија.

1. Увод. У науци о српском (и хрватском) језику занимање за имена народâ или *еџнониме* постојано траје већ од њених почетака, при чему

* mipozega@yahoo.com

Рад је под истим насловом излаган на 51. Научном састанку слависта у Вукове дане (у Београду и Новом Саду, од 15. до 20. 9. 2021). Проистекао је из истраживања за докторску дисертацију *Еџноними у српском језику и србисџици: Значење, ѿворба и рјечничка обрада*, која се израђује на Филолошком факултету Универзитета у Београду, под надзором проф. Р. Драгићевић, као ментора, те проф. А. Милановића, проф. М. Шћепановића и вишег научног сарадника Н. Ивановића, као чланова комисије.

су највише пажње, природно, привлачили самоназиви *Србин* и *Хрваџи*, нарочито њихово поријекло. О томе свједочи не само ретроспективна ономастичка библиографија до 1975. г. (Путанец–Шимуновић 1987) него и наслови потоњих радова. Тако је на хрватској страни током сецесије из југословенске заједнице на тему етимологије имена *Хрваџи* објављен велик број публикација, укључујући једну књигу (Глухак 1990), а онда, по законитостима научне комуникације, и један прегледни чланак (Брозовић-Рончевић 1993). Дотично питање ипак није разријешено, па се покреће и дан-данас (Матасовић 2019). Загонетка о постању имена *Срби* на нашој је страни у исто вријеме одгонетана рјеђе али озбиљније, а као највреднија високо су се истакла тумачења А. Ломе (1999/2000; 2016).

Синхронизацијски усмјерених радова било је, разумије се, много више, па се ту и тамо могу наћи не само увиди који се тичу граматике народносних имена (Дабић 2000) него и увиди који се тичу њихове семантике (Гортан-Премк 2004: 21–22), одн. прагматике (Јовановић 2018: 236–259). У посљедње су вријеме, штавише – умногоме надahnута синтезама Д. Мршевић-Радовић (2008), Љ. Поповић (2008) и Р. Драгићевић (2010) – остварена упоредна истраживања фразема које садрже етнониме (в. нпр. Пејовић 2014; Блатешић 2016; Ђорђевић 2018), као и истраживања која тематизују асоцијативни потенцијал народносних имена и уопште језички стереотип странца (в. нпр. Милосављевић 2016; Авагјан 2017; Глигоријевић 2020). Уз то је, додуше по методологији лублинске етнолингвистичке школе, извршена и реконструкција језичког аутостереотипа (Ристић–Лазић-Коњик 2016).

Према томе, с обзиром на тематски обухват, наша етнонимика не заостаје за руском, иако је у Русији ономастика генерално далеко испред ономастике осталих нација, укључујући англофоне (Горјајев–Спиридонов 2016: 216). Па ипак, на једном нам истраживачком пољу још недостаје¹ радова чији би налази могли добити не само значајну

¹ Било је узгредних запажања, али таквих да се свакоме може замјерити понешто битно. Кад се, нпр., тврди да је обрада лема *Срби*, *Хрваџи*, *Словенци*, *Македонци* и *Црногорци* у разним томовима РМС уједначена услед „политичке директиве, пре него лексикографских принципа“ (Клајн 2002: 77), аутор показује да је недовољно обавијештен о искуству М. Московљевића (в. одјељак 3.1), а посредно и свих ондашњих лексикографа. Кад се, с друге стране, негативно оцјењује што из РСЈ одсуствује лема *Скиџи* док је присутна лема *Илир* (Гутков 2009: 485), примјетно да аутор подлијеже етноцентризму, јер неће бити да су у српској слици свијета Скити, који су насељавали степски појас између Дњестра и Аралског језера, присутни као Илири, који су насељавали запад Балканског полуострва и чије се име, штавише, два миленијума касније обрело

примјену него и улогу која је строго гледано нелингвистичка – да нас опет подсјете на срамотну неправду која је учињена М. Московљевићу, и од политичара и од неких великана националне културе (Московљевић О. 1998). Ријеч је, наиме, о металексикографији етнонима, у којој су на руском језику отворена, а дјелимично и затворена, питања обраде народносних имена у разним рјечницима – како специјализованим (Коваљов 2003), тако и општим (Гришченко 2013).

2. Истраживачки приступ. Да би се колико-толико премостила лакуна на коју је малочас указано, у наставку рада анализирају се обраде етнонимикона у нашим описним рјечницима – и референтним, какви су Шестотомник (РМС) и Једнотомник (РСЈ), и донекле запостављеним, какви су Московљевићев (МР) и новосадски школски (ШР). Као извор грађе занемарени су лексикони народа свијета (у првом реду ЛНС), чије су леме обрађене етнолошки и друштвеногеографски, а не као језичке јединице – те велики рјечник САНУ (РСА), који је недовршен и стога, макар по нашем увјерењу, не подлијеже металексикографској критици.

Предмет речене анализе представљају сви аспекти рјечничке микроструктуре: и опредјељење између јединског и множинског номинатива на мјесту леме, и избор семантичких обиљежја која ваља унијети у описне дефиниције основног значења и фигуративне употребе, и састав илустративне грађе. На евентуалне упливе националних идеологија, особито у социјалистичкој Југославији (1945–1991), указује се посебно, у сагласју с критичком металексикографијом, данас врло актуелном на Западу (в. нпр. Горјанц 2017), а помоћу подјеле која је деценијама увријежена у друштвеним наукама. Посриједи је, наиме, подјела на *национализме источног типца* или *култур(ал)не*, какви су (били) у њемачким и словенским земљама, гдје се нација замишља(ла) као *ејнос*, одн. заједница заснована на атрибутима културе, првенствено језику, те *национализме западног типца* или *полиетничке*, наводно модерније, какви су у Француској и САД, гдје се нација замишља

у називу једног југословенског покрета. Основани су, међутим, приговори на недоследност коју су аутори РСЈ испољили тумачећи творбену парадигму етнонима, хоронима и одговарајућег придеја: „Так, например, отдельными статьями даны *Енглеска*, *енглески*, *Енглез*, *Енглескиња*, но при наличии заглавных слов *Кина*, *кинески*, *Кинез* отсутствует *Кинескиња*. Есть статьи с лексемами *Рус*, *Рускиња*, *руски*, но нет в качестве заглавной лексемы *Русија*. Находится статья с прилагательным *белоруски*, но не даны существительные *Белорус* и *Белорусија*, а названия *Украјина*, как и слов, производных от этой лексемы, в словаре вообще нет“ (Гутков 2009: 485).

као *демос*, одн. заједница заснована на држављанству и припадајућим грађанским правима (в. нпр. Тамир 2019).

Из коментара овако извршене анализе у закључку се изводе смјернице за сваку будућу обраду етнонимикона, која би – као и обрада ма које тематске групе лексема – у описним рјечницима ваљало да буде и *уједначена* или *конзистентна* и *цјеловита* или *кохерентна* (Сванепул 2010).

3. РЕЗУЛТАТИ АНАЛИЗЕ

3.1. МОСКОВЉЕВИЋЕВ РЈЕЧНИК. Колико у српској лексикографији може бити деликатна обрада етнонима, најеклатантније демонстрира оно што је М. Московљевић доживио само мјесец дана пошто је крај израде свога *Речника* забиљежио ријечима: „Тако сам после више од 2½ године коначно завршио своје ’животно дело’“ (31. 1. 1966; МД: 539), и само који дан пошто је та публикација пуштена у продају (1. 3. 1966; Вучетић 2016: 78). Већ је 3. марта београдски комитет СКЈ, наиме, саставио *Избор карактеристичних примера у речнику др М. Московљевића* (ГКСК), у који су, као рђаво објашњене леме, поред очекиваних с обзиром на идеолошки контекст – *капитализам*, *марксизм(а)*, *бољшевик*, *партија*, *комесар*, *партизан*, *чејник*, *усташа*, *фашизам* – уврштени углавном етноними и њихови деривати. Истовјетан је, штавише, био избор у тенденциозно насловљеним освртима који су услиједили у *Политици* (6. 3) и *Борби* (20. 3). У првом се, нпр., констатује да „речи *Хрвати* нити иједне речи с тим кореном“ у МР нема „ни у приложеној исправци штампарских грешака“ (Тепавец 1966), а у другом да би гл. *србоваци*, онако како је објашњен, неко могао „пришити и оним Србима који србујући иду толико далеко да под своје мисаоне скуте прикривају неславну и жалосну улогу националних издајника и сарадника окупатора“ (Вучо 1966). На основу ове опаске и њој сличних закључује се да на МР „без оклевања и околишења“ треба утиснути жигове „конзервативизма, реакционарства и шовинизма“, те да је аутор „истовремено и плен и прегалац духовног устројства“ које покушава да „васкрсне оно што је наша револуција потукла и покопала“ (Вучо 1966). Пошто су се оваквој хајци придружили и други утицајни појединци, судски је одлучено да се сав тираж МР (осим тридесетак примјерака који су продати) исијече (Исић 2017: 137, 150).

Шта је предводницима ондашњег режима у политици и култури засметало толико да су пренебрегли чињеницу да „у односу на речнике који су му претходили“ МР „представља значајан напредак“ (Фекете 2000: 341)? Декларативно најприје, јасно ишчитавамо из претходних цитата, изостанак леме *Хрвати* и дефиниција гл. *србоваци* – ’понаша-

ти се као прави Србин'. Из самог МР, међутим, такође јасно ишчитавамо откуда овакве „мањкавости“. У тој публикацији, наиме, нема ни етнимима *Рус*, *Енглеz*, *Француз* итд., дакле свих оних чија парадигма не испољава фонолошке и(ли) морфолошке алтернације, баш као ни код етнима *Хрваић*. Што се тиче тумачења гл. *србоватић*, мора се рећи да у МР оно није битно другачије него у 16. тому рјечника загребачке академије, објављеном само осам година раније: *srbovati* 'živjeti na srpski način' (РЈА). Обје наведене дефиниције заправо представљају парафразу Вукове: *srbovati* 'živjeti srpski, kao Srbliji što žive' (СР, према преводу из РИБ), с тиме што је Московљевићева успјелија утолико што од творбене одступа у правцу праве рјечничке.

Биће, дакле, да критизери МР (а и ауторове личности) нису били сасвим искрени, те да им је заправо више засметало нешто друго – национална идеологија која је ту, можда и несвјесно, уткана у обраду југословенске етнимије. На привилегованој позицији у семаиолошкој структури леме *Југословен* у МР, наиме, стоји етнимско значење, док је демонимско дато као секундарно (§ 1). Етними *Србин* и *Словенац* дефинисани су преко етнима *Југословен*, као његови хипоними (§ 2). Лема *Маћедонац* примарно је протумачена као житељски назив (§ 3), а лема *Црногорац* искључиво тако (§ 4). На описан начин, као и дефиницијом односног придјева *јужнословенски* (§ 5), Московљевић је заправо манифестовао увјерење да су Југословени један народ трију „грана“, а да су Македонци, као четврта „грана“, такав статус стекли накнадно, за разлику од Црногораца, који га нису ни стекли.

- (1) *Југословен* '1. припадник западног дела јужнословенских народа, тј. Срба, Хрвата, Словенаца и Маћедонаца; 2. грађанин Југославије'
- (2) *Словенац* 'припадник северозападне гране Југословена'
- (3) *Маћедонац* вар. *Македонац* '1. становник Маћедоније; 2. припадник маћедонске народности'
- (4) *Црногорац* 'становник Црне Горе'
- (5) *јужнословенски* 'који се односи на Јужне Словене (Југословене и Бугаре)'

3.2. Матичин шестотомник. Шта се очекивало од Московљевића, понајбоље нам показује већ РМС. У њему је, наиме, обрада лема *Срби*, *Хрваић*, *Словенци*, *Македонци* и *Црногорци* готово потпуно конзистентна (§ 6–8). У дефиницијама множинског облика као канонског смјењује се једино име (социјалистичке) републике у којој живи већина припадника дотичне заједнице. Дакле, са становишта ауторског колектива ан-

гажованог од Матице српске (и Матице хрватске), или са становишта оних чијим се очекивањима тада изашло у сусрет, у социјалистичкој федерацији сви су „југославенски народи“ били равноправни у статусу носилаца републичке суверености. Југословени, с друге стране, и нису третирани као народ, одн. етнос, него као политичка заједница. Отуда се лема *Југословен* дефинише примарно као демоним – у јединском облику, а помоћу семантичког обиљежја *држављанин* (§ 9), отприлике на начин како су у РСМ најчешће обрађени житељски називи, изведени било од имена наших крајева (§ 10), било од имена страних земаља (§ 11).

- (6) *Срби* 'народ из групе јужних Словена чија већина живи у СР Србији'
- (7) *Македонци* 'народ из групе Јужних Словена, чија већина чини основно становништво СР Македоније'
- (8) *Црногорци* 'јужнословенски народ чија већина живи у СР Црној Гори'
- (9) *Југославен* = *Југословен* 'а. југославенски држављанин; б. припадник једног од југославенских народа'
- (10) *Херцеговац* 'човек из Херцеговине'
- (11) *Бритџанац* 'човек из Велике Британије'

3.3. Новосадски школски рјечник. Праксу РСМ у обради етнонимикона углавном слиједи ШР. Међутим, умјесто традиционалних лексикографских парафраза у тој публикацији и иначе налазимо дефиниције настале стилским интервенцијама у правцу пуног исказа (§ 12–13). Осим тога, етнонимски чланци, за разлику од оних у РСМ, почињу лемом у номинативу једине, која је исписана масним верзалом у случају „народа и народности“, а обичним верзалом у случају Југословена. Обратно је у случају имена социјалистичких република и федеративне државе, као њихове заједнице (§ 12–13). Наведена типографска рјешења одражавају, рекло би се, одлуку ауторки да на чело творбене парадигме етнонима, хоронима и одговарајућег придјева, без обзира на њихов абecedни редослијед, као *сујерлему* поставе етноним у случају република, а хороним у случају федерације. Импликације такве одлуке јасне су: на нивоу савезне државе, дакле према вани, национални идентитет треба поимати као грађански, а на нивоу федералних јединица, дакле према унутрашњости, као етнички.

- (12) **CRNOGORAC** ▪ *Crnogorci* su južnoslovenski narod koji govori srpskohrvatskim jezikom...; CRNOGORKA; CRNOGORSKI; CRNA GORA

- (13) **JUGOSLAVIJA**; JUGOSLAVEN // JUGOSLOVEN ▪ *Jugoslaven* или *Jugosloven* је држављанин, грађанин, становник Југославије, као и припадник nekog од југославенских народа...; **JUGOSLAVENKA** // **JUGOSLOVENKA**; **JUGOSLAVENSKI** // **JUGOSLOVENSKI**

Идеологизација обраде особито је видна у примјерима употребе, који су у ШР ионако махом конструисани (в. предговор). Ако се субјекту примјера наводе обје националне припадности, дакле и припадност демосу, антепонирана је припадност етносу (§ 14). Односи међу припадницима различитих „народа и народности“ приказују се као изузетно складни. У невољи се сви Југословени испомажу чак и ако се не познају (§ 15). И они који су испрва били против тзв. мјешовитих бракова, у таквом ставу посустају оповргнути врло повољним личним искуством (§ 16).

- (14) Mada su njegovi preci došli u Kaliforniju još 1890, a on se tu rodio, Jure se smatrao *Hrvatом* i Jugoslovenom, i svake godine je dolazio na odmor u Jugoslaviju.
- (15) Samo zahvaljujući staroj *Albanki*, kojoj ni ime nije znao, mladi partizanski kurir Milojica je ostao živ. Kada ga je iznemoglog i bolesnog našla u šumi, odvela ga je kući i više od nedelju dana lečila raznim čajevima, travama i mastima.
- (16) Njegovoj majci *muslimanki* nije bilo pravo što se on oženio katolikinjom, ali je posle najviše volela baš tu snahu.

3.4. МАТИЧИН ЈЕДНОТОМНИК. Вјероватно под утицајем лексикографске праксе у РСА, етноними се у РСЈ досљедно представљају јединским обликом (§ 17–21), а њихове семасиолошке структуре као доста разгранате. Наводе се, нпр., и значења која су остала везана за супстандардне варијетете: разговорни стил (§ 17) и ђачки жаргон (§ 18). Код житељских назива разлучује се *катојконимско*, одн. значење поријекла (§ 19). Наметања националне идеологије каква не одговара ни повијесним ни језичким чињеницама нема, па се лема *Србин* дефинише као прави етноним, између осталог помоћу напомене да тај народ у знатном броју живи и ван граница Србије (§ 20), док се лема *Црногорац* примарно дефинише житељски (и катојконимски), па тек онда етнонимски, а и тада више као регионална група него као народ (§ 21).

- (17) *Американац* '... 2. разг. наш човек повратник из Америке'
- (18) *Француз* '... 2. ђач. (француз) наставник, професор француског језика'
- (19) *Далматинац* 'становник Далмације; онај који је пореклом из Далмације'

(20) *Србин* 'припадник народа из групе Јужних Словена, чија већина живи у Србији (у великом броју и у појединим суседним земљама)'

(21) *Црногорац* '1. а. становник, житељ Црне Горе. б. онај који је пореклом из Црне Горе. 2. припадник јужнословенског народа српског етничког порекла чија већина живи у Црној Гори'

4. КОМЕНТАРИ

4.1. Канонски облик. И док су житељски називи изведени од хоронима, нпр. *Херцеговац* и *Далматинац*, у савременој лексикографији српског (и хрватског) језика у континуитету представљани лемом у номинативу једине, граматичка обрада правих етнонима, попут имена *Срби*, није била једнообразна. У РМС се такве именице обрађују у номинативу множине, не само мимо већине осталих именица у истом рјечнику него и мимо истих именица у свим осталим рјечницима. Другим ријечима, услед особене одлуке о канонском облику правих етнонима, РМС од наших лексикографских конвенција одступа дво-струко. Биће, ипак, да је управо таква одлука, мада вјероватно донијета угледањем на руске једнојезичнике (в. ниже), а не самостално, била сасвим исправна.

Разлози за њу могли су бити, за почетак, *числџлексикографски* – дио се тешко може дефинисати док се не дефинише цјелина (Аткинс–Рандел 2008: 136). Иако однос између имена етноса и назива његовог припадника, додуше, није меронимијски, него *квазимеронимијски* (Дилпарић 2012: 293, 299), евидентне су потешкоће да се појам припадника етноса опише прије појма самог етноса. Те се потешкоће нарочито огледају у упадљиво неекономичним и стога неуспјелим покушајима да се преко номинатива једине дефинишу имена античких народа, па и језичких породица (§ 22), која се у номинативу једине начелно и не употребљавају.

(22) *Роман* (обично у мн. *Романи*) '1. у мн.: општи назив за народе Римског царства (у јд.: припадник неког од тих народа). 2. у мн.: општи назив за народе који говоре романским језицима – Италијане, Французе, Шпанце, Португалце, Румуне и др. (у јд.: припадник неког од тих народа)'

Али и мимо проблема у самој лексикографској пракси, у корист номинатива множине као исходишта у парадигми етнонимâ говори прије свих *семантички* разлог. Облик *Срби*, наиме, строго гледано, испољава два значења – значење *ајсолуџног колекџива*, које је једнозначно лексикализовано дериватом *Срџсџво* 'сви Срби (икад и игдје)', те *џраво мноџинско* значење 'припадници Српства (у одређеном или неодређеном броју)'. У првом је значењу ова именица властита, те нема једински

облик (*plurale tantum*), а у другом је заједничка, те има јединински облик (*Србин*). На ову разлику указивано је још у вријеме када су постављане теоријске основе руског правописа, а због ње се, штавише, предлагало двојако писање етнонима – с великим и малим почетним словом, зависно од контекста:

Хотя это опасение, по нашему мнению, и напрасно, потому что предлагаемое различие всякому, даже и ребенку, понятно, однакожь, если уж избирать одно постоянное правописание для народных названий, то слѣдуетъ предпочесть большую букву. Писать: «*русские, поляки, чехи, сербы* и проч. составляютъ славянское племя», по нашему мнению, еще страннѣе, чѣмъ напр.: «Вукъ Караджичъ былъ *Сербъ*», или: «сюда прѣѣхали трое *Русскихъ*» (Грот 1873: 125–126).

Иако овакав предлог није заживио ни у каснијим правописима истог аутора (Грот 1885: 84), због чега се етноними у руском језику данас пишу малим, а у српском великим словом (што довољно говори о арбитрарности, одн. семантичкој неусловљености обију конвенција), у руским описним рјечницима прави се етноними, ипак, дефинишу у обама поменутиим значењима и множинском облику (§ 23–25).

(23) *сербы* (ед. *серб*) 'нация, основное население Сербии, входящей в состав Югославии, а также лица, относящиеся к этой нации' (МАС)

(24) *сербы* мн. 'народ, основное население Сербии; представители этого народа'; *серб* см. *сербы* (ТСК)

(25) *сербы* мн. '1. южнославянская народность, живущая на Балканском полуострове. 2. представители этой народности'; *серб* см. *сербы* 2 (ТСЕ)

На закључак да је у парадигми правих етнонима исходишни номинатив множине наводи и *историјскограмајички* разлог, одн. примјери код којих је речени облик краћи од номинатива једине, на супрот стању у парадигми већине осталих именица мушког рода (§ 26). А према постулатима али и емпиријским налазима међујезичких истраживања у *природној морфологији* (Марковић 2013: 409–434) универзално је у језицима облички мање маркирано оно што је мање маркирано и значењски (уп. *Хрваји* : *Хрваји-и*, па и *Хрваји* : *Хрваји-ица*).

(26) *Србин*, *Бугарин*, *Турчин*, арх. *Угрин*, *Тай̑ар(ин)*, *Арай(ин)*, *Циган(ин)*, *Цинцар(ин)*, *Јермен(ин)*, *Јевреј(ин)*, арх. *Чивуџи(ин)*, арх. *Арнауџи(ин)*, арх. *Лайџин(ин)*, ист. *Авар(ин)*

У наведеним примјерима (§ 26) једнина је маркирана у односу на множину тематским наставком *-ин*, и стога представља *сингулајив*, а не сингулар (Бошковић 1978; Марковић 2013: 235). Иако је класа

коју образују наведени примјери затворена и мала, с доста „обличког колебања“ и застарјелих чланова (Пешикан 1958: 199; Клајн 2003: 91), баш онаква какве су и иначе затворене именичке класе (в. нпр. Бабић 2006), у њој налазимо управо имена народа који су кроз средњи вијек, а и турско доба, нарочито у чаршијама, били веома истакнути у животу Срба, а онда и у слици свијета њиховог језика, што уосталом потврђује и Вукова грађа (в. нпр. СНП).

На крају, за етнонимску лему у множинском облику одлучује и *когнитивной психолошки* разлог. Наивна свијест сваку нацију, наиме, схвата као цјелину којој је својствен *Volksgeist* (њем. 'дух народа'), како је говорио Ј. Г. Хердер, одн. *биџие* (*Сербско*), како је под Хердеровим утицајем испрва говорио Вук (Клеут 2012). Такву националну суштину, лексикализовану апстрактним именицама *српство*, *словенство* и сл., појединци који чине дати народ или језичку породицу – вјерује се надаље – оваплоћују један по један, будући *предодређени* својом припадношћу:

There is an inherent “Jewishness” in every Jew. The “soul of the Oriental”, “Negro blood”, Hitler’s “Aryanism”, “the peculiar genius of America”, “the logical Frenchman”, “the passionate Latin” – all represent a belief in *essence* (Олпорт 1957: 174; истакао М. И.).

Отуда се сваки странац код нас, као и другдје, колективно сматра изниклим из своје нације и њеног карактера, што се у семантици етнонима одражава конотацијом (в. одјељак 4.4), а у граматички примарношћу номинатива множине.

4.2. РАЗВЕДЕНOST СЕМАСИОЛОШКЕ СТРУКТУРЕ. У колико ће се значења лексема дефинисати – у мањем броју општијих или у већем броју мање општих, треба да зависи од обима и намјене описног рјечника (Аткинс–Рандел 2008: 389–390, 398). Утолико би, рецимо, житељске називе изведене од хоронима у општим једнотомницима ваљало, ради уштеде простора, тумачити помоћу једне дефиниције (*човјек из...*), а у општим вишетомницима, ради веће прецизности, помоћу двију (*сџановник...; онај који је њоријеклом из...*). У нашем је корпусу, међутим, обратно (§§ 10, 19), што се објашњава једноставно – тиме што је у РСЈ на обраду етнонимикона РСА утицао више него РМС. Тај разлог, ипак, није оправдан и зацијело је допринио неприкладном обиму РСЈ.

4.3. ДЕНОТАТИВНА ОБИЉЕЖЈА. Код правих етнонима, тј. имена заједница чији је етнички статус неспоран, у односу на претходни лексикографски проблем много је деликатнија селекција елемената дефиниције. Па ипак, у нашим је описним рјечницима та селекција

доста уједначена. Најчешћа су, наиме, три елемента: архисема *народ* и два дистинктивна обиљежја – *ујореднолингвистичко*, које се лексикализује називом одговарајуће језичке породице, и *административно*, које се лексикализује именом одговарајуће државе (§ 6). Видно рјеђе умјесто административног обиљежја налазимо *географско*, изражено описом територије на којој се налази одговарајућа држава (§ 27). Ово се рјешење, нажалост, не примјењује ни и у случајевима гдје употреба творбено млађег државног имена ауторе очигледно доводи до кружних дефиниција (§ 28).

(27) *Грци* 'индоевропски народ који живи на крајњем југу Балканског полуострва' (РМС)

(28) *Енглеz* 'припадник англосаксонског народа који је настањен претежно у Енглеској'; *Енглеска* 'део Велике Британије претежено насељен Енглеzима (често као назив за целу Уједињену Краљевину)' (РСЈ)

У неким дефиницијама, поред трију поменутих информација, налазимо и информације које се начелно изостављају као енциклопедијске, дакле нерјечничке. У питању су, рецимо, обиљежје *величине* народа (§ 29), али и какве друге, из перспективе нашег колектива или човјечанства уопште, несвакидашње појединости, нпр. *антиројолошке* (§ 30) или *етинографске* (§ 31). Ако су наведена обиљежја релевантна за значење фразема (§ 29) или за творбу народносних надимака (§ 30), а нарочито ако су релевантна за фигуративну употребу (§ 31), њихово је укључивање у описна објашњења етнонима не само оправдано него и пожељно.

(29) *Рус* 'припадник највећег словенског народа, који је највећим делом настањен у Русији' (РСЈ) [уп. устаљено поређење (*имати/бити кога*) као *Руса* 'веома много, у огромном броју' (Марјановић 2017)]

(30) *Кинези* 'народ жуте расе који живи у источном делу азијског континента' (РМС) [уп. пејоративне називе *жуџи* и *жуџаћи* 'Кинези; сви припадници монголоидне расе' (Јовановић 2018: 257)]

(31) *Цигани* '1. народ пореклом из Индије који у номадским и полуномадским групама живи у Европи и Африци, Роми. 2. (цигани) фиг. људи који се непрестано селе, који немају сталног боравишта, чергаши' (РМС)

4.4. КОНОТАТИВНА ОБИЉЕЖЈА. Да се не би десило да у описном рјечнику дефиниције фигуративних употреба „висе“ (Гортан-Премк 2004: 66), наизглед ирелевантна обиљежја, каква су горепоменућа, треба укључивати као „семантички мостић“ (Апресјан 1995: 174) и генерално – не само ако су денотативна него и ако су конотативна, тј. ако

проистичу из колективних предрасуда о Другом. Код етнонимâ се у нашој лексикографији то, међутим, не чини готово никад (§ 32). У само једном примјеру у РСМ, а онда и у РСЈ, такав семантички мостић налазимо, али код одговарајућег деривата (§ 33).

(32) *Цинцар(ин)* '... 2. (цинцар(ин)) а. трговац склон дуготрајном ценкању, ситничавом погађању, закидању на мери и сл.; б. тврдица, циција, шкртац' (РСЈ)

(33) *џиганџиџи (џиганџаџи)* '... 2. тражити, просити мољакајући и досађујући (као што то чине неки Цигани), камчити. 3. тврдичити, цицијашити (као неки Цигани)'; ~ се 'погађати се, ценкати се (као неки Цигани)' (РСЈ; уп. РСМ)

На исти начин оправдано је, ако не и пожељно, значење етнонимâ повезивати са значењем вишечланих јединица, какве су у првом реду фраземе (§ 34), укључујући устаљена поређења (§ 35), а зависно од комплексности описног рјечника, и пословице, одн. апофтегме (§ 36) и сентенце (§ 37). Многе такве, „у обичај узете ријечи“, нпр., сугеришу да се Други код нас поима(о) превасходно као лице непоуздана карактера – лицемјерно, превртљиво, подмукло и склоно преварама (§ 34–38). Тиме се наш колектив, међутим, и сам окарактерисао, додуше посредно, као неповјерљив и сумњичав.

(34) *ciganska posla* 'макинације' (ФР)

(35) *lagati kao Turčin* 'необично много lagati, izgovarati очите neistine' (ФР)

(36) *С Влахом до њо здије* [здјеле], *а од њо њом у главу* (СНП 4877; уп. Радић 2020)

(37) *Лаџини су сџаре варалице* (СНП 2834)

(38) *бизанџи(ин)изам* и *визанџи(ин)изам* 'лукаво поступање, нарочито у политичким односима' (РСА)

И док су лексиколози-лексикографи који су међу најутицајнијима у русистици и србистици сагласни да оваква конотативна обиљежја у описне рјечнике треба уписивати макар поводом фигуративних употреба, нису сагласни гдје то тачно треба чинити. У случају зоонима, нпр., предлажу обје могућности – да се конотативним обиљежјем фигуративна употреба или *најави* већ у дефиницији основног значења (§ 39), или *накнадно образложи* тек након дефиниције основног значења (§ 40).

(39) *гуска* '1. домаћа птица пловуша издуженог врата... која се гаји ради перја, меса и јаја; женка те птица (за коју се верује да је глупа)...' (Гортан-Премк 2004: 66)

	прави етноними	жителски називи изведени од хоро- нима	жителски називи који су развили етноним- ско, тачније демонимско значење
канонски облик	множински (нпр. <i>Нијемци</i>)	једнински (нпр. <i>Тиролац</i>)	једнински (нпр. <i>Аусџиријанац</i>)
описна дефиниција основног значења	1. архисема + упоредно-лингвистичко обилежје (језичке породице): <i>германски народ... + географско обилежје (коп- неног дијела који углавном насељава): ... чија већина живи у самом средишту европског континента</i> (избјежавати државно име, јер је оно творбено млађе!)	у једнотомницима: <i>човјек из Тирола</i> у вишетоимницима: <i>сиановник Ти- рола; онај који је њорјеком из Тирола</i>	1. као жителски назив 2. као име демоса одговарајућег етно- са: архисема + обилежје етничитета: <i>њорјадник нације њемачког еџничког њорјекала... + административно обилежје (државе коју углавном насељава): ... чија већина живи у Аусџирији</i> или, у случају мултиетничких демоса (<i>Индија</i>), уједно: 1. <i>човјек из Индије; држављанин Р. Индије (без обзира на језик и вјеру)</i>
остала значења (у вишетоимним рјечницима)	2. жителског назива и демонимско: <i>човјек из Њемачке; држављанин СР Њемачке</i> 3. разг. <i>наш човјек њоврајник из Њемачке</i> 4. јач. <i>наспавник њемачког језика</i> (с ма- лим словом!)		3. разг. <i>наш човјек њоврајник из Аусџирије</i>
фиг. употребе (с малим словом!)	<i>онај који је њакве и њакве нарави (као неки...) онај који се њонаша њако и њако (као неки...)</i>		

Табела 1: Тематска матрица каква се препоручује за етнониме у рјечницима српског језика

(40) *петух 2* 'задиристый человек – как бы *петух 1* по коннотации задиристости' (Апресјан 1995: 175)

У случају етнонимâ, мислимо, нема дилеме. Будући да би навођење конотативних обиљежја у дефиницији основног значења било увредљиво за заједницу на коју се односи, те да би се, штавише, могло и злоупотријебити, нпр. у јавним иступима екстремних десничара из већинског народа (Горјанц 2017: 115–127), фигуративне употребе треба образлагати накнадно, у парентези, и то помоћу детерминатора *неки*, чије је значење довољно неодређено да се њиме може упућивати и на мањи и на већи број припадника дате заједнице. Дакле, као у примјеру 33.

5. Закључак. На основу тврдњи из претходних поглавља слиједи да би етнониме, као тематску групу, у српској описној лексикографији ваљало обрађивати према предлошцима приказаним у Табели 1. При томе би дакако требало избјегавати идеологизацију, да обраде с временом не би изгубиле актуелност, што се десило обрадама етнонимикона у РМС и ШР. Исто, разумије се, важи за данас надмоћну идеологију „политичке коректности“ (Оташевић 2012), која забрањује напомене о негативној конотацији етнонимâ. И њу би требало игнорисати колико је год могуће и руководити се, макар претежно, лингвистичким мјерилима. Ако се пак, супротно нашим пројекцијама, друштвенополитичке околности у каквим је дјеловао М. Московљевић икад понове, тада би вјероватно најрационалније било не увршћивати етнониме у азбучник описних рјечника уопште, а ауторских посебно. Стручно би се таква одлука једноставна оправдала, аргументом да су у основном значењу етноними имена, а да ономастички фонд у начелу није предметом описне лексикографије.

ИЗВОРИ

- Вучо 1966: Александар Вучо, Покушај уношења раздора у наше националне односе, *Борба* 20. 3. 1966, 9.
- ГКСК: *Materijal o rečniku Miloša Moskovljevića*, Београд: Историјски архив Београда, фонд 865 (Gradski komitet Saveza Komunista Srbije), инв. бр. 534 (*Materijali o kulturi, nauci i umetnosti*), 1962–1968.
- ЛНС: Миле Недељковић, *Лексикон народа свѣта: Човечанство 2000*, Београд: Српска књижевна задруга – Службени лист СРЈ, 2001.
- МАС: *Словарь русского языка в четырех томах*, Москва: Институт русского языка АН СССР – „Русский язык“, ²1981–1984.

- МД: Милош Московљевић, *Дневник 1916–1968*, 5: *Поново у науци и њензији*, прир. Момчило Исић, Београд: Институт за новију историју Србије – „Византија“, 2018.
- МР: Милош Московљевић, *Речник савременог српскохрватског књижевног језика с језичким савјетником*, Београд: Аполон, ²1990.
- РИБ: Franjo Iveković i Ivan Broz, *Rječnik hrvatskoga jezika*, 1–2, Zagreb: [lično izdanje], 1901.
- РЈА: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1–23, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, 1–6, Нови Сад: Матица српска (1–3 и Загреб: Матица хрватска), 1967–1976.
- РСА: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–(21), Београд: Институт за српск(охрватск)и језик САНУ, 1959–(2020).
- РСЈ: *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска, ²2011.
- СНП: *Вукове српске народне њословице с регистром кључних речи*, прир. Михаило Шћепановић, Београд: Јасен, ²2015.
- СР: Вук Стеф. Карацић, *Српски рјечник испуначен њемачкијем и латинскијем ријечима*, Беч: [лично издање], 1852.
- Тевавац 1966: Мирко Тепавац, Читај као што је написано..., *Полијтика* 6. 3. 1966, 9.
- ТСЕ: Т. Ф. Ефремова, *Современный толковый словарь русского языка в трех томах*, Москва: АСТ, 2005.
- ТСК: *Большой толковый словарь русского языка* (ред. С. А. Кузнецов), Санкт-Петербург: Институт лингвистических исследований РАН – „Норинт“, 1998.
- ФР: Josip Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb: Školska knjiga, 1982.
- ШР: Mirjana Jocić i Vera Vasić, *Školski rečnik standardnog srpskohrvatskog/ hrvatskosrpskog jezika*, 1–(2), Novi Sad: Zavod za izdavanje užbenika – Institut za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta, 1988–(1989).

ЛИТЕРАТУРА

- Авагјан 2017: Карина Авагјан, *Сипереоипий сипранца у језичкој слици сипварносипи Руса и Срба*, докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету Универзитета у Београду.
- Апресјан 1995: Ю. Д. Апресян, Коннотации как часть прагматики слова (лексикографический аспект), *Избранные труды*, 2: *Интегральное описание языка и системная лексикография*, Москва: Школа „Языки русской культуры“, 156–177.
- Аткинс–Рандел 2008: B.T.S. Atkins, Michael Rundell, *The Oxford Guide to Practical Lexicography*, Oxford – New York: Oxford University Press.

- Бабић 2006: Stjepan Babić, *Zatvorenost i-sklonidbe u hrvatskome književnome jeziku*, *Suvremena lingvistika* LXII/2, 141–150.
- Блатешић 2016: Александра Блатешић, Компарација етнонима *turco* и *Турчин* у италијанској и српској фразеологији и паремиологији, у: Снежана Гудурић, Марија Стефановић (ур.), *Језици и културе у времену и његовом*, 5, Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 27–36.
- Бошковић 1978: Радосав Бошковић, Србљи и Срби, *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику* XXI/1, 23–25.
- Брозовић-Рончевић 1993: Dunja Brozović-Rončević, Na marginama novijih studija o etimologiji imena *Hrvat*, *Folia onomastica Croatica* II, 7–23.
- Вучетић 2016: Радина Вучетић, Речник с проблематичним речима: Случај забране Московљевићевог речника, *Годишњак за друштвену историју* XXIII/1, 65–82.
- Глигоријевић 2020: Ивана Глигоријевић, Истраживање етнокултурних стереотипа на примеру стимулуса *Турци* и *Турчин* у асоцијативном тесту, *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини* L/1, 129–145.
- Глухак 1990: Alemko Gluhak, *Porijeklo imena Hrvat*, Zagreb: [lično izdanje].
- Горјајев–Спиридонов 2016: С. О. Горяев и Д. В. Спиридонов, Итоги и перспективы ономастической науки (взгляд из Оксфорда), *Вопросы ономастики* XIII/2, 190–218.
- Горјанц 2017: Vojko Gorjanc, *Nije rečnik za seljaka* (prev. Majda Moličnik), Beograd: XX vek.
- Грищенко 2013: А. И. Грищенко, Русские этнонимы и смежные с ними лексические категории в толковых словарях, *Вопросы ономастики* XV, 146–163.
- Грот 1873: Я. К. Грот, *Спорные вопросы русского правописания отъ Петра Великаго донынѣ: Филологическое разысканіе*, Санктпетербургъ: Типографія Императорской академіи наукъ.
- Грот 1885: Я. К. Грот, *Русское правописание*, Санктпетербургъ: Типографія Императорской академіи наукъ.
- Гутков 2009: В. П. Гудков, О составе словника (вокабулара) однотомного словаря сербского языка: Заметки пользователя, *Славистика* XIII, 483–487.
- Дабих 2000: Богдан Дабих, Белешке о категорији јединичности у српском језику, *Наш језик* XXXIII/3–4, 198–203.
- Дилпарих 2012: Бранислава Дилпарих, О меронимији, *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини* XLII/1, 279–307.
- Драгићевић 2010: Рајна Драгићевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

- Ђорђевић 2018: Кристина Ђорђевић, Етнички стереотипи у српској и словачкој фразеологији, у: Катерина Велјановска, Биљана Мирчевска-Бошева (ур.), *Имињања и фразеологијања*, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 133–145.
- Исић 2017: Момчило Исић, Настанак и судбина *Речника* проф. др М. Московљевића, *Токови историје* XXV/1, 123–153.
- Јовановић 2018: Јована Јовановић, *Лексика погледног значења у именовању човека у српском језику*, докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету Универзитета у Београду.
- Клајн 2002: Иван Клајн, Серијске одреднице и њихова обрада у једнојезичном речнику, у: *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик САНУ, 69–82.
- Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, 2: *Суфиксација и конверзија*, Београд: Завод за уџбенике – Институт за српски језик САНУ, Нови Сад: Матица српска.
- Клеут 2012: Марија Клеут, Хердер и Вукова поетика народне књижевности, *Из Вукове сенке: Огледи о народном јесништву*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 117–134.
- Коваљов 2003: Г. Ф. Ковалев, О словаре этнических названий народов России, у: *Славянское языкознание: К XIII Международному съезду славистов*, ред. А. М. Молдован и др., Москва: Российская академия наук – Национальный комитет славистов Российской Федерации, 113–120.
- Лома 1999/2000: Aleksandar Loma, Serbisches und kroatisches Sprachgut bei Konstantin Porphyrogenetos, *Зборник радова Византолошког института* XXXVIII, 87–161.
- Лома 2016: Александар Лома, О имену *Срби*, у: Дејан Ајдачић (ур.), *Срби и српско*, Београд: Алма, 7–18.
- Марјановић 2017: Саша Марјановић, *Поредбене фраземе с комјонентом сомте/као у француском и српском језику*, докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету Универзитета у Београду.
- Марковић 2013: Ivan Marković, *Uvod u jezičnu morfologiju*, Zagreb: Disput.
- Матасовић 2019: Ranko Matasović, *Ime Hrvata, Jezik* LXVI/3, 81–97.
- Милосављевић 2016: Тања Милосављевић, Лексичкосемантичка група именица са хиперсемом 'национална и верска припадност' у српском призренском говору, *Зборник радова Филозофског факултета* XLVI/4, 23–48.
- Московљевић О. 1998: Олга Московљевић (прир.), *Књига на ломачи: Како је уништено дело др Милоша Московљевића*, Београд: Никола Пашић.

- Мршевић-Радовић 2008: Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеологија и национална култура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Олпорт 1954: Gordon Allport, *The Nature of Prejudice*, Cambridge: Addison-Wesley Publishing Company.
- Оташевић 2012: Ђорђе Оташевић, Термин „политичка коректност“, *Лингвистичке ажуелности XX*, 19–32.
- Пејовић 2014: Анђелка Пејовић, Како видимо једни друге: Називи националности и професија у фразеологији српског и шпанског језика, у: Снежана Гудурић, Марија Стефановић (ур.), *Језици и културе у времену и простору*, 3, Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 77–87.
- Пешикан 1958: Митар Пешикан, О грађењу имена становника у односу на имена земаља и места, *Наш језик IX/5–6*, 196–205.
- Поповић 2008: Људмила Поповић, *Језичка слика стварности: Когнитивни аспекти контирасивне анализе*, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.
- Путанец–Шимуновић 1987: Valentin Putanec, Petar Šimunović, *Retrospektivna onomastička bibliografija hrvatsko-srpska do godine 1975*, prir. Petar Rogulja, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Радић 2020: Првослав Радић, Из српске фразеологије: *(Видејти) чија мајка црну вуну преде* (лингвокултуролошки приступ), *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику LXIII/1*, 115–130.
- Ристић–Лазич–Коњик 2016: Стана Ристић, Ивана Лазич–Коњик, Стереотип о Србима, у: Дејан Ајдачић (ур.), *Срби и српско*, Београд: Алма, 19–49.
- Сванепул 2010: Piet Swanepoel, Improving the Functionality of Dictionary Definitions for Lexical Sets: The Role of Definitional Templates, Definitional Consistency, Definitional Coherence and the Incorporation of Lexical Conceptual Models, *Lexikos XX*, 425–449.
- Тамир 2019: Yael Tamir, Not So Civic: Is There a Difference Between Ethnic and Civic Nationalism?, *Annual Review of Political Science XXII/1*, 419–434.
- Фекете 2000: Егон Фекете, О Речнику Милоша Московљевића, *Наш језик XXXIII/3–4*, 338–342.

Milan D. Ivanović

ETHNONYMS IN CONTEMPORARY SERBIAN LEXICOGRAPHY: LINGUISTIC AND EXTRALINGUISTIC FACTORS OF DICTIONARY PROCESSING

S u m m a r y

After the introduction which points towards the most important directions of researching the ethnonymy of the Serbian language, the paper analyzes the practice of processing the ethnonymicons in Jocić and Vasić's school dictionary, as well as in the general dictionaries composed by M. Moskovljević and collectives engaged by Matica srpska. Particular attention is given to the grammatical form of the lemma and the elements of descriptive definitions of the basic meaning and figurative use of ethnonyms. Furthermore, the interference in such processing of "official" viewpoints on national issues in socialist Yugoslavia is also critically re-examined. After some accompanying comments, the conclusion contains lexicographic instructions that should be received primarily as a result of the desire to not only accelerate but also improve the processing of ethnonymicons in future dictionaries of the Serbian language, one of which is currently being planned.

Keywords: ethnonyms, dictionary microstructure, dictionary definitions, semantic features, national ideology.

Прегледни рад
Примљено 17. септембра 2021. г.
Прихваћено 19. новембра 2021. г.

ЈЕЛЕНА М. ПАВЛОВИЋ ЈОВАНОВИЋ*

(Универзитет у Крагујевцу

Филолошко-уметнички факултет

Центар за проучавање језика и књижевности)**

ГЛАВНИ ПРАВЦИ У ПРОУЧАВАЊУ ЈЕЗИКА ПРАВА

Тема рада је преглед досадашњег проучавања језика права како у оквиру правне науке, тако и у оквиру лингвистике у Србији и Југославији с краја 20. и почетком 21. века. Традиционално се на језик више обраћала пажња у оквиру правне науке, како у општим приручницима, тако и у оквиру номотехнике. С друге стране, традиционално су се лингвисти бавили правним језиком у оквиру функционалне стилистике и обраде административног функционалног стила. Међутим, у новије време јављају се и радови који правни језик посматрају из аспеката различитих дисциплина као што су прагматика, анализа дискурса, контрастивна лингвистика, корпусна лингвистика и методика српског језика као страног.

Кључне речи: језик, право, лингвистика, административно-правни стил.

Увод

Циљ рада је да се да осврт на главне правце у проучавању језика права на крају 20. и на почетку 21. века. Нећемо се освртати на радове настале у ранијем периоду, јер су били предмет прегледа литературе који доноси Милош Луковић (1994: 3–25). Корпус за рад чине правничка и лингвистичка литература (уџбеници, приручници, чланци, монографије, зборници радова), издата у Србији и Југославији крајем

* jeca.pavlovic.krusevac88@gmail.com, jelena.pavlovic@filum.kg.ac.rs

** Рад представља измењену и допуњену верзију реферата изложеног на XII научном скупу младих филолога Србије *Савремена проучавања језика и књижевности*, одржаном 26. септембра 2020. на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу.

20. и почетком 21. века. У корпусу су радови из следећих четирију категорија: (а) општеправна литература; (б) правна литература која се бави језиком; (в) литература из области функционалне стилистике; (г) литература посвећена језику права. Због обима рада, преглед ће се свести на осврт на најрепрезентативније радове из сваке од наведених категорија. Иако је језик права обрађен и у оквиру реторике, као и у оквиру анализе конкретних закона, ови радови остаће овом приликом ван нашег интересовања. Под језиком права у најширем смислу сматрамо подсистем у оквиру хијерархијски ширег система административно-правног стила (Тошовић ²2002: 355–379). У раду полазимо са становишта интегралне теорије, која спаја достигнућа правне науке (опште теорије права и номотехнике, као посебне науке о изради правних прописа) са достигнућима лингвистике (функционалне стилистике и посебних лингвистичких дисциплина).

1. Приступи изучавању језика права с правног становишта

С правног аспекта посебно се истиче значај језика права и његова функција у тумачењу језичких норми. Статус језика у општеправној литератури илустроваћемо књигом Радомира Лукића *Теорија државе и њена права* (1995). У књизи се наводи да се у правној науци воде спорови око значења речи, па такав је и случај и са речју *право*, коју је тешко дефинисати (Лукић 1995: 13–14). У праву постоје несугласице око језичке форме делова правне норме (Лукић 1995: 88–106). Као што се у лингвистици разликују план садржине и план форме, сваки правни акт има своју језичку форму и своју садржину (Лукић 1995: 112–113). Језик у праву важан је са аспекта правне технике (Лукић 1995: 197–221), као и за тумачење права (Лукић 1995: 222–271).

Правници истичу да је језик основна градивна материја правних текстова, те Радомир Лукић каже да је „[ј]език [...] најосновнији, најпростији и, истовремено, да тако кажемо 'најспољнији материјал' из кога се граде правне норме. Језик је онај материјал који се најпре види, тако да изгледа као да се норма и не састоји ни из чега другог до из језика. У ствари, језик је само спољни материјал, јер у себи крије, односно он облачи, другу стварну грађу из које се норме стварају“ (Лукић 1995: 212). Од тога како је језик употребљен, зависи и да ли ће друга средства у правном тексту бити схваћена на одговарајући начин. Посебно се истиче то да је потребан правни језик који је разумљив већини, те је потребно да он буде што бољи, јаснији и прецизнији (Лукић 1995: 212).

У раду Дракић 2012 аутор, ослањајући се на немачку литературу, истиче значај језика за право и потребу да се анализи језика у праву

приђе интердисциплинарно. Подвлачи да је језик модерног права нужно комплексан, а за то налази два узрока: први је комплексност друштвених односа у модерном друштву, а други је тежња да се право као такво сведе само на позитивно, нормирано право. Наводи се да је оправдано да закон буде неразумљив за лаике, што је последица саме природе модерног права, али да је неоправдано да закон буде неразумљив за правнике, што је директна последица њихове недовољне језичке културе (Дракић 2012: 1573–1587).

У Ћорић 2017 ауторка доноси схватања лингвиста, филозофа и правника о језику, релевантна за сагледавање значаја језика за право. Критикује се непотребна мистификација језика, легални формализам шездесетих година 20. века, као и непотребна инфлација термина, посебно оних позајмљених из страних језика. Препоручује се сарадња лингвиста и правника, а посебно се наводе препоруке наших познатих правника везаних за језик права, као и нови стандарди чија би сврха била побољшање језика права (Ћорић 2017: 1573–1587).

Правници су се доста освртали и на нормативне и на стилистичке аспекте језика у праву. На пример, то чини Радомир Лукић у тексту *Језик у праву* (1983). Истиче да језичко стање у правној пракси и правној науци није одговарајуће. Аутор проналази различите екстралингвистичке разлоге за то: законодавци не познају довољно народни језик, нејасна мисао, недостатак талента за писање закона, „инфлација закона“, нејасни друштвени односи и утицај „административно-фразерског језика“ (Лукић 1983: 99–103). У овом правцу иде и књига Љубомира Ив. Јовића *Језик закона*, која није научно дело по себи, већ приручник за правнике. Аутор као примере доброг језика доноси римске правне изреке, народне пословице, примере из старих закона и примере из књижевних дела. Књига обухвата: принципе и методе јасног језика законодавства, вредне примере законодавне праксе из 19. века, један пример доброг савременог закона, препоруке за бољи језик и разумљивије законодавство, принципе за израду закона, и, као посебно вредан део књиге, шестсто седам примера законодавних упутника (Јовић² 1995).

Језик је изузетно важан и за номотехнику, која се, као практична правна дисциплина, ослања више на спознаје до којих је дошла лингвистика. То ћемо илустровати на примеру књиге Зорана И. Јелића *Основи нормативне технике (увод у савремену науку о методама стварања и разумевања права)* (1986). Јелић се позива на ставове о језику различитих аутора: од немачког логичара Вајнбергера, Сосира, Барта, па све до наших предатних стилистичара. Јелић истиче да југословенска лингвистика не прати светске трендове, а сам аутор заступа приступ језику

који се ослања на трансформационо-генеративну граматику, логику, семиотику и стилистику. Од лингвистичких достигнућа релевантних за језик права Јелић истиче: поделу на аналитичке и синтетичке језике, поделу на граматички, логички и емоционални ред речи и њихов значај за право и дефиницију појмова граматика, лексика, правопис, синтагма, реченица и стил. Истиче да је битно да правни језик буде разумљив, концизан и тачан. Издавају четири слоја језика права: правну семантику, правну терминологију, правну фразеологију и правну семиотику (коју чини комбинација вербалних и невербалних знакова, табела, графикана и симбола) (Јелић 1986: 97–137; о значењу у праву и 171–218).

Од правника, посебну пажњу уложи језика у праву дао је Николе Висковић, а то је учинио са позиција интегралне теорије права, односно теорије која у себи синтетише достигнућа различитих области у праву (²1981). Висковић је своје ставове о језику изнео у неколико дела, од којих издвајамо: књигу *Појам љрава: љрилог инџтегралној љтеорији љрава* (1976, 1981), чланак *Основе семиотике љрава* (1982), књигу *Језик љрава* (1989) и књигу *Аргументација и љправо* (2004). Висковић прилази језику у праву са становишта семиотике и посматра га као комуникациону делатност. У књизи *Језик љрава* Висковић истиче да је разлог за недовољну проученост језика права недовољно познавање лингвистике од стране правника и недовољно познавање права од стране лингвиста (Висковић 1989: 9). Аутор се ослања на страну литературу, а посебно на италијанске и скандинавске ауторе. Неке од важних тема које покреће у књизи су: модалитети језика у праву, врсте кодирања у праву и посебност нормативноправног кода, право као подсистем општег језика и посебан социолект, садржинске и фреквенцијске разлике између језика права и општег језика, четири слоја језика у праву, статус дефиниција у праву, нивои дискурса у праву, логичко-семантичка структура правне норме, разлика између правне норме и правне одредбе, значењска прецизност и значењска неодређеност правног језика, нормативне класификације и њихови модалитети, синтакса језика права, економичност и редундантност језика права и утицај идеологије на језик права.

Неке од тема које интересују правнике илуструје зборник *Право и језик*, са истоименог скупа који је 4. маја 2006. године одржан на Правном факултету у Крагујевцу. Покренуте су следеће теме: историја српског правног језика (Павловић 2006: 7–27), теоријска разлика између појма *љравни језик* и *љравнички језик* (Максимовић 2006: 163–173; Подгорац 2006: 131–148; Табароши 2006: 29–41), статус српског правног језика (Станковић 2006: 43–54), улога језика у тумачењу права (Симић

2006: 65–72; Ћорић 2006: 149–162), статус језика у радовима правника (Марјановић 2006: 113–129), језик посебних правних грана (Подгорац 2006: 131–148) и статус јурислингвистике као помоћне правне дисциплине (Максимовић 2006: 163–173). Неки од радова су се бавили и конкретним проблемима. Драган Батавељић бавио се анализом језичких израза као идеолошких средстава у уставима бивше Југославије (2006: 203–214). Маја Станивуковић и Петар Ђундић указују на преводилачке и друге језичке грешке приликом рецепције на примеру *Закона о сјечајном њосјуу* (2006: 253–272).

2. Приступи изучавању језика права с лингвистичког становишта

У оквиру лингвистике језик права се традиционално изучавао са становишта функционалне стилистике, а језик права се сагледава као део ширег комплекса административно-правног стила.

У књизи *Функционална сјилистјика* Бранка Тошовића (²2002) административно-правни стил посматра се као опозит књижевно-уметничком стилу. Као главне особине овога стила издвајају се стандардизованост, неекспресивност, клишетираност, стандардизација и унификација. Даје се подела на законодавно-правни, пословни, индивидуално-потврдни, дипломатски и кореспонденцијски подстил. Издваја се писмена и усмена варијанта административног стила, документ као његова основна јединица, наводе се основне граматичке особине на лексичком, морфолошком и синтаксичком плану и, на самом крају, даје се анализа језика конкретних докумената (Тошовић ²2002: 355–379).

Марина Катнић-Бакаршић истиче као особине административног стила шематизованост, жанровску разноликост, строга правила, прецизност, тачност, одсуство експресивности и емоционалности. Истиче да овај стил није по себи ни добар, ни лош, већ да врши одређену функцију. Наводи и стилске грешке у административном стилу и даје списак основних језичких карактеристика овог функционалног стила (Катнић-Бакаршић 2001: 88–92).

Милош Луковић пише о правном стилу као о једном од специјалних стилова. Као посебне језичке одлике овога стила наводи номинализације, декомпоновани предикат и аналитичке падежне конструкције са девербативном именицом. Посебно скреће пажњу на политички жаргон и бирократски језик (Луковић 1996: 143–157).

Радoje Симић и Јелена Јовановић у књизи *Основе теорије функционалних сјилова* не посвећују велику пажњу административном функционалном стилу и не обрађују га у традиционалном смислу. Говоре о посебним одликама пословних текстова, као посебној врсти административног стила (Симић–Јовановић 2002: 169–187).

Неколико радова Душке Кликовац у књизи *Језик и моћ* (2008) посвећени су административном функционалном стилу. У раду „Из проблематике функционалних стилова“ ауторка наводи да су особине овога стила стандардизованост, унифицираност и клишетизованост. Истиче се да овај стил има своје особености, а грешке се јављају уколико се особине, типичне за административни, преносе некритички на друге функционалне стилове (Кликовац 2008: 127–128). У раду „О бирократизацији српског језика“ ауторка као одлике бирократског језика наводи номинализације, општост, експлицитну категоризацију, неодређеност, еуфемизацију и квазинаучност (Кликовац 2008: 99). Посебан рад је посвећен и експлицитној категоризацији као посебној одлици административног функционалног стила (Кликовац 2008: 35–46).

Са аспекта функционалне стилистике третирају се и појединачни проблеми на конкретном корпусу. Административно-правном стилу посвећено је и неколико радова Нине Манојловић (самостално и у коауторству). Ауторка се бавила: статусом предлошких и предлошко-падежних именичких конструкција у *Сїаїуїїу Унїверзїїїїа у Крагујевцу* (Манојловић 2013), статусом номинализација у универзитетским статутима (Манојловић и др. 2015), статусом експлицитне категоризације у директивима Европске уније, при чему је анализа укључила и анализу са становишта прагматике (теорије релеванције) и теорије превођења (Манојловић 2016), прагматички статус „фази“ израза *reasonable* са становишта теорије релеванције у правним текстовима на енглеском језику (Манојловић 2017) и статус пасивних конструкција у законодавно-правном стилу (Манојловић 2015). Страхиња Степанов индуктивно прилази анализи текста огласа продаје стечајне имовине, а функционалностилски приступ комбинује са критичком анализом дискурса. Текст огласа анализира се на лексичком, морфолошком, синтаксичком и текстуалном нивоу (Степанов 2018: 479–496). У раду Чутура–Стевановић 2014 лексиколошка анализа вишезначности правних термина из домена пољопривреде комбинује се са анализом дискурса. Божо Ћорић се бавио анализом језика правне науке на примерима двају дела Димитрија Матића, а у раду се комбинује историјскојезика метода са методом функционалне стилистике (Ћорић 1996: 85–95).

У новије време се, осим са аспеката функционалне стилистике, језику права прилази и са аспеката других дисциплина. У том смислу највише радова долази из области анализе дискурса и прагматике. Најзначајнији допринос у области анализе дискурса језика права код нас представља књига Марка Јанићијевића *Дискурс љавних акаїа на*

српском и енглеском језику: развојно-ујоредни њписи (2014). Корпус чине југословенски и српски уставни донети у другој половини двадесетог и почетком 21. века, као и најзначајнији правни документи на енглеском језику. Приступ обухвата комбинацију анализе дискурса са прагматиком, системско-функционалном граматиком, теоријом учтивости и когнитивном лингвистиком. Аутор се бавио типовима жанрова, анализом метафоре и метонимије, анализом интертекстуалности, текстуалном организацијом законских аката и репрезентацијом друштвених актера и процеса у законодавним текстовима (Јанићијевић 2014). Аутор се овом тематиком бавио и у неколико појединачних радова (Јанићијевић 2011, Јанићијевић 2012а, Јанићијевић 2012б, Јанићијевић 2013а, Јанићијевић 2013б, Јанићијевић 2013в, Јанићијевић 2013г). Домену анализе дискурса и језичке идеологије припадају и радови Видановић 2017: 137–143 и Савић и др. 2006: 55–63.

Језик права у новије време анализиран је и са аспекта транслатологије, компаративистике, корпусне лингвистике и методике наставе српског као страног. Сабине Кирфел бавила се статусом правних термина са аспекта транслатологије (2004: 158–168). У својој докторској дисертацији Радмила Радоњић се бавила анализом модалних глагола у правним текстовима Европске уније на енглеском језику и њиховим преводним еквивалентима (2017). Јелена Редли бавила се статусом несистемских спојева речи у правним текстовима (2019: 227–236). Душко Витас, Небојша Васиљевић и Цветана Крстев дали су предлог за израду корпуса законских текстова на српском језику (Витас и др. 2014). Аутоматској обради правних текстова посвећена је докторска теза Небојше Васиљевића (2014). Статусом административног правног стила у настави српског језика као страног бавила се Наташа Спасић (Спасић 2021).

Закључак

У раду смо представили главне правце у анализи правног језика у Србији и Србској Крајини краја 20. и почетком 21. века. Језик права био је предмет интересовања како правника, тако и лингвиста. Дуго је језик у праву био предмет интересовања правника. Значај језика за право истицао је како у посебним радовима, тако и у општим правним приручницима. Употреба језика у праву обрађивана је и у оквиру номотехнике, као посебне практичне дисциплине која се бави техником израде правних прописа. Поред тога, јавили су се и посебни приручници намењени правницима у којима се доносе узорни закони. С друге стране, што се тиче лингвистике, правни језик се тра-

диционално обрађивао у оквиру функционалне стилистике, највише у форми општих приручника, у којима се доносе главне особине овога стила, као и главне језичке одлике језика администрације и права. У новије време јављају се и појединачни радови који обрађују одређени корпус и комбинују приступ из области функционалне стилистике са другим дисциплинама (највише анализом дискурса и прагматиком). Посебан помак представља већи број студија које се баве језиком права највише са становишта анализе дискурса и прагматике, али и са становишта контрастивних проучавања, термилолошких и лексикололошких проучавања, корпусне лингвистике и методике изучавања српског језика као страног.

ЛИТЕРАТУРА

- Батаљевић 2006: Драган Батавељић, Речи и изрази у уставима социјалистичке самоуправне Југославије, у: Миодраг Мићовић (ур.), *Право и језик*, Крагујевац: Правни факултет у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, 203–214.
- Васиљевић 2014: Небојша Васиљевић, *Аутомајска обрада љавних ијексџова на српском језику*, необјављена докторска дисертација, Београд: Филолошки факултет, <https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:10687/bdef:Asset/view>, 16. 9. 2021.
- Видановић 2017: Неда Видановић, Административни стил и језичка родна равноправност, у: Милош Ковачевић, Јелена Петковић (ур.), *Савремена проучавања језика и књижевности*, Књ. 1, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 137–143.
- Висковић ¹1981: Nikola Visković, *Pojam prava: prilog integralnoj teoriji prava*, Split: Logos.
- Висковић 1982: Никола Висковић, Основе семиотике права (I дио), *Зборник за теорију љрава* 2, Београд, 91–124.
- Висковић 1989: Nikola Visković, *Jezik prava*, Zagreb: Naprijed.
- Висковић 2004: Nikola Visković, *Argumentacija i pravo*, Beograd: Dosije.
- Витас и др. 2014: Душко Витас, Небојша Васиљевић, Цветана Крстев, Информатички поглед на корпус закона Републике Србије, *Српски језик* 1, Београд, 377–394.
- Дракић 2012: Драгиша Дракић, О стилу језика закона, *Зборник Правног факултета у Новом Саду* 1, Нови Сад, 369–381.
- Јанићијевић 2011: Марко Јанићијевић, Моделовање текстуалних целина на примеру законских аката на српском и енглеском језику, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LIV/1, Нови Сад, 247–259.
- Јанићијевић 2012а: Марко Јанићијевић, Европеизација српског уставног дискурса, у: Милош Ковачевић (ур.), *Српски језик, књижевности*,

- у*мејносћ*, Књ. I, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 507–514.
- Јанићијевић 2012б: Марко Јанићијевић, Дискурс законских аката: упоредно-развојни приступ, *Зборник за језике и књижевности Филозофског факултета у Новом Саду* 2, Нови Сад, 45–64.
- Јанићијевић 2013а: Марко Јанићијевић, О модалности у законским актима у српском и енглеском језику, у: Милош Ковачевић (ур.), *Српски језик, књижевност у*мејносћ**, Књ. I, Крагујевац: Филолошко уметнички факултет, 319–328.
- Јанићијевић 2013б: Марко Јанићијевић, Репрезентација друштвених класа кроз дијакронију домаћих устава, у: Ivana Živančević Sekureš (ur.), *Susret kultura* VI/1, Novi Sad: Filozofski fakultet, 437–448.
- Јанићијевић 2013в: Марко Јанићијевић, Етимолошка метафора у административном дискурсу, у: Milivoj Alanović, Jasmina Dražić, Gordana Štasni, Gordana Štrbac (ur.), *Leksika – gramatika – diskurs: Zbornik u čast Veri Vasić*, Novi Sad: Filozofski fakultet, 497–504.
- Јанићијевић 2013г: Марко Јанићијевић, Имплицитне вредности у преамбулама устава на српском и енглеском језику: критичкопрагматички приступ, *Наслеђе* 26, Крагујевац, 19–29.
- Јанићијевић 2014: Марко Јанићијевић, *Дискурс законских аката на српском и енглеском језику: развојно-ујоредни уписи*, Београд: Јасен.
- Јелић 1986: Zoran Jelić, *Osnovi normativne tehnike: uvod u savremenu nauku stvaranja i razumevanja prava*, Београд: Економика.
- Јовић ²1995: Љубомир Ив. Јовић, *Језик закона*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Кирфел 2004: Sabine Kirfel, Правни термини – еквивалентност у двојезичној правној комуникацији с освртом на лексикографска питања, *Научни саста*нак слависти** у *Вукове дане* 32/1, Београд, 158–168.
- Катнић-Бакаршић 2001: Marina Katnić-Bakaršić, *Stilistika*, Сарајево: Ljiljan.
- Кликовац 2008: Duška Klikovac, *Jezik i moć: ogledi iz sociolingvistike i stilistike*, Београд: Biblioteka XX vek.
- Лукић 1983: Радомир Лукић, Језик у праву, у: *Актуелна и*и*ћања наше језичке културе*, Београд: Просветни преглед, 99–103.
- Лукић 1995: Радомир Лукић, *Теорија државе и права. II. Теорија права*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, БИГЗ.
- Луковић 1994: Милош Луковић, *Развој српског*а* правног с*и*ила: у*рилог и*и*торији језика и права у Србији**, Београд: Службени гласник.
- Луковић 1996: Милош Луковић, Специјални стилови, у: Милорад Радовановић (ред.), *Српски језик на крају века*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Службени гласник, 143–157.
- Максимовић 2006: Ева Максимовић, Јурислингвистика као спона између правних и језичких наука, у: Миодраг Мићовић (ур.), *Право и језик*,

- Крагујевац: Правни факултет у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, 163–173.
- Марјановић 2006: Милош Марјановић, О односу језика и права као друштвених појава, у: Миодраг Мићовић (ур.), *Право и језик*, Крагујевац: Правни факултет у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, 113–129.
- Манојловић 2013: Нина Манојловић, Беспредлошке и предлошко-падежне именичке синтагме у законодавно-правном функционалном стилу на примеру Статута Универзитета у Крагујевцу, *Радови Филозофског факултета* 1, Пале, 235–246.
- Манојловић 2015: Нина Манојловић, Пасивне конструкције у административно-правном функционалном стилу, *Српски језик XX*, Београд, 619–637.
- Манојловић и др. 2015: Нина Манојловић, Стефан Тодоровић, Милица Кочовић, Номинализациони процеси као маркери бирократизације језика на примеру статута високообразовних институција чији је оснивач Република Србија, у: Željko Milanović (ur.), *Контексти II*, Novi Sad: Filozofski fakultet, 179–189.
- Манојловић 2016: Нина Манојловић, Експлицитна категоризација у законодавно-правном стилу у српском и енглеском језику на примеру директива ЕУ, у: Драга Мاستиловић (ред.), *Наука и евроинтеграције*, Пале: Филозофски факултет, 341–352.
- Манојловић 2017: Nina Manojlović, Fuzzy expressions in legal texts, у: Biljana Mišić Ilić, Vesna Lopičić (ur.), *Jezik, književnost, značenje*, Niš: Filozofski fakultet, 577–586.
- Младеновић 2006: Радивоје Младеновић, Требају ли Србима брокер, дилер, тендер, бренд: о неким питањима покренутим темом саветовања, у: Миодраг Мићовић (ур.), *Право и језик*, Крагујевац: Правни факултет у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, 89–111.
- Павловић 2006: Марко Павловић, Кратка историја српског правног језика, у: Миодраг Мићовић (ур.), *Право и језик*, Крагујевац: Правни факултет у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, 7–27.
- Подгорац 2006: Тодор Подгорац, Сложеност односа права и језика, у: Миодраг Мићовић (ур.), *Право и језик*, Крагујевац: Правни факултет у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, 131–148.
- Редли 2019: Јелена Редли, Несистемски спојеви речи у правним текстовима, *Научни састајник слависта у Вукове дане* 48/1, Београд, 227–236.
- Радоњић 2017: Radmila Radonjić, *Engleski modali u pravnim dokumentima Evropske unije i njihovi srpski ekvivalenti*, neobjavljena doktorska disertacija, Novi Sad: Filozofski fakultet, 2017, <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/9518/Disertacija.pdf?sequence=6&isAllowed=y>, 20.1.2021.

- Станковић 2006: Гордана Станковић, Глосе о језику у праву, у: Миодраг Мићовић (ур.), *Право и језик*, Крагујевац: Правни факултет у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, 43–54.
- Савић и др. 2006: Свенка Савић, Слободанка Констандиновић Вилић, Невена Петрушић, Језик закона – карактеристике и родна перспектива, у: Миодраг Мићовић (ур.), *Право и језик*, Крагујевац: Правни факултет у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, 55–63.
- Симић 2006: Миролjub Симић, Улога језика у тумачењу права, у: Миодраг Мићовић (ур.), *Право и језик*, Крагујевац: Правни факултет у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, 65–72.
- Симић–Јовановић 2002: Радоје Симић, Јелена Јовановић, *Основи теорије функционалних стилера*, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.
- Спасић 2021: Наташа Спасић, Унапређивање писане комуникације студентата српског као страног језика у административном функционалном стилу, у: Милош Ковачевић, Јелена Петковић (ур.), *Савремена проучавања језика и књижевности*, Год. XII, Књ. 1, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 243–260.
- Станивуковић–Ћундић 2006: Маја Станивуковић, Петар Ћундић, Рецепција међународног права у унутрашње право: значај превода и редакције страних правних текстова који се уносе у домаће законодавство на примеру закона о стечајном поступку, у: Миодраг Мићовић (ур.), *Право и језик*, Крагујевац: Правни факултет у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, 253–272.
- Степанов 2018: Страхина Степанов, Једна врста административног функционалног стила: оглас (оглашавање) продаје стечајне имовине, у: Јелена Петковић, Владимир Поломац (ур.), *Српски језик: стилистички, синтаксички, уопште: Зборник радова у част проф. Милошу Ковачевићу*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 479–497.
- Табороши 2006: Светислав Табороши, Језик у праву, у: Миодраг Мићовић (ур.), *Право и језик*, Крагујевац: Правни факултет у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, 29–41.
- Тошовић 2002: Бранко Тошовић, *Функционална стилистика*, Београдска књига: Београд.
- Ћорић 1996: Божо Ћорић, Неке карактеристике правних текстова половине 19. века, *Научни саставак слависта у Вукове дане* 25/2, Београд, 85–95.
- Ћорић 2017: Драгана Ћорић, Значај језика за право, *Зборник Правног факултета у Новом Саду* 4, Нови Сад, 1573–1587.
- Чутура–Стевановић: Илијана Чутура, Јелена Стевановић, Вишезначност текста закона и подзаконских аката у сфери пољопривреде и рурал-

ног развоја, у: Милош Ковачевић (ур.), *Српски језик, књижевност, уметност*, Књ. 1, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 121–133.

Jelena M. Pavlović Jovanović

THE MOST IMPORTANT TENDENCIES IN STUDYING LEGAL DISCOURSE

S u m m a r y

In this paper we have presented the most important tendencies when analyzing legal discourse in the fields of Serbian and Serbo-Croatian language studies at the end of 20th and at the beginning of 21th century. The legal discourse has been the subject of interest for both lawyers and linguists, even though, for the longest time, this subject has been connected with lawyers exclusively. The importance of language has been highlighted in research papers as well as general law manuals. The use of language in the sphere of law has been studied within the field of nomotechnics, a specialized branch that deals with the practical techniques of making legal documents. Additionally, there have been several specialized manuals directed towards lawyers, which deal with the subject of introducing exemplary laws. On the other hand, as far as linguistics is concerned, legal discourse has been traditionally studied from the perspective of functional stylistics, primarily using general manuals where one can note the major characteristics of this style as well as the most important linguistic features of the administrative and legal discourses. More recently, scientific papers that scrutinize a specific corpus and combine functional stylistics with other disciplines (primarily discourse analysis and pragmatics) have been published. A notable advancement can be witnessed in the increasing number of studies that deal with legal discourse from the perspectives of discourse analysis and pragmatics, in addition to contrastive studies, studies of terminology and lexicology, corpus linguistics, didactics of Serbian as a foreign language, etc.

Keywords: language, law, linguistics, administrative and legal register.

П р и л о з и

УДК 811.163.41:929 Чаркић М.
811.163.41'38

Прегледни рад
Примљено 4. октобра 2021. г.
Прихваћено 19. новембра 2021. г.

ИВО ПОСПИШИЛ*
(Масариков универзитет,
Филозофски факултет, Брно)

НОВО ДЕЛО МИЛОСАВА Ж. ЧАРКИЋА, ПРОИСТЕКЛО ИЗ ЊЕГОВИХ ПРЕТХОДНИХ РАДОВА

Аутор овог прегледа анализира неке од кључних дела истакнутог српског теоретичара стиха и песничког језика Милосава Ж. Чаркића, са тежиштем на његовој новој књизи, *A Dictionary of Rhyme Terms* (2020). На основу темељне анализе, он овај скуп дела, праћених онима која сежу у 1990-е, и објављених углавном на српском језику, карактерише као кључне доприносе светској теорији стиха. Овај текст представља анализу неколико дела које је Милосав Ж. Чаркић написао на руском, српском и енглеском језику у последње три деценије, укључујући студије *Фоника стиха* (Чаркић 1992), *Фоностилистичка стиха* (Чаркић 1995), *Појмовник риме* (Чаркић 2001), *Стилистичка стиха* (Чаркић 2006), *On Poetic Language* (Чаркић 2010), *Models of Rhyme* (Чаркић 2017) и *Рима у српском стиху* (Чаркић 2017а), као и највећим делом његову горепоменућу нову књигу, *A Dictionary of Rhyme Terms* (Чаркић 2020). Његов главни научни допринос састоји се у испитивању области границе фонике, стилистике и поетике стиха, као и семантике, структуре, функције и терминологије риме у европском контексту.

Кључне речи: Милосав Ж. Чаркић, *A Dictionary of Rhyme Terms*, стих, песнички језик, стилистика и поетика стиха, рима.

Проф. др Милосав Ж. Чаркић аутор је неколико књига и огромног броја студија и чланака. Његова главна област интересовања је истраживање песничког језика српске поезије и поетског кода уопште. Он је чувени оснивач међународног научног часописа *Стил*. Његово креативно и инвентивно истраживање и покушаји (макар) делимичне синтезе, укључујући фонетско-фонолошку структуру поезије као та-

* ivo.pospisil@phil.muni.cz

кве, спадају у ред репрезентативних истраживања из теорије стиха, као и најзначајнијих примера анализе стила у свету. Овај високо цењени универзитетски професор, који је држао предавања на универзитетима у Москви, Бањалуци, Нишу, Тузли, Ополу, Брну и другим, који је учествовао на значајним међународним конференцијама и симпозијумима, изврсни теоретичар стиха и аутор веома утицајних књига, између осталих *Фонике сѝиха* (Чаркић 1992), *Фоносѝилисѝиике сѝиха* (Чаркић 1995), *Појмовника риме* (Чаркић 2001), *Сѝилисѝиике сѝиха* (Чаркић 2006), *On Poetic Language* (Чаркић 2010), *Models of Rhyme* (Чаркић 2017), *Риме у срѝском сѝиху* (Чаркић 2017а), сада је произвео потпуно нову књигу од суштинског међународног значаја: *A Dictionary of Rhyme Terms* (Чаркић 2020).

На самом почетку, само на неке од његових претходних књига и остварења. *Сѝих и језик*¹ ово своје дело аутор је поделио на три главна поглавља, употпуњена резимеом на енглеском језику, списком скраћеница, цитираном литературом и индексом имена и предмета. На самом почетку налази се обимно опште објашњење основних поставки дела. Аутор подразумева да лингвистика, као наука о структури језика уопште, обухвата поетику као свој саставни део. Он цитира дела многих својих претходника, укључујући не само руски ОПОЈАЗ и читаву формалистичку школу (Шкловски, Jakobson), већ и А. А. Потебњу са његовим делом *Мусао и језик* (1862), које је постало стварна основа разматрања о односима језика, духовности и песничког језика. Није изоставио ни песника и теоретичара руског симболизма А. Белог, као, наравно, ни оснивача историјске поетике А. Веселовског, да и не помињемо француску семиолошко-структуралистичку школу предвођену Роланом Бартом.

Поетски текст не може се на прави начин разумети без узимања у обзир значаја његовог лингвистичког слоја (нпр. феноменолошке стратификације књижевног дела Р. Ингардена), тј. слоја звукова и звучних образаца и знакова вишег реда, слоја значењских јединица: значење појединачних реченица и значење читавих реченичних структура; слоја схематизованих аспеката кроз које се манифестују различити предмети описани у књижевном делу, које се кроз реченице стварају.

¹ *Сѝих и језик* (Чаркић 2013) чак је још сажетија од неких његових књига које сежу у деведесете, а баве се основним проблемима стања, статуса и развоја песничког језика. Да поновимо што је речено у једној од рецензија Чаркићеве претходне књиге, да постоји само неколико специјализованих стручњака који тако систематично као Чаркић анализирају проблеме у вези са лингвистичким аспектом теорије стиха.

Аутор наглашава општеприхваћену чињеницу да је књижевно дело остварено у језику и да постоји једино у језику који је испуњен личним песничким садржајем. Језик песничког дела садржи како конвенционална, општеразумљива значења, тако и нова, или новостворена иновативна поетска значења. Када аутор настоји да дефинише посебност самог стиха, он говори о строго организованом језичком сегменту, збијеном поетском дискурсу посебне графичке, као и посебне ритмичке и звучне организације. Мада се он касније бави овим аспектом, ипак сам склонији да дефинишем стих, као што га је чешки теоретичар стиха Јосеф Храбак дефинисао, као ентитет који се не може поистоветити ни са речју, ни са групом речи, као ни са реченицом, или зависном или независносноложеном реченицом са специфичним синтаксичким структурама. На основу ове дефиниције, у питању су управо три компоненте: стих представља посебне фонетско-фонолошке, графичке и синтаксичко-семантичке целине. Такође не бих подвлачио музички квалитет стиха, већ пре квалитет, који потиче од Муза (визуелне уметности и музика): стога квалитет стиха није у толикој мери у вези са музиком, већ са његовим фонолошким квалитетом који је близак музичком, али ипак различит.²

Друга основна полазна тачка Чаркићевих разматрања тиче се функције и улоге понављања у песничком језику и језику стиха као таквог, који се – по његовом мишљењу – заснива на великом броју понављања: понављању гласова и гласовних низова, римованих звучних сагласја, наглашених и ненаглашених слогова, градивних елемената итд. Једна примедба: мада су учесталост понављања и њихова кључна улога у формирању песничког језика стиха доминантни, она се такође јављају и у прози и драмским текстовима – исто важи и за стилске фигуре и тропе.

Када аутор своје главне тезе изгради на иманентистичким претпоставкама, он тврди да песнички језик имплицира одређени ниво парадокса, комбиновањем максималне организације са максималном информативном вредношћу. Коегзистенција две крајности у књижевном (песничком) тексту могућа је захваљујући постојању две супротстављене тежње: ка аутоматизму и ка дезаутоматизму. Стога је главни задатак који је аутор себи поставио да открије образац који лежи у основи супстанце стиха као таквог, чији је корен у квалитету песничког језика као посеб-

² Храбак 1978; и остала издања; в. такође Поспишил 2009: 55–65. В. два истраживања Романа Јакобсона (Јакобсон 1921; Јакобсон 1923). В. такође два тома симпозијума о стиху одржаног у Брну (Леви ур. 1966; Леви–Палас ур. 1968). В. такође посебан наставак ове традиције у Павелка 1982.

ног типа комуникације, који садржи и уобичајена средства свакодневног међусобног контакта и посебан одраз комплекса човека и света, језик као специфично помоћно средство за разумевање и сагледавање света или космоса, и положаја човека у времену у свој њиховој сложености.

Значајан аспект ауторовог најобимнијег дела је провера на материјалу српске поезије, од духовног, средњовековног стиха до српског модернизма.

С друге стране, намећу се још два питања: прво, ниво генерализације таквог истраживања, ограниченог на национални и језички материјал, и друго, српска духовна (религиозна) поезија је језички хетерогена са значајним слојем старог црквенословенског, зачињеног траговима говорног српског језика и континуираном синтезом која се постепено наставља до савременог српског, како разговорног, тако и песничког језика. Други проблем лежи у чињеници да би било неопходно строже разликовати језик различитих врста или жанрова књижевности (родови), њихове заједничке именитеље (општа места, топоси), с једне стране, и њихове међусобне јазове и супротности, с друге стране.

Упркос томе, комплексно, импозантно и надахњујуће истраживање М. Ж. Чаркића представља најсложенији покушај новог дефинисања песничког језика уопште и језика стиха посебно. Његове опште претпоставке поткрепљује илустрација низом примера из велике количине српског материјала из дугог временског периода од средњег века све до почетка 20. века.

Прво поглавље, „Српска духовна поезија“, обухвата пет одељака: „Плетеније словес“; *Хомојаркџион и хомојотелеуџион*; *Модели риме*; *Дихоџомије*, *Сирукџура акаџисџа*. Према речима аутора, српски религиозни песници користили су стил „плетеније словес“, ограничавајући се тако на границу речи. Прибегавали су гласовним фигурама које не досежу до нивоа речи: „– асонанци, алитерацији, асонантско-алитерационој вези, хомојарктону, хомојотелеутону, парономазији, рими, етимолошкој фигури, или су иначе користили целе речи производећи: анафору, епифору, анадиплозу, симплоху, полиптотон, унутрашња лексичка понављања, лексичка понављања у композитима – постижући тако двојни ефекат. Понављањем идентичних гласовних структура, које је остваривано спајањем речи које почињу, или се завршавају на исти начин (а некада обоје), речи су, без обзира на њихов положај у контексту, долазиле у непосредан међусобни контакт, и уланчавале се у сложене (оказионалне) знакове, који су имали функцију искључиво у датом контексту [...] Узвишеност и изражајност стила „плетеније словес“ проистекли су из верског надахнућа коришћеног у

писању и говорењу који, будући основни елементи људске духовности, ни у ком случају нису могли бити свакидашњи или обични“ (в. ауторов резиме на енглеском језику).

Како је „плетеније словес“ било типично за читав православни словенски свет, било би од користи да се ово истраживање посматра насупрот књиге чија је ауторка Светла Матхаусерова (1973). Основни резултат овог дела рада састоји се у чињеници да је у њему приказано међусобно прожимање различитих гласовних образаца, тј. риме, алитерације и других звучних својстава. Аутор је чак показао различите просторне и контекстуалне реализације сакралног језика духовне поезије. Овај део његовог истраживања је тесно повезан са улогом језика у древним духовним текстовима укључујући старохебрејске (Тора, Стари завет), који садрже тајанствену суштину језика (магија, нумерологија) као шифру коју треба дешифровати.

Аутор је сасвим у праву кад претпоставља да је један од циљева песничког језика, укључујући и језик стиха, да покаже његове сакралне функције, издвајајући га тако од свакодневне комуникативне реалности, и тиме представљајући језик као моћно средство дубоког разумевања постојања. Такође је у праву када повезује средњовековну духовну поезију са поезијом романтизма (иако је очигледна двојна структура средњовековног српског) и модернизма, пошто су све три развојне епохе биле међусобно повезане на основу отуђења као средства дубљег разумевања човека и света. Међутим, по страни стоје два епохална тока: реализам и постмодернизам. Док је реализам наглашавао свођење на минимум размака између уметности и стварности, постмодернизам је сукобио литерарност и стварност: књижевност (*belles lettres*) и уметност уопште заснивају се на низу понављања, на интертекстуалности. Али разлика између ранијих раздобља и токова које посматрамо и оних каснијих (пошто постоји и реалистичка и постмодернистичка поезија) није много велика. Основни циљ је исти: испунити јаз између језика и стварности, размак између њих свести на минимум (у чешком контексту 1970–1980-их тиме се бавио тзв. Шабоуков тим³).

У другом поглављу о српској романтичарској поезији, Чаркић је анализирао поезију Б. Радичевића, Ј. Јовановића Змаја, Ћ. Јакшића и

³ В. Словник 1977, за оживљавање песничког језика на основу саме стварности (нпр. прозаизација поезије) и обнову старих језичких слојева. Дакле, пред будућим истраживачима је још један задатак, да укључе и реализам и постмодернизам, евентуално и авангарду, ако је узмемо у обзир као поетски независан и аутономан феномен, у комплексну анализу: реалистичка и постмодернистичка поезија постоји и, иако је заступала углавном непоетске тезе, представљала је још један метод даљег развоја језика стиха. Чаркићево ремек-дело је анализа акатиста уз све српске контекстуалне прилике.

Л. Костића. Један од најинтересантнијих делова његовог истраживања бави се српским узвицима у поезији. Употреба узвика у српској романтичарској поезији аутору служи као лакмус папир за одређивање границе између обичног и песничког језика.

Треће поглавље бави се српским модернизмом. Овде аутор не може изоставити идеалистичку и неидеалистичку филозофију као извор такве поезије, укључујући *Орнаменталне фоничке структуре, Анаграмирање, Риму и акценат, Дисјорзију њридева и Тему, форму, садржај*, наслове делова последњег поглавља књиге. Материјал за ово истраживање представљала је поезија Ј. Дучића, М. Ракића, В. Петковића Диса, С. Пандуровића и А. Шантића. Поезија ових песника је – према Чаркићу – садржала неколико типова естетских информација, које су саопштаване орнаменталним фоничким структурама, од којих су најистакнутије следеће: *хедонистичка информација, кодно-стиховна информација, фоно-мотивациона информација и текстуално-кохезиона информација*. Ова Чаркићева веома значајна књига, гледана у целости, представља низ текстуалних анализа чија је тежња да синтетизују лингвистичку, поетолошку, стилистичку, компаративистичку, семиолошку и – најблаже речено – филозофску концепцију језика стиха као кључ за детаљније и темељније разумевање поезије као начина сагледавања свеукупности људског постојања. Иако би требало да узме у обзир више књига и студија из различитих области хуманистике и из теорије стиха, и то на разним језицима, што је, наравно, изузетно тешко и готово утопијски, његов приступ је дао значајне резултате. Чак бих рекао да би се теорија језика стиха могла поделити на раздобља „пре и после Чаркића“: његово познавање књижевног стила омогућило му је да покаже да наука о књижевности и лингвистика чине континуирани простор. У контексту савременог истраживања стиха, Чаркићева књига *Стих и језик* представља студију врхунског квалитета. Његово савршено познавање поезије уопште и српске поезије посебно афирмише га као једног од водећих светских стручњака у истраживању стиха.

Једна од његових кључних монографија носи назив *On Poetic Language*.⁴

Прво поглавље под насловом „Verse as a Specific Linguo-Stylistic Discourse“ наставак је ауторовог истраживања у погледу фоничког аспекта теорије стиха; претходне књиге објављене на српском у пери-

⁴ В. Чаркић 2016. Монографија се састоји од десет мање или више независних поглавља која се баве суштинским проблемима стања, статуса и развоја песничког језика. Само је неколико специјалиста који систематски анализирају ове проблеме у везани са лингвистичким аспектом теорије стиха.

оду 1992–2006 (*Фоника сѝиха* – Чаркић 1992, *Фоносѝилисѝиха сѝиха* – Чаркић 1995 и *Сѝилисѝиха сѝиха* – Чаркић 2006) сматрају се само припремом за кључно питање које аутор непрестано поставља: „Песнички код и начин његовог функционисања у поетском тексту“ (стр. 7). Материјал са којим аутор ради остављен је у српском оригиналу, а разлози за ову одлуку су јасни и логични, као и објашњење аутора.

Чаркићеви погледи на посебна својства песничког језика врло су блиски мојој представи било ког поетског текста: његове идеје заснивају се на проширеној теорији класичног структурализма са семантичким, семиотичким и стилистичким конструкцијама; посебно ценим његово уважавање теорије књижевности, или тачније, теорије жанрова. Полазна тачка лежи у уводном поглављу са идентификацијом лирске поезије са тежиштем на елементима стиха (специфична графичка организација, специфична ритмичка и специфична звучна организација). Већ сам цитирао дефиницију Јосефа Храбака, према којој је стих јединица *sui generis*, а понекад тежимо да га дефинишемо као посебну графичку, фонетско-фонолошку и као последњу, али не и најмање важну, семантичко-синтаксичку и стилистичку целину, која се не може поистоветити ни са једном сличном језичком структуром. Иако се аутор фокусира на неке од чувених цитата из дела Мукаржовског и Јакобсона, који сежу у прошлост све до аристотеловске класификације жанрова, волео бих да нагласим неокласицистичку поделу засновану на графичкој, читалачкој представи о жанровима, повезаној са проблемима стиха, као и са границом између прозе и стиха која није веома видљива, чак ни у истраживањима скоријег датума.

Друго поглавље под насловом „On One Kind of Reduplication in Old Sacral Poetry“, везано за српску синтаксу, веома је репрезентативно, иако би било корисно да се примени поређење, и укључи шири културни и поетолошки контекст. Методологија Чаркићевог истраживања је прихватљива, као и његова подела читавог проблема (синтактички аспект, семантички аспект, стилистички аспект са многим ужим поделама и вишеструкост узорака који покривају све врсте синтаксичких, семантичких и стилистичких феномена, као што су удвојени субјекат, предикат и атрибут, удвајања синонима, удвајања различитих значења, фигуре дикције, попут анафоре и др., као и њихови посебни типови). Истраживање српске сакралне поезије показало је структурисање песничког језика, издвајајући га из обичног реалног, свакодневног контекста и преносећи га у радикално нови феномен.

Поглавље „Combination of Tense Forms in Folk Poetry“ прилично је специфично, јер захтева чак и више знања о језику српске поезије,

али онај ко донекле познаје руски и његову средњовековну традицију старо-црквенословенског може да схвати основни смисао ове анализе. Чак бих рекао да ово сасвим детаљно истраживање засновано на солидним статистичким подацима представља један од најбољих делова целе монографије, мада бих аутору препоручио да узме у обзир и аксиолошку употребу глаголских времена.

Истраживање поетолошке инваријанте романтизма води Чаркића у проучавање песничког језика неких српских романтичарских песника. Његови закључци такође потврђују моје убеђење, које се не заснива само на материјалу европског романтизма, да је веза са народном поезијом прилично компликована, ни у ком случају спонтана, понекад врло артифицијелна и стилизована, што је права суштина когнитивног контекста аутора.

Изванредна је и следећа студија, „On Interjections in Romantic Poetry“, нарочито зато што се у њој објашњава унутрашњи језички квалитет романтичарске поезије уопште. На питање зашто је романтизам толико често предмет Чаркићевог интересовања може се одговорити освртом на јужнословенску песничку традицију, улогу посебног типа романтизма, као и на романтизам као пресудни тренутак у еволуцији система песничких жанрова.

Стих се заснива на сталним понављањима у свим његовим облицима постојања; студија „Lexical Repetitions Functioning as Connectors in Verse Discourses“ истраживање је за пример у истој области којој је Чаркић посебно наклоњен (организационе, ритмичке, семантичке и стилистичке функције).

Вероватно највише инспирише ауторов рад „On Some Stylistic and Semantic Aspects of the Distortion of Adjective in Poetic Structures“, мада је такође веома специфичан у погледу српског поетског материјала. Термини „деформација“ и „дисторзија“ коришћени су како би показали значај промене у функцији ових речи (придева).

У следећем поглављу „On the Semantic Structure of One Kind of Complex Poetic Signs“, Чаркић веома промишљено показује стварање недељиве смисаоне јединице, која се одликује семантичким својствима (семама) синонима и антонима.

У његовом прилогу о креативности и оригиналности стиховних дискурса, аутор изучава став активних песника према канонима, конвенцијама, нормама и стереотипима који су формиран у оквиру различитих периода књижевне историје, система жанрова, естетичких покрета или књижевних струја или токова.

Последње поглавље бави се римом и у њему се излаже одређен број (десет) квантитативних модела риме на материјалу српске поезије, уз нагласак на слободоумном ставу српских песника према конвенцијама риме.

Потпуно се слажем са ауторовим закључцима („Instead of Conclusion“), у којима настоји да разграничи песнички језик, служећи се другачијим приступима у односу на претходнике. Ипак, разграничење посебних одлика песничког језика са становишта дисциплина којима је аутор наклоњен због њиховог значаја (семантика, стилистика, поетологија, итд.) тежак је задатак, вечити процес, стварни рад који не престаје.

Проблем монографије чини материјал, који је искључиво на српском језику: можда би неко поређење са другим поезијама показало многостраност и релативност неких закључака и аспеката. С друге стране, сагласан сам са ауторовим методом високог нивоа концентрације, који је довео до савршених и прецизних резултата. Нарочито прецизност у раду на поезији, Чаркићева способност да о поезији размишља у контексту неколико лингвистичких и књижевних дисциплина и интердисциплинарности представља стварни успех. Као књижевни истраживач и критичар, очекивао бих изразитију везу која спаја ово истраживање са компаративним и жанровским студијама, које се налазе на стварној граници лингвистике и поетике или поетологије, иако је циљ постепеног грађења нове, модерне и сложене филолошке синтезе очигледан.

У контексту савременог истраживања стиха, Чаркићева књига представља солидно, поуздано, озбиљно дело изузетне креативности, које уводи у нови простор савременог истраживања стиха. Његова способност оспоравања, његова вичност у провери хипотеза, његово савршено познавање поезије уопште, а посебно српске поезије, афирмишу га као једног од водећих светских стручњака у изучавању стиха.

Монографија *Models of Rhyme*⁵

Не желим да дајем комплетан, детаљан приказ монографије, укључујући сва мала поглавља и примере; надам се да су то боље учиниле моје колеге, рецензенти који су били више укључени у ову

⁵ В. Чаркић 2017. Вероватно је најкомплексније дело, пуно конкретних анализа, примера и микростудија случаја, које се бави по свој прилици најважнијим версолошким фактором – римом. Након чувене формалистичке расправе Жирмунског која сеже у ране 20-е године прошлог века, и након многих делимичних покушаја неколико специјализованих стручњака, Чаркићева књига је фундаменталнија и плодноснија, јер пробија границе постојећег знања о овом феномену; поврх тога, јер испитује неколико језика и поезија на основу строгих консултација са лингвистима и истраживачима у области књижевности који се баве овим проблемима у националним поезијама које истражују.

сферу филолошког истраживања; готово је немогуће и несврсисходно процењивати све ауторове хипотезе, теорије, предлоге и оригиналне концепте, а, морам да признам, немам ни довољно знања да се надмећем са ауторовом бриљантношћу.

Снага ове монографије је у вези са строго научним приступом, који чине чврсто заснована методологија и терминологија, којом аутор настоји да превазиђе уобичајене, традиционалне термине који су типични за различите националне поезије и теорије стиха, како би дошао до опште класификације или типологије, и детаљних карактеристика овог феномена. Вероватно једна од најбриљантнијих идеја које Чаркић доноси је класификација заснована на гласу, пре него на слогу или речи. Она има корен у раним идејама које је формулисао Андреј Бели у својој Глосолалији, веома често критикованим од стране чувених теоретичара књижевности. Уверен сам да је ова идеја заиста продуктивна, плодотворна, и да даје много релевантних резултата. Сама класификација, типологија рима је – по мом мишљењу – исувише компликована; читав подухват би требало да се темељи у конкретном појмовном чворишту, али је то веома тежак, ако не и утопијски задатак.

Милосав Ж. Чаркић је један од теоретичара стиха који је схватио холистичку идеју опште представе стиха на основу непрестаног поређења, у погледу националних особености поезије којој сваки конкретан стих припада. То је вероватно проблем који се тиче не само актуелног стања и ситуације у поезији писаној на националном језику већ углавном читаве песничке и звуковне традиције која је стварана вековима.

Донекле филозофски проблем повезан са Чаркићевим поимањем риме за очи и његова сумња у такву врсту риме и код мене оставља сумњу. Расправе на ту тему се приближавају питању о томе шта је старије: кокошка, или јаје. Да цитирам самог аутора: „Будући уметничко дело произведено употребом речи, а не производ визуелних уметности, попут сликарства, вајарства, итд., сматрам: прво, да је сваки писани текст намењен читању, а не гледању ради визуелног уживања; друго, да је неоспорно да рима спада у звуковне елементе, а не у визуелне елементе поезије; треће, када се поезија чита, макар и у себи, остварују се звуковне компоненте текста, што показује да се писани текст разуме не визуелним посматрањем, већ само кроз остварење његових звуковних елемената. Писани текст се не може никако разумети пре његове артикулације, тј. пре пријема и тумачења његове акустичке реализације (а не визуелне форме), којом се његово значење преноси читаоцу. Четврто, осим равни израза, рима такође покрива и

раван садржаја поетског текста, с обзиром на то да римоване речи носе одређену семантичку вредност. Имајући у виду све горе наведено, можемо са пуним поуздањем рећи да је термин рима за очи сувишан, а по мом мишљењу таква рима и не постоји. Ова појава се може дефинисати једино као моменат изневерених очекивања“ (Чаркић 2017: 10). Ово није довољно прецизно, јер спајамо редукције у руском језику са еволуцијом енглеског изговора, да и не говоримо о сложенем психолошком моделу опажања.

Чаркићев покушај радикалног поимања риме у поезији уопште – без обзира на његову импресивност – треба, наравно, да се доведе у везу са више поезија, јер се књига бави само језгром европске песничке традиције, али то би био задатак са велики тим водећих научника. Ја лично знам само за неколико значајних теоретичара стиха у свету; стога је овај пројекат тешко остварити у блиској будућности.

Снага његове монографије *Models of Rhyme* у вези је са строго научним приступом, који чине чврсто заснована методологија и терминологија, чиме аутор настоји да превазиђе уобичајене, традиционалне термине који су типични за различите националне поезије и теорије стиха, како би дошао до опште класификације или типологије, и детаљних карактеристика овог феномена.

Монографија *A Dictionary of Rhyme Terms*⁶

Богатство материјала огледа се у различитим поезијама и одговарајућим језицима, као и у њиховој дијахронији (америчка, енглеска, италијанска, немачка, пољска, руска, српска, француска, чешка и шпанска поезија). Увек је најкомпликованији задатак бавити се терминологијом која се много разликује у сваком националном језику. Можда би аутор требало да посвети више пажње општијој теорији термина, нарочито књижевних. Сваки термин има своју основу у књижевним средствима, а анатомија језика је у тесној вези са суштиним ових средстава. Ниједан општи речник не може нам донети прецизан превод и тумачење, и зато није поуздан. Стога се истраживач усредсредео на различите реализације типова риме са релативно стабилном структуром сваке одреднице, која се састоји од дефиниције, статистике, тј. квантитативне, као и квалитативне анализе, и једне или више илустрација или приказа на неколико језика. Аутор, на срећу, има ис-

⁶ В. Чаркић 2020. Књига је заснована на различитим критеријумима типологије риме, на неколико аспеката идентификације и дефиниције риме, као и означавања и опште прихваћених назива и класификације и, како каже аутор, универзалности риме, која се заснива на четири принципа универзалног кода природе: дуалности (паралелизму), интеракцији (узајамној повезаности), динамичности и поновљивости.

танчан осећај за националну реализацију сваког типа риме узимајући у обзир широк поетски контекст. „Филозофија“ истраживања и речника рима је повезана са преовлађујућим уверењем да је рима, као и читав поетски комплекс, настала из опште масе магијско-митолошких структура везаних за ритмичке јединице које одговарају биолошким, виталним или живототворним покретима својственим људском телу и души, иако се развијају у комплекснијим интелектуалним ентитетима. Као што сам и раније писао, Милосав Ж. Чаркић је један од теоретичара стиха који је схватио холистичку идеју опште представе стиха на основу непрестаног поређења, у погледу националних својстава поезије којој припада сваки конкретан стих.

Не само језгро његовог истраживања, већ и његова прецизност, укључујући списак стручне литературе на много језика, напомене и скраћенице чине ово дело корисним, како теоријским, тако и практичним алатом за разумевање европске поезије уопште.

Анализирајући ауторову претходну књигу о рими, поменуо сам да је требало да се његови покушаји радикалног поимања риме у поезији уопште доведу у везу са више поезија, јер се књига бави само језгром европске песничке традиције, али то би био задатак са велики тим водећих научника. Сматрам да овај *Dictionary of Rhyme Terms* представља један од одлучујућих корака у правцу остварења више или мање утопијске визије комплексне синтезе теорије стиха као такве.*

ЛИТЕРАТУРА

- Јакобсон 1921: Roman Jakobson, *Novejšaja russkaja poezija*, I. Praha: nakladatel neznámý.
- Јакобсон 1923: Roman Jakobson, *O češskom stiche, preimuščenno v sopostavlenii s russkim*, Berlin: OPOJAZ–MLK.
- Леви (ур.) 1966: Jiří Levý (ed.), *Teorie verše I. Theory of Verse I. Teorija sticha I*, Brno: Univerzita J. E. Purkyně.
- Леви–Палас (ур.) 1968: Jiří Levý, Karel Palas (ed.), *Teorie verše II. Theory of Verse II. Teorija sticha II*, Brno: Univerzita J. E. Purkyně.
- Матхаусерова 1976: Světlá Mathauserová, *Drevnerusskije teorii iskusstva slova*, Praha: Univerzita Karlova.
- Павелка 1982: Jiří Pavelka, *Anatomie metafor*, Brno: Blok.
- Поспишил 2009: Ivo Pospíšil, *K tradicii brnenskogo stichovedenija i specifice ruskoj poezii*, *Novaja Rusistika* 2/1, 55–65.

* Са енглеског превела Катарина Миладиновић-Ожанић

Словник 1977: *Krátký slovník koncepce pražského týmu pro studium vyjadřovacích a sdělovacích systémů umění*, vedoucí týmu Sáva Šabouk, Praha: ČSAV.

Храбак 1978: Josef Hrabák, *Úvod do teorie verse*, Praha: SPN.

Чаркић 1992: Милосав Ж. Чаркић, *Фоника сѣиха*, Београд: Научна књига.

Чаркић 1995: Милосав Ж. Чаркић, *Фоносѣилисѣика сѣиха*, Београд: Научна књига.

Чаркић 2001: Милосав Ж. Чаркић, *Појмовник риме*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Чаркић 2006, Милосав Ж. Чаркић, *Сѣилисѣика сѣиха*, Београд: Међународно удружење „Стил“.

Чаркић 2010: Milosav Ž. Čarkić, *On poetic language*, Belgrade: Institute for the Serbian language Serbian academy of science and arts.

Чаркић 2013: Милосав Ж. Чаркић, *Сѣих и језик*, Београд: Институт за српски језик.

Чаркић 2016: Milosav Ž. Čarkić, *On Poetic Language*, Saarbrücken: Lambert Academic Publishing.

Чаркић 2017: Milosav Ž. Čarkić, *Models of Rhyme*, Saarbrücken: Lambert.

Чаркић 2017а: Милосав Ж. Чаркић, *Рима у српском сѣиху*, Београд: Међународно удружење „Стил“.

Чаркић 2020: Milosav Ž. Čarkić, *A Dictionary of Rhyme Terms*, Saarbrücken: Lambert Academic Publishing.

Иво Поспишил

НОВОЕ ПРОИЗВЕДЕНИЕ МИЛОСАВА Ж. ЧАРКИЧА, ВЫТЕКШЕЕ ИЗ ЕГО ПРЕДЫДУЩИХ РАБОТ

Резюме

Автор этого обзора анализирует некоторые из ключевых произведений знаменитого сербского теоретика стиха и поэтического языка, Милосава Ж. Чаркича, опираясь на его новую книгу *A Dictionary of Rhyme Terms* (2020). На основании подробного анализа, он эту группу произведений, сопровождаемых теми, которые берут начало в 90-е годы XX века, и которые были опубликованы, в основном, на сербском языке, характеризует как ключевой вклад в мировую теорию стиха. Эта статья представляет собой анализ несколько произведений, написанных Милосавом Ж. Чаркичем на русском, сербском и английском языках в последние три десятилетия, включая следующие: *Фоника сѣиха* (Чаркич 1992), *Фоносѣилисѣика сѣиха* (Чаркич 1995), *Појмовник риме* (Чаркич 2001), *Сѣилисѣика сѣиха* (Чаркич 2006), *On Poetic Language*

(Чаркич 2010), *Models of Rhyme* (2017), *Рима у српском сѣиху* (Чаркич 2017а). Самая большая часть анализа охватывает его вышеупомянутую новую книгу *A Dictionary of Rhyme Terms* (Чаркич 2020). Главный его вклад в науку состоит в рассмотрении области границы фоники, стилистики и поэтики стиха, а также семантики, структуры, функции и терминологии рифмы в европейском контексте.

Ключевые слова: Милосав Ж. Чаркич, *A Dictionary of Rhyme Terms*, стих, поэтический язык, стилистика и поэтика стиха, рифма.

Прикази

Мијана Ч. Кубурић Мацура, *Категорија концесивности
у савременом српском језику**

Књига *Категорија концесивности у савременом српском језику*, аутора др Мијане Кубурић Мацуре, настала је прерадом и дорадом докторске дисертације коју је одбранила 2014. године на Филолошком факултету бањалучког универзитета, на коме је и запослена на Одсјеку за српски језик и књижевност. Ова књига, класична монографија, има следеће дијелове: *Предговор* (11), затим слиједе 1. *Уводна размајрања – концесивности у језику и мишљењу* (13–16); 2. *Предмети и циљ исцртавања* (17–18); 3. *Метод исцртавања* (19–22); 4. *Категорија концесивности* (23–35) – са дијеловима 4.1. *Концесивности као универзална мисаона категорија* (23–25); 4.2. *Структура концесивног значења и типови концесивности* (25–35); 5. *Исказивање концесивних односа на унутарреченичном – синтагматском нивоу* (36–97) – са дијеловима 5.1. *Конструкције са приједлозима и приједлошким изразима* (36–67), 5.2. *Глаголски прилози са концесивном семантиком* (67–76), 5.3. *Предикатски апозициви са концесивном семантиком* (76–84) и 5.4. *Прилози са концесивном семантиком* (84–97); 6. *Исказивање концесивних релација координираним клаузама* (98–112) – са дијеловима 6.1. *Адверзивне реченице са имплицитном (контекстуално условљеном) концесивном семантиком* (99–107) и 6.2. *Адверзивне реченице са конкретизаторима концесивног значења* (107–112); 7. *Исказивање концесивног значења субординираним клаузама* (113–177) – са дијеловима 7.1. *Субординиране клаузе са узрочноконцесивном семантиком* (114–137), 7.2. *Субординиране клаузе са условноконцесивном семантиком* (137–177); 8. *Исказивање концесивних релација у везаном тексту* (178–191) – са дијеловима 8.1. *Конектори – прилози* (181–184), 8.2. *Прилошки изрази као концесивни конектори* (184–187); 8.3. *Конектори – ријечце* (187–188) и 8.4. *Хабитуални*

* Бања Лука: Филолошки факултет, 2021, 214 стр.

конектори (188–191); 9. *Закључак* (192–200). Послије ових поглавља долазе *Скраћенице и симболи* (201); *Извори* (202–205) и *Литература* (206–213), те биљешка *О аутору* (214). Већина ових дијелова у поглављима четири до осам дијеле се на више или мање одјељака, у складу са природом истраживање и описивање материје.

Послије краћег увода и предговора, Мијана Кубурић Мацура у поглављу 2 – о предмету и циљу истраживања пише: „Предмет ове студије јесте језичка категорија концесивности као категорија српског језика, тј. функционално-семантичко поље концесивности у српском језику, а циљ истраживања представљеног у њој јесте да пружи опис система синтаксичких јединица којима се у савременом српском језику могу исказивати концесивне релације, тј. да се, напосљетку, утврди и опише његова структура, почев од концесивног значења као општег појма (који је иманентна карактеристика свих јединица система) па све до подтипова концесивног значења за чије су исказивање оспособљене појединачне јединице са својим специфичностима“ (стр. 16). Даље указује на то колико и како се семантичка категорија концесивности изучавала у српској и сербокроатистичкој литератури. Произилази да, иако је богата литература о овој категорији, недостаје опис семантичке структуре и цјелокупног инвентара њеног исказивања – што ће бити предмет и циљ ове монографије.

У трећем поглављу представљен је метод истраживања. На почетку се истиче да се истраживање ослања на теорију функционално-семантичких поља, коју је у науку увео А. В. Бондарко. У складу с том теоријом, аутор је дефинисао метод свога истраживања: „У функционално-семантичкој анализи равноправно се користе и комбинују два истраживачка принципа – ’од форме ка семантици’ и ’од семантике ка форми’, који у потпуности погодују задацима које смо поставили пред ово истраживање. Ови поступци подразумевају да је на првом мјесту потребно утврдити основну семантичку концесивну инваријанту, као опште значење које је заједничко свим јединицама система; затим установити која су то синтаксичка средства којима се инваријантно значење исказује или може исказивати (што зависи од тога да ли се ради о јединицама чија је концесивна интерпретација контекстуално неусловљена или пак условљена); идентификовати семантички потенцијал, тј. типове (и подтипове) концесивног значења који се могу исказивати тим јединицама; утврдити какве типове веза функционално-семантичко поље које именујемо као ’концесивност’ успоставља са другим, блиским и сродним пољима; те утврдити семантичку повезаност међу јединицама на различитим синтаксичким нивоима“ (стр. 20). Наглашава и да

је основни методолошки поступак синтаксичко-семантичка анализа уз коришћење у доказном поступку информационог трансформационог теста. Овдје се истиче, што је у раду и видљиво, да је истраживање засновано на корпусу. Треба нагласити да је аутор сакупио богат функционалностилски разуђен језички материјал за основни корпус, а обезбиједио је и резервни корпус.

У четвртом поглављу је представљена семантичка категорија концесивности. Иако полази од Аристотела, преко Канта до Блоха и неких других значајних филозофа, аутор се усредсредио на то да представи суштину ове семантичке категорије и пут њеног настанка. Истиче да би концесивност „требало посматрати и дефинисати као дихотомно, бицентрично функционално-семантичко поље, са значењем заснованим на неадекватности узрока у једном центру и значењем заснованим на неадекватности услова у другом. Међутим, та су подручја обједињена у јединствен систем заједничком карактеристиком да и једно и друго значење представљају одступање од очекиваног, било условно или узрочно предодређеног слиједа догађаја, при чему се неадекватна узрочна или условна основа језички експлицира, а стварна основа остаје неексплицирана“ (стр. 26). У наставку се објашњава однос концесивности и адверзативности и однос концесивности, каузалности и кондиционалности. Поглавље се завршава ауторовим мишљењем да се категорија концесивности формирала у процесу семантичког усложњавања узрочнопоследичне везе и везе услова и условљеног, „тј. њиховог комбиновања са значењем супротности, а овакво непосредно заснивање једне нове, изведене категорије на двјема другим категоријама било је могуће због њихове евидентне семантичке сродности“ (стр. 35).

Сљедећа три поглавља посвећена су опису исказивања концесивности у реченици: пето у простој реченици, шесто – координираним клаузама, а седмо – субординираним клаузама. У осмом поглављу описан је начин исказивања концесивности у везаном тексту.

Пето поглавље започиње описом конструкција с предлозима и предлошким изразима, гдје се на почетку истиче да се ове конструкције одликују разноврсношћу и високом фреквентношћу. То аутор доводи у везу с утврђеном чињеницом да се и српски језик карактерише продуктивним процесом номинализација. Даље се указује да овај микросистем има центар, гдје су конструкције са недвосмисленим концесивним значењем, у средини су вишезначне конструкције чија је концесивна интерпретација условљена одређеним синтаксичко-семантичким критеријумима, главни је да у реченици мора постојати језичка

јединица у функцији конкретизатора концесивног значења – најчешће је то партикула *ишак*. На периферији су конструкције које се одликују вишезначношћу, без синтаксичких показатеља концесивног значења, чије тумачење зависи од интерпретације оног ко се служи језиком.

Послије се говори о глаголским прилозима са концесивним значењем. За глаголски прилог садашњи каже се да нема високу фреквенцију, те да су врло ријетки примјери гдје овај прилог има једнозначно концесивно значење. За глаголски прилог прошли аутор је утврдио да са овим значењем има још нижу фреквенцију, те да није нашао ниједан примјер гдје је то значење једино.

Даље се разматрају предикатски апозитиви, са реченичном функцијом атрибутско-адвербијалне одредбе, у функцији исказивања концесивног значења. За њих је аутор утврдио да не могу имати једнозначно концесивну интерпретацију и показује се како се она препознаје.

На крају овог поглавља говори се о прилозима с концесивним значењем, а оно започиње ауторовим мишљењем да су они важни за закључивање о природи и типовима концесивности; на основу њих се, наиме, може утврдити поријекло концесивности од других језичких категорија првенствено од категорије каузалности – истиче аутор. Анализирају се слjedeћа три типа прилога: прилози са значењем концесивности као негираног вољног ефектора, прилози са значењем концесивности као негираног разлога, те прилози са значењем концесивности као додатног коментара.

Кад су посриједи независносложене реченице, Мијана Кубурић Мацура је концесивно значење описала у адверзативним реченицама будући да је, по аутору, логички однос супротности у сржи концесивног значења. Супротне реченице које могу исказивати концесивност она је подијелила у двије групе: адверзативне реченице са имплицитном (контекстуално условљеном) концесивном семантиком и адверзативне реченице са конкретизаторима концесивног значења. На језичкој грађи су представљене те реченице и показано како се исказује и препознаје концесивност.

Седмо поглавље, посвећено исказивању концесивности у зависносложеној реченици, субординираним клаузама, значајно је обимније од претходног. Оно је подијељено у два потпоглавља: 7.1. *Субординиране клаузе са узрочноконцесивном семантиком* – са одјељцима *Узрочноконцесивне субординиране клаузе са једноставним везницима*, *Узрочноконцесивне субординиране клаузе са сложеним везницима* и *Клаузе са контекстуално условљеном – интерферирајућом узрочноконцесивном*

семантиком и 7.2. *Субординиране клаузе са условноконцесивном семантиком*, које се дијели на два потпоглавља: *Општи концесивни модели условноконцесивних клауза* и *Парцијалноконцесивни модели условноконцесивних клауза*. Оба поглавља испарцелисана су у оквиру ових потпоглавља и у мање одјелке.

У сва три ова поглавља аутор монографије др Мијана Кубурић Мацура је на богатом језичком материјалу темељито и педантно анализирала средства која исказују значење концесивности – и она која припадају центрима у подсистемима и она која се крећу ка периферији и на периферији. Њене анализе увијек су зато увјерљиве.

У осмом поглављу, *рекох*, аутор описује исказивање значења концесивности у везаном тексту. Ту се истиче да је најједноставнији („условно речено“), али риједак тип концесивне везе међу двјема самосталним реченицама који нема никаквих конектора и зато је тешко у таквим случајевима препознавати концесивно значење. У српском језику се, истиче аутор, ово значење у независним реченицама остварује конекторима са концесивним значењем, који се могу јављати у тексту самостално или, често, у комбинацији са адверзативним конекторима. Ово поглавље има четири потпоглавља: 8.1. *Конектори – њрилози*, 8.2. *Прилошки изрази као концесивни конектори*, 8.3. *Конектори – ријечце*, са одјелцима *Конектори „ићак“* и *„свеједно“* и *Конектори „ићина“*, *„ићинабог“* и *„додуше“*, и 8.4. *Хабитићуални конектори*. Аутор на богатој језичкој грађи показује и изводи закључке како се идентификује значење концесивности у везаном тексту.

Девето поглавље је насловљено као закључно. Како је у четвртом поглављу (*Категорија концесивности*) истакнуто, овдје аутор наглашава да је анализа грађе потврдила да концесивност у српском језику, као систем значења и форми којим се значења исказују, „представља бицентрично функционално-семантичко подручје, које је у самој својој сржи подијељено на подручја узрочноконцесивног и условноконцесивног значења“, чије је заједничко инваријантно значење „одступање од очекиваног слиједа догађаја, био он извјестан или само могућ“ (стр. 192). Такође, аутор истиче као битну карактеристику овог поља његову дифузност, „отвореност“ према многим другим значењима.

Аутор је најавио да ће концесивност описивати из два погледа, „два истраживачка принципа“: од форме ка семантици и од семантике ка форми. Први принцип је примијењен у претходном дијелу монографије, у поглављима пет до осам, а у закључном разматрању је примијењен други принцип. Прво је описан центар овог семантичког поља, тј. показано је које су синтаксичке јединице подобне да исказују

искључиво значење концесивности: ту спадају неке јединице просте реченице и неке зависне клаузе. Периферни дио овог функционално-семантичког поља аутор дијели на подручје ближе центру и подручје удаљеније од центра, чија је веза с другим значењима примарна или веома изражена. У наставку су приказана та два периферна дијела семантичког поља концесивности.

Књигом *Категорија концесивности у савременом српском језику* Мијане Кубурић Мацуре отклоњена је једна значајна бјелина на мапи синтаксичко-семантичких изучавања српског језика. У њој је описано функционално-семантичко поље концесивности. Ова књига, практично према свему што се може оцјењивати, представља једну узорну монографију. На првом мјесту да поменемо теоријско-методолошки приступ, који је одабран и дефинисан примјерено теми, а затим досљедно провођен. Такође, аутор др Мијана Кубурић Мацуре се за рад темељито припремила, упознавши се са релевантном литературом. И не само да се добро упознала, већ је показала и шта значи разложно коришћење литературе. Уз то, истраживање је засновано на богатој и функционалностилски разноврсној грађи. Књигу одликује и увјерљивост доказног поступка, који је једнако успјешно проведен при опису свих типова категорије концесивности, типичних и нетипичних средстава њиховог исказивања. Она кроз цијелу монографију, узимајући у обзир резултате претходних проучавања и резултате до којих долази анализом властите грађе, износи поуздане закључке. Аутор показује примјерно владање појмовно-терминолошким апаратом. Може се рећи да је у овој монографији успостављен висок ниво хармоније између мисли и израза; она ће служити као примјер узорног научног стила у нашој науци.

Имајући у виду све речено, и што није речено а налази се у монографији, са задовољством препоручујем читаоцима књигу *Категорија концесивности у савременом српском језику* Мијане Ч. Кубурић Мацуре. Она значајно употпуњује нашу литературу о овом синтаксичко-семантичком пољу у савременом српском језику.

Срећко З. Танасић*

Институт за српски језик САНУ, Београд
Академија наука и умјетности Републике Српске, Бања Лука

* sretotanasic@yahoo.com

Илијана Чутура, *Међуоднос њрилога и њрилошких израза*
у савременом српском језику*

У издању Факултета педагошких наука у Јагодини током 2020. објављена је монографија Илијане Чутуре *Међуоднос њрилога и њрилошких израза у савременом српском језику*. Имајући у виду сложеност и разуђеност система прилошких израза, као и теоријска разилажења у погледу њихове идентификације, именовања и поделе, реч је о студији која расветљава многа важна и недовољно усаглашена питања у области синтаксе савременог српског језика. Првенствено је усмерена ка испитивању међусобне еквивалентности прилошких израза и аналогних прилога, те пружању свеобухватног описа њихових структурно-синтаксичких и семантичких својстава, посматраних такође кроз призму функционалностилске дистрибуције.

Структурно гледано, књига се састоји из „Увода“ (7–23), централног дела (24–275) подељеног у шест тематских целина, чији наслови прате основну поделу прилошких израза српског језика према припадности одређеном семантичком пољу и „Закључка“ (276–284), након чега следе „Извори“ (285–289) и „Литература“ (289–295). Монографију су рецензирали проф. др Милош Ковачевић, проф. др Јелена Јовановић Симић и проф. др Миланка Бабић.

У уводном поглављу постављени су основни циљеви и теоријско-методолошки оквир истраживања. Полазећи од дефиниције прилошких израза као полилексемских јединица функционално и семантички аналогних категорији прилога, ауторка утврђује њихове основне структурно-семантичке моделе и подмоделе. Као главни критеријум класификације, узима се припадност одговарајућем семантичком пољу, те се подела најпре темељи на доминантној значењској компоненти

* Јагодина: Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, 2020, 297 стр.
Електронски извор: <<https://pefja.kg.ac.rs/wp-content/uploads/2020/05/Međuodnos-priloga-i-priloskih-izraza-20.pdf>>.

(прилошки изрази са значењем простора (II), времена (III), начина (IV), количине (V), узрока (VI) и изрази са значењима неизрецивим прилозима (VII)). У оквиру појединачних семантичких поља потом се спроводи поткласификација према конструкционом моделу. Анализа грађе показује да унутар већине наведених семантичких категорија највећи степен продуктивности бележи синтагматски модел (прилошки израз састављен од најмање две лексеме, уз обавезно присуство детерминаторске компоненте, нпр. *једне ноћи*, *ћог дана*, *у ћо време*), затим следи предлошко-именички (без детерминатора, нпр. *у међувремену*), док је предлошко-заменички модел углавном маргинално заступљен (нпр. *код нас*, *ујркос ћоме*). Додатно, у уводном делу предлаже се сажет осврт на претходне србистичке радове посвећене овој теми, чиме је омогућено прецизније одређење термина *прилошки израз*. Ослањајући се на теоријске поставке и поделе изнете у радовима и монографијама А. Белића, М. Стевановића, Т. Батистић, Љ. Поповића, М. Ивић и, нарочито, М. Ковачевића, ауторка утире пут квалитативној структурно-семантичкој и стилистичкој анализи спроведеној у централном делу студије, отварајући кључно питање дефинисања општих критеријума поделе према значењским и структурним (под)типovima. Увид у референтну литературу указује на појмовно-терминолошка превирања, посебно изражена приликом поређења и идентификације *прилошких израза* и *декомћонованих прилога*. Наиме, ови појмови синонимни су само делимично, и то у случају оних прилошких израза који имају еквивалентне лексичке прилоге (нпр. *у ћо време* – *ћада*), док изван опсега термина *декомћоновани прилог* остају све јединице чија је основна функција попуњавање празног места у систему одређеног лексичко-семантичког поља (нпр. *у међувремену*, *ове године* и сл.). Сходно томе, као главни критеријум дистинкције, предлаже се провера међусобне супституције спровођењем теста трансформације прилошког израза у одговарајући једнолексемски еквивалент. Такође, због обличке подударности, намеће се потреба за разликовањем слободних синтагми и предлошко-падежних конструкција с једне, и прилошких израза, с друге стране. Основно разликовно обележје прилошких израза јесте лексичка блокираност, уз мали број комбинаторичких могућности које дозвољавају уметање додатних компоненти у њихову устаљену унутрашњу структуру (нпр. *због ћога* – *због свега ћога*).

У поглављу под насловом „Прилошки изрази са просторним значењем“ (24–81) ауторка настоји да утврди формалне, семантичке, синтаксичке, прагматичке и стилистичке особине подсистема прилошких израза којима се исказују различити видови просторне локализације.

Према семантичком критеријуму, изрази просторног значења деле се у две велике подгрупе – изразе са обележјем статичности и динамичности. *Месѿо* и *сѿрана* носиоци су највећег броја синтагматских израза општег просторног значења са обележјем статичности, док су у мањој мери заступљени изрази у чијем се саставу налази нека друга лексема из семантичког поља речи *ѿросѿор*, као што су *ѿодручје*, *обласѿ*, *крај*, *локација*, *локалиѿеѿ*, или именице са значењем просторних димензија (*висина*, *ширина*, *близина*, *удаљеносѿ*). Демонстративи у функцији обавезног детерминатора у склопу синтагматског модела остварују ендофоричку, односно егзофоричку функцију упућивањем на познати локализатор у тексту или у ванјезичкој стварности, из чега произлази закључак да је њихова улога месно-локациона и кохезивна. Захваљујући разгранатој полисемантичкој структури, лексема *месѿо* и *сѿрана* улазе у састав великог броја прилошких израза физичког и апстрактног просторног значења. Утврђено је да се апстрактна локализација најчешће своди на одређивање духовног или хијерархијског места појединца у друштвеном или политичком поретку, систему вредности и међуљудским односима (нпр. *дођи на своје месѿо*, *биѿи на ѿрвом месѿу*, *биѿи на нечијој сѿрани*, *ни на једној... ни на другој сѿрани*). Посматран под лупом когнитивнолингвистичког приступа, предлошко-именички модел прилошких израза са именицом *сѿрана* у пренесеном значењу (нпр. *биѿи са сѿране*, *држаѿи се ѿ сѿрани*), типично се везује за метафоричку концептуализацију скрајности, будући да упућује на периферне позиције у односу на центар, као референцијалну тачку према којој се процењује место појединца у ширем систему. Ову семантичку скупину допуњују прилошки изрази са основним обележјем динамичности и опште директивности (перлативности). Према конструкционом типу, остварују се у синтагматском моделу, а могућност супституције прилозима ограничена је углавном на изразе који садрже обавезни заменички детерминатор (нпр. *у овом ѿравцу – овуда*). У пренесеном значењу, они првенствено упућују на развојни ток радње, процеса или идеје, док су најчешћи носиоци категоријалног значења именичке лексеме *ѿравац*, *смер* и *ѿуѿ*. Поред демонстративних заменица, у позицији неиспустивог детерминатора забележени су бројни придеви са значењем оценом (*у добром/ѿозиѿивном/негаѿивном смеру*). Као једини пример прилошког израза предлошко-именичког типа са обележјем динамичности, истиче се *уз ѿуѿ*, конкурентан улексемљеним и честим варијантама *усѿуѿ* и *усѿуѿно*. Попут предлошко-именичких израза са обележјем статичности (*у сѿрану*, *ѿо сѿрани*), и овде се уочава семантичка ком-

понента скрајности, пошто уз *йуи* сигнализира маргиналну радњу која се одвија напореда с главном.

Треће поглавље (82–175) посвећено је веома продуктивној групи прилошких израза временског значења, чијом се употребом успостављају различити видови физичке или апстрактне временске локализације. Референтна тачка може бити како тренутак говора, тако и неки други временски тренутак или интервал. Најзаступљенији модели, синтагматски и предлошко-именички, даље се могу класификовати према семантичким својствима експонента категоријалне семантике. Насупрот синтагматским изразима, веома фреквентним и разноврсним захваљујући широком спектру обавезних детерминатора који улазе у њихов састав, грађа указује на ограничен број временских израза предлошко-именичког конструкционог модела, чије је битно својство лексичка блокираност. Показано је да супституцију временских прилошких израза и прилога условљавају и различити предуслови, као што су подударност општих семантичких обележја локализације и квантификације, али и њихових ужих својстава, попут аблативности, адлативности, перлативности и сл. Међутим, и у случају испуњења датих предуслова, прилогом се не може увек постићи прецизна временска локализација исказа, тако да аналитичка варијанта често добија предност. Уз то, могућност замене додатно зависи од функционално-прагматичких појединости предодређених самом комуникативном ситуацијом, односно контекстом. Тако се прилог *данас* може односити на *дан* као релативно кратак временски период ограничен на 24 часа, али и на период неодређеног трајања, у значењу *у ово/данашње време*. Још једна особеност синтагматских и предлошко-именичких израза са временским значењем огледа се у могућности изражавања фазног значења, које се најчешће постиже помоћу придевских детерминатора (нпр. *йрви*, *йоследњи*) или именица *йочейшак* и *крај* и њихових синонима. Разгранати лексикализовани изрази са значењем фреквенције (*с времена на време*, *из часа у час*, *из дана у дан*) издвајају се потпуном лексичком блокираношћу, за коју се претпоставља да је мотивисана понављањем именичке компоненте. Коначно, прилошки изрази са именицама које означавају природне периоде времена (*дан*, *део дана*, *годину*, *годишње доба*) формално се остварују како у синтагматском, тако и у предлошко-именичком моделу. Могу имати еквивалентан прилог (*данас*, *вечерас*, *дању*, *ноћу*, *јућирос*), при чему се употребом израза по правилу постижу прецизнија темпорална локализација и квантификација. Уколико не постоји адекватан лексички прилог, прилошки израз служи за допуну празног места у систему. Такве јединице одликују фреквент-

ност и стилска неутралност (*їреклане (їреїїїрошле године) – лане (їрошле године) – ø (ове године) – догодине/нагодину (следеће године)*). На основу даље анализе утврђено је да су предлошко-заменички изрази са значењем времена маргинално заступљени у поређењу са синтагматским и предлошко-именичким. Као посебно корисна за даља проучавања, истиче се напомена да изрази са компонентом истовремености (*уз їо, їри їо́ме*) нису искључиво носиоци временске семантике, јер интерферирају са другим значењима, у првом реду пропратнооколноним. Налик предлошко-именичком типу, имају окамењену структуру која се евентуално може проширити интерполирањем лексема *све (їре/їосле свега їо́га, уз све їо)*.

Четврто поглавље доноси детаљну класификацију и опис израза са значењем начина (176–243). За разлику од претходних семантичких типова, они се остварују само као синтагматски и предлошко-именички. У склопу синтагматског модела, лексема *начин* учврстила се као главни експонент категоријалне семантике, и то претежно у форми *на+акузатив*. Начелно, модели са заменичким детерминатором заменииви су прилогом (нпр. *на овај начин – овако*), те се овде може говорити о функционалном поклапању термина *їприлошки израз* и *декомїоновани їприлог*. У позицији неиспустивог детерминатора јављају се придеви са значењем неодређености (*на извесїан начин*), сличности и разлике (*на истїи начин, на другачији начин*), те придеви којима се изражавају вредносни суд/оцена (*на адекватїан/їрави начин*), односно усклађеност са прописаним правилима и системом вредности. Уколико се прилошким изразом исказује степен квалификације начина, обавезни детерминатор налази се у облику компаратива или суперлатива. Иако примери са именичком компонентом *начин* у облику инструментала нису неприхватљиви, корпусна анализа указује да се овај модел углавном реализује са лексемом *їуїї* као централним носиоцем категоријалне семантике. Употребљен у пренесеном значењу, образац *Х їуїїем (ићи заобилазним/дирекїїним їуїїем)* почива на метафоричкој концептуализацији „доћи до циља неким путем“. Нешто мање је заступљен синтагматски модел са именицама *сїшл, манир, свейїло* (облик *у+локатив*, нпр. *у їо́м сїшлу*), док се инхерентно својство радње може изразити и употребом беспредлошког генитива (*говориїи їи́хим гласом – їи́хо*). Што се тиче предлошко-именичког модела, емпиријском анализом утврђено је да он обухвата мањи број варијација од синтагматског, те да је примарно везан за облике *са+инструментал (са задовољсївом)* и антонимску варијанту *без+генитив (без муке)*. Њиховом употребом могу се испољити лични став актера према

радњи, као и начин и степен ангажовања при њеној реализацији. Пошто уз одрични предлог *без* може стајати одрична партикула *не* (*не без олакшања* → *са олакшањем*), модел *без*+генитив уједно илуструје једини случај у српском језику који, изузев предиката, дозвољава дво-струку негацију.

Предмет петог и шестог поглавља је структурно-семантичка и функционалностилска анализа прилошких израза са количинским (244–255), односно узрочним значењем (256–265), док је последње поглавље посвећено изразима са значењима неизразивим прилозима (266–275). Прилошки изрази са количинским значењем углавном исказују значење мере, те је ова именица најчешћи експонент категоријалне семантике, уз *количину*, *број*, *сīејен*, *обим* и сл. Према структурном обрасцу, ови изрази могу бити синтагматски и предлошко-именички. У позицији неиспустивог детерминатора најчешће се, као и код других група, јављају (демонстративне и количинске) заменице, док су прототипични конструкциони модели у *X мери* и *до X мере*. Премда је значење прилошких израза у начелу семантички сложеније, овај подтип углавном је заменљив одговарајућим заменичким прилозима (*у њоликој мери* → *њолико*, *до које мере* → *колико*). Међу обавезним детерминаторима истичу се придеви са значењем димензије, неодређене референцијалности, интензификације, субјективне оцене и придеви са значењем једнакости. Предлошко-именички изрази са количинским значењем често се сврставају у устаљене обрте (*до краја*, *до максимума*, *из/до њемеља*, *из корена*). Препознатљиви су и по томе што метафорички упућују на крајњу границу вршења одређене радње, тако да је њихова супституентност лексичким прилозима (*њојиуно*, *максимално*, *њемељно*, *коренијо*) условљена различитим контекстуалним факторима и само делимично могућа.

Изрази са узрочним значењем (256–265) углавном су предлошко-заменичког и синтагматског модела. Одликује их семантичка разнообразност, те се лексички прилози по правилу сматрају њиховим неутралнијим варијантама. У појединим случајевима није могуће извршити супституцију, при чему прилошки израз попуњава празно место у систему (*због нечега* → *ø*). Најчешћи експоненти категоријалног значења у структури синтагматског модела су *њовод* (*X њоводом*) и *разлог* (*из X разлога*). Ове лексеме такође улазе у састав фреквентног предлошко-именичког модела *без*+генитив (*без њовода*) и *са*+инструментал (*с разлогом*), којим се исказује (не)постојање узрока.

Поглавље „Прилошки изрази са значењима неизразивим прилозима“ описује полилексемске јединице којима се попуњавају празна

места у систему прилошких значења (266–275). Према критеријуму семантичке поткласификације, унутар ове групе издвајају су изрази са значењем намере/циља (*с њим циљем, са најбољим намерама*) и околности (*иод сличним околностима, њрвом њриликом*). Изразима са околносним значењем својствена је интерференција са другим значењима, првенствено временским. Утврђено је да су изразито заступљени вишечлани устаљени спојеви којима се експлицира концесивно (*и њоред њога, уѡркос њоме*), супститутивно (*умесѡо њога*), адитивно (*њоред њога, осим њога, уз њо*) и адверсативно значење (*насуѡроѡ њоме*). Изрази чија је основна функција попуњавање празног места у систему махом су блокиране и граматикализоване јединице предлошко-заменичког типа. На прагматичком плану, ове јединице врше функцију текстуалних конектора. За разлику од реченичних прилога и аналогних израза, конектори се могу јавити у парентетичкој, интонационо, интерпункцијски и синтаксички независној позицији, пружајући важан допринос у успостављању текстуалне кохезије и кохеренције — општих начела текстуалности. Будући да представљају сигнале контекстуалне укључености исказа у надреченично јединство текста, носиоци су процедуралног значења и одликује их структурно-граматичка и семантичка независност, уз веома чврсту унутрашњу структуру. Како је њихово издвајање у парентетичкој и/или иницијалној позицији у директној вези са степеном граматикализације, устаљени изрази попут *насуѡроѡ њоме*, (*и*) *њоред њога*, *њоврх њога*, *уз њо*, постају главни носиоци категоријалне семантике, то јест граматикализована средства којима се попуњавају упражњена места у парадигми појединих семантичких поља, углавном проузрокована непостојањем одговарајућих заменичких прилога.

*

Књига ауторке И. Чутуре доноси дубински поглед на структурно-семантичке и стилистичке одлике прилошких израза у савременом српском језику, проучавајући их у систему и у међуодносу са прилозима. Полазећи од појмовно-терминолошких и класификацијских проблема уочених у досадашњим приступима, монографија нуди смернице за њихов даљи опис и систематизацију. Њена посебна вредност огледа се у разнообразном језичком материјалу, којим су обухваћени сви видови писане и усмене комуникације, те резултати до којих се дошло могу наћи даљу примену како у синтаксичким, тако и у стилистичким проматрањима српског језика. Аутентична грађа омогућила је детаљан увид у функционалностилску репартицију прилошких израза, отворив-

ши пут емпиријској структурно-семантичкој анализи, која чини окосницу књиге. Показано је да осетљиво питање еквивалентности прилога и прилошких израза изискује шире сагледавање семантичких, прагматичких и стилистичких појединости условљених комуникативном ситуацијом. Примери лексикализације и граматикализације прилошких израза са значењима неизрецивим прилозима илуструју опште механизме којима се језик вешто служи приликом покривања празних места у лексичком систему. Коначно, поред исцрпне синтаксичке, семантичке и стилистичке анализе, ова публикација окупља и занимљива когнитивнолингвистичка запажања о функционисању прилошких израза, чиме се додатно осветљавају неки од основних принципа на којима почивају механизми њихове метафоричке концептуализације. Стога се оправдано може закључити да монографија *Међуоднос њрилога и њрилошких израза у савременом српском језику* представља вредан и темељит прилог проучавању датог синтаксичког система, истовремено обогаћујући постојећу граматичку и лингвостилистичку литературу посвећену изучавању сродних питања у савременој србистици.

Анђела Д. Васиљевић*

Институт за српски језик САНУ, Београд**

* andjela.vasiljevic.ue@gmail.com

** Овај приказ финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-9/2021-14, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

*Уйоїџреба ћирилице у јавном ѿросїџору
(службена и јавна уйоїџреба ћирилице)**

Последњих година, српско писмо – ћирилица наново је у средишту пажње наше јавности. Тим поводом, крајем 2019. године одржан је округли сто на 49. Научном скупу слависта у Вукове дане под називом *Уйоїџреба ћирилице у јавном ѿросїџору (службена и јавна уйоїџреба ћирилице)*, а потом је 2021. године изашао и зборник под истим насловом, у коме су сумирана запажања и саопштења са одржаног скупа.

Садржај зборника чини шест научних радова и девет прилога на 142 стране. Књига започиње предговором уредника, Александра Милановића (5–8). Аутор истиче да уз државу и бројне медије, значајне националне културне и научне институције као што су Српска академија наука и уметности Републике Србије, Академија наука и умјетности Републике Српске, Матица српска у Србији, затим њено Друштво чланова у Црној Гори и друштво чланова Матице српске у Републици Српској, Андрићев институт, исказују посебну бригу за наше прво писмо. Повод за организовање научног округлог стола у вези је са најавом измена и допуна *Закона о службеној уйоїџреби језика и ѿисма*, те се јавила потреба за решавањем суштинског питања функционисања ћирилице у Србији, чиме би се разграничили појмови *службена уйоїџреба* и *јавна уйоїџреба*.

Након концизног предговора следе реферати. Милош Ковачевић у чланку „Ћирилица – службено а употребно одумируће писмо код Срба“ (9–21) даје кратак осврт на статус који је ћирилица имала у прошлости код Срба, а потом се усредсређује на актуелни статус ћирилице, посматран кроз саоднос двају термина „службене употребе“ и „јавне употребе“ језика и писма. Аутор се залаже за укидање термина „јавна

* Округли сто одржан 12. IX 2019. на 49. Научном скупу слависта у Вукове дане, ур. Александар Милановић, Београд: Филолошки факултет, Међународни славистички центар, 2021, 142 стр.

употреба“ како би ћирилица остала једино службено писмо читавог српског народа. Галина Тјапко доприноси зборнику прилогом о руској азбуци, под насловом „Руска азбука јуче и данас“ (23–35). Ауторка чланка сагледава статус ћирилице у Русији од њеног првог реформатора Петра I с почетка 18. века па све до данашњих дана, с посебним освртом на Закон о државном језику Руске Федерације. Кратак чланак под насловом „Употреба ћирилице у Бугарској“ (37–38), ауторке Димке Савове, доноси информације о употреби ћирилице на тлу Бугарске још из доба њеног стварања крајем 9. и почетком 10. века, с акцентом на томе да је савремена употреба ћирилице повезана с двама феноменима: потреба да се ћирилички бугарски називи преносе на страни језик и писање назива бугарских фирми латиницом или на страном језику, строго се придржавајући Закона о транслитерацији. Наредни рад у зборнику „Ћирилица и латиница у украјинском правопису (историјски и савремени преглед)“ (39–44), ауторке Олге Новак, илуструје стање у Украјини, с обзиром на то да су се у прошлости зарад историјских, територијалних и других прилика употребљавала оба писма – и ћирилица и латиница, док се данас у украјинском правопису званично користи само ћирилица. Постоје идеје о увођењу латинице као другог писма, истиче ауторка, с главним циљем да се украјински одвоји од утицаја руског језика. Светлана Гољак у чланку „Ћирилица и латиница у Белорусији: историја и савремено стање“ (45–53) напомиње да је ћирилица изворно писмо Белоруса али географски положај Белорусије између православног и католичког света, условио је коришћење обају писама. Овим, последњим радом у првом делу зборника заокружује се слика о статусу ћирилице у словенским земљама у којима преовлађује ћирилично писмо.

Други део зборника чине прилози у којима су представљени закони који су и били повод за организовање округлог стола и решавање актуелних питања у вези са употребом језика и писма. Први прилог (57–65) чини Закон о службеној употреби језика и писма који је донет 1991. године, у коме се у члану 1 истиче да је у Републици Србији службени језик српски језик и ћирилично писмо, док се латиничко писмо употребљава на начин утврђен овим законом. Наведени закон прописује употребу језика и писма у раду: „државних органа, органа аутономних покрајина, градова и општина, установа, предузећа и других организација кад врше јавна овлашћења“ (члан 2), потом у раду јавних предузећа и јавних служби, а затим и у „усменом и писменом општењу органа и организација међусобно, као и са странкама, односно грађанима“ (члан 3) ... „издавању јавних исправа, као и других

исправа које су од интереса за остваривање законом утврђених права грађана“ (члан 3) и др. У оквиру овог закона дате су и препоруке за службену употребу латиничког писма, као и за употребу језика и писма националних мањина. Прописане су и казнене одредбе у случају непоштовања чланова закона. Други прилог (67–93) представља Закон о националном службеном језику и његовом матичном писму. У члану 2 стоји: „Српским језиком, у смислу овог закона, сматра се стандардизовани тип овог језика, с екавским или ијекавским изговором, као оруђа и општег добра националне културе, док се у вези са писмом наглашава: „Матичним писмом, у смислу овог закона, сматра се стандардизовани тип ћирилице службеног језика, која вековима представља упориште националног идентитета“. Осим матичног писма, у јавном животу се могу употребити и различити стандардизовани типови трију европских писама (ћирилица, латиница и грчко писмо), а по потреби и остала светска писма. У даљем тексту наводе се разлози за измену у називу закона јер је до тада на снази био Закон о службеној употреби језика и писма, те се уводи појам национални службени језик, „јер је реч о српском језику, који је национални језик већинског (матичног) народа у Републици“ (члан 1). Службеним језиком у Републици сматра се стандардизовани тип српског језика са два изговора – екавски или ијекавски. Новину у закону представља примењивање помоћног латиничког писма у складу са Међународним стандардом ISO 9, који обезбеђује пресловљавање (транслитерацију) сваког типа словенске ћирилице, па и нашег матичног писма, као и многе друге значајне измене. Трећи прилог (95–120) доноси информације о Закону о службеној употреби мањинских језика: „уређују се садржина, услови и начин остваривања права на службену употребу језика националних мањина, која укључује и употребу стандардног матичног писма и правописа сваке мањине“ (члан 1). Четврти прилог (121) тиче се позива за учешће на округлом столу, а у вези са представљањем законских решења о службеној и јавној употреби језика и писма у српском и у другим словенским језицима у којима је у званичној употреби ћирилица. Пети прилог (122) доноси програм округлог стола под називом *Употреба ћирилице у јавном простору (службена и јавна употреба ћирилице)*. У оквиру њега стоји и допис тадашњег министра Владана Вукосављевића у коме се исказује иницијатива за доношење Закона о изменама и допунама Закона о службеној употреби језика и писма. У шестом прилогу (123) изнете су таксативно измене и допуне по члановима закона на основу иницијативе за измене и допуне Закона о службеној употреби језика и писма. Седми прилог (133) чини подршка министар-

ства: „Ћирилица је идентитетско писмо које друштво мора да негује и развија“. Оваквим ставом министарство подржава закључке са округлог стола посвећеног употреби ћирилице у јавном простору, истичући да се мора редесинисати законска регулатива која се тиче службене и јавне употребе ћирилице, односно да се укине непотребни дуализам о службеној и јавној употреби писма. Стога је Министарство културе и информисања у марту 2018. године упутило иницијативу за измене и допуне Закона о службеној употреби језика и писма Републичком секретаријату за законодавство, као надлежном за припрему прописа који се односе на службену употребу језика и писма. У осмом прилогу (134–140) налазе се бројне медијске реакције на актуелне проблеме у вези са употребом језика и писма. Исечци из различитих писаних медија служе као илустрација али и као опомена онима који не брину довољно о културној и националној баштини, допуштајући да се наше прво писмо – ћирилица у потпуности запостави и занемари.

Издавањем двају наслова – једног у издању Андрићевог института „Српски језик и ћирилица данас“ и другог издатог у Бањалуци „Српски језик и српско писмо данас“, у деветом прилогу овог зборника (141–142), симболички се враћамо на почетак. Шта је једном народу најважније? Подразумева се, његов национални идентитет који се очитава преко језика којим говори и писма којим се служи. Ћирилица је наше прво и главно писмо које сведочи о очувању националног, верског, језичког и културног идентитета и то увек треба имати на уму.

На крају, дугујемо захвалност уреднику зборника на приређивању ове значајне књиге, која уједно и представља али и брине и чува наше највеће национално благо – српски језик и ћирилично писмо. Искрено се надамо да ће се додатно пробудити национална свест, те да ће у будућности више бриге и пажње бити посвећено ћирилици.

*Драгана Ј. Цвијовић**

Институт за српски језик САНУ, Београд**

* dragana.cvijovic@isj.sanu.ac.rs

** Овај приказ финансирао је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-9/2021-14, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

*Народним говорима у часци**

У издању Филозофског факултета у Нишу 2020. године, под уредништвом доц. др Татјане Трајковић и проф. др Надежде Јовић, штампан је зборник радова *На темељима народних говора*, настао поводом пензионисања проф. др Јордане Марковић, која је на поменутом факултету била предавач више од три деценије. Осим биографије и богате библиографије радова проф. др Марковић, овај тематски разноврстан зборник обухвата педесет и четири рада писана на четири различита језика (српском, бугарском, македонском и руском), чији су аутори њене колеге, сарадници и некадашњи студенти. Поред четрдесет три студије у којима се разматрају различита језичка питања, превасходно из дијалектологије, области која у највећој мери заокупља пажњу проф. др Марковић, зборник доноси и осам радова посвећених проучавању књижевних дела и три излагања. Студије које обрађују језичке проблеме условно би се могле поделити у две групе – у првој, бројчано мањој групи налазе се студије засноване на проучавању стандардног језика, док су у другој оне у којима се испитују разноврсне језичке појаве у српским и македонским народним говорима.

У радовима са фокусом на стандардном српском, односно стандардном македонском и бугарском језику, или који имају значаја за познавање стандарда, разматрају се питања из области творбе речи, синтаксе, лексике, прагматике, стилистике, методике, историје књижевног језика, ономастике и етимологије.

Мирјана Илић у прилогу „Деривационо гнездо придева *црн* у српском језику“ разврстава сто тридесет осам лексема насталих ра-

* *На темељима народних говора*, зборник радова посвећен проф. др Јордани Марковић поводом одласка у пензију, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, уредници доц. др Татјана Трајковић и проф. др Надежда Јовић, 2020, 736 стр.

зличитим начинима творбе од придева *црн* и напослетку закључује да је његово деривационо гнездо знатно богатије од онога које има придев *бео*, као и да међу дериватима доминира сема колоритне датости.

Милош Ковачевић у раду „Прилошка одредба компензације“ предочава „двije чисте неспорне компензационе синтаксичке јединице“ (317) (прилог *заузврати* и акузативни предлошки израз у *зам(ј)ену за*) које сматра довољним доказом да прилошка одредба компензације буде издвојена као посебна прилошка одредба. Сreto Танасић у раду „Време у роману *Време смрти* Добрице Ћосића: изражавање појединачног и општег глаголским облицима“ на пасажима из Ћосићевог романа испитује употребу глаголских облика за исказивање појединачних, референцијалних и уопштених, нереференцијалних радњи и утврђује да у *Времену смрти* „глаголски облици једну и другу своју функцију исказују најчешће у реченици сами, много ређе у сарадњи са референтним средствима – у виду предлошко-падежних конструкција или прилога с временским значењем“ (675).

Испитавши из угла лексичке семантике и когнитивне лингвистике семантичке трансформације речи *ајдећиић* на примерима из електронског корпуса српског језика, Димка Савова у студији „Фигуративна значења речи *ајдећиић* у српском језику“ указује на две врсте контекста у којима до овакве трансформације долази. Радом „Речи са негативним значењем као интензификатори у српском језику“ Иване Митић, базираном на проучавању речи са примарно негативним значењем (*сџирашино*, *лудило*, и др.) које у одређеним случајевима постају интензификатори, понекад и са позитивним значењем, утврђено је да је ова појава везана искључиво за колоквијални говор. Христина Андоновска у раду „За некои особености на евронимите во македонскиот и во српскиот јазик“ испитује обележја евронима, наглашавајући истовремено сложеност и свеобухватност процеса превођења европске легислативе (на македонски и српски језик). У средишту пажње у раду „Ретронимите в българския език“ Валентине Бонджолове налазе се не само лексичке особине ретронима као занимљиве групе неологизама него и екстралингвистички чиниоци који утичу на њихову појаву.

У зборнику је штампан по један рад из области прагматике, стилистике и методике. Биљана Мишић Илић у раду „*What is this?* Формалне и функционалне карактеристике англицизма *fuck* у српском“ анализира експресивну лексему *fuck* у српском језику и друштвене, културне и когнитивне факторе који утичу на њену употребу. Милка Николић у студији „Новински текстови Марије Маге Магазиновић у листу *По-*

лијтика (рубрика 'Женски свет') из 1905. и 1906. године“ применом стилског метода издваја тематске, жанровске и језичко-стилске одлике новинских прилога Марије Магазиновић, којима је дат допринос борби за унапређивање друштвеног статуса жена. Користећи анализу дидактичко-методичког обликовања, Марина Јањић и Александар Новаковић у раду „Функционалност приручника и практикума проф. др Јордане Марковић“ представљају приручнике и практикуме чији је аутор проф. др Марковић (*Интерпретације из књижевности 1, 2, 3, 4; Практикум из дијалектологије; Сјарословенски језик*) као функционална наставна средства, добро прихваћена не само од стране средњошколаца и студената већ и од стране стручне јавности.

Резултати проучавања историје књижевног језика представљени су у трима студијама. Најда Иванова радом „Лингвистички и лингводидактички аспекти наставе рускословенског језика у славеносрпској епоси на примеру *Руководства к Славенској Граматици* (1830) Георгија Захаријадиса“ пружа анализу првог тома Захаријадисове граматике рускословенског језика, штампане црквеном ћирилицом са славеносрпским као метајезиком. Намера Видана Николића била је да радом „Славко Златојевић – сарадник Вука Караџића на увођењу реформе српског књижевног језика“ упозна ширу јавност са опусом Димитрија Петровића, познатог и под псеудонимом Славко Златојевић, истичући првенствено његов значај у борби за увођење Вукове реформе српског књижевног језика. Прилог Катице Трајкове „За декорацијата на македонските средновековни ракописи“ доноси кратак осврт на типове илуминације у македонским средњовековним споменицима почев од X века, па до краја рукописног периода.

Рад Драгољуба Петровића под насловом „Милош Црњански о преисторијским српским ономастичким траговима на британским острвима“ фокусира се на шест чланака Црњанског о најстаријим поменима Срба у Енглеској, објављених у НИН-у 1964. године. Снежана Гудурић у прилогу „О пореклу лексеме *бан*“, једином из етимологије у овом зборнику, истражује присуство лексеме *бан* у различитим европским језицима и указује на веродостојност теорије о њеном германском пореклу.

Поред петнаест студија посвећених стандардном језику, односно стандардним језицима, зборником је обухваћено и двадесет девет дијалектолошких студија.

У највећем броју прилога из „дијалектолошког дела зборника“ представљени су резултати лексичко-семантичких проучавања. Чак се

четири рада из ове групе баве ткачком лексиком, којој је посвећена и монографија проф. Марковић из 2006. године. Резултати компаративне анализе назива за разбој и његове основне делове у македонском и српском језику, приказани у раду „Називите на разбојот и на некои делови на разбојот во македонските дијалекти – споредба со називите во југоисточна Србија“ Веселинке Лаброске, потврдиле су нераскидиве језичке и културне везе двају суседних народа. Лилјана Макаријоска се у раду „За лексиката од областа на ткајачката дејност од етнолингвистички аспект“ бави македонским називима који се тичу ткања и справа за ткање, упућујући на њихову словенску основу и, самим тим, подударности у македонском и српском језику. С намером да пружи увид у шири ареални распоред појединих ткачких термина, Бранкица Марковић и Биљана Савић у раду „О ткачкој терминологији на простору три дијалекта (херцеговачко-крајишког, шумадијско-војвођанског и призренско-тимочке дијалекатске области) – компаративна анализа“ указују на сличности и разлике међу лексемама забележеним у трима српским дијалектима и утврђују њихову мотивисаност и порекло. У жељи да на својеврстан начин реконструира један сегмент материјалне културе нашег села, Радојка Цицмил-Реметић у прилогу „Ткачка терминологија на Пивској планини“ пописује лексеме из области ткања забележене на подручју планине Пиве и даје њихову семантичку анализу.

Четири се рада баве лексиком из речничког материјала, односно из књижевних дела. Надежда Јовић у студији „Лексика у вези са производњом и употребом алкохолних пића у *Речнику села Каменице код Ниша*“ испитује семантичке, фонетске, творбене и етимолошке особине сто педесет лексема повезаних са алкохолом и закључује да оне углавном служе за означавање прекомерне употребе пића, као и да је њихово значење у највећој мери пејоративно. Мато Пижурица и Драгана Радовановић у студији „Лексиколошки оглед: трагом *бучумика* Недељка Богдановића“ из књиге *Бучумика у звону* издвајају поједине „сусречице“ (нпр. *билце*, *бре*, *калуша*), које потом сагледавају из угла етимологије и лингвистичке географије. Лилјана Макаријоска и Мери Цубалевска у раду „Лексиката во прозата на Ката Мисиркова-Руменова“ истичу да специфичност језичког израза ове списатељице произилази из употребе дијалектизама из егејских говора, црквенославенизама, али и турцизама и грцизама. Љубисав Тирић прилогом „Из лужничке антропографске лексике“ на корпусу са новим антропографским лексемама указује на бројчану предност лексема са негативном

конотацијом, констатујући потом да лексика ружног доминира у свим народним говорима.

Голуб Јашовић у ономастичком прилогу „Антропонимија села Велика Крушевица код Рековца“ даје инвентар двеста седамдесет шест антропонима регистрованих у овом левачком селу, и то заједно са њиховом детаљном лексичко-семантичком анализом.

Три су рада посвећена термилошким проблемима. Јелена Јанковић и Марина Јуришић у коауторском раду „Нацрт упитника за прикупљање миколошке лексике“ пружају нацрт дијалектолошког упитника који би послужио за сакупљање скрајнуте миколошке лексике, указујући притом на значај сакупљања миконима за дијалектологе, етнографе и балканологе. Сандра Савић у студији „Из лексике народне медицине Гациног Хана – болести плућног система“ потврђује постојање двају слојева у лексици из области пулмологије – први је старији, народни, а други новијег датума, још увек неадаптиран народном говору. Лидија Тантуровска и Татјана Трајковић у тексту „За една промена во сродничката терминологија“ истичу да је социолингвистичко истраживање у вези са појединим сродничким терминима, спроведено међу Скопљанцима и Нишлијама, показало да богато именовање у сродничким односима у породици при обраћању полако ишчезава.

Народни говори се из угла семантике проучавају у три текста. Чланак Александре Антић „Суфикс *-ија/-чија* у *Речнику говора југа Србије* Момчила Златановића“ доноси семантичку анализу одредница из дигиталне верзије горенаведеног речника, те њихово поређење по значењу и фонетском облику са одговарајућим лексемама из друге речничке грађе. Недељко Богдановић у „Трајању заборављеног“ представља у свршљишким говорима уочену појаву да замењене или заборављене речи не губе потпуно свој потенцијал, већ настављају да живе у деривираном облику, чувајући уз то везу са првобитним значењем. Васил Дрвошанов у раду „Изразувањето на семемата 'дамчест' во македонските говори“ испитује изражавање семеме „пегав, човек који има пеге по лицу или по телу уопште“, чију фонетску, морфолошку и творбену разноврсност у македонским говорима тумачи утицајем страних језика.

У жижи интересовања двеју студија биле су одлике материјала из недавно објављеног *Речника жаргонизама јужне ѝруге* Јордане Марковић и Татјане Трајковић. Рад „Специфичности творбе жаргонских именица југоисточне Србије за означавање особа“ Александре Јанић за предмет има творбену анализу сто педесет три именице за означавање особа, којом је, између осталог, показано да се у овом типу

именица појављују педесет три различита суфикса и да им је творбена основа најчешће именичка. Тема рада „Творбено-семантичке и лингвокултурне карактеристике жаргонске лексике југоисточне Србије“ Тање Милосављевић биле су особине регионалне жаргонске лексике, како оне које је смештају у општи корпус жаргонизама, тако и оне које обликују њен специфичан лингвокултурни карактер.

Фонетске црте народних говора испитивали су Жарко Бошњаковић у раду „Стабилност неких вокалских црта у говору Баваништа“ и Татјана Трајковић у раду „Вокали у говору Бујановца“. Бошњаковић је настојао уочити евентуалне промене у вези са одређеним вокалским цртама у односу на стање забележено 1948. године, сагледавајући их притом у контексту суседних говора шумадијско-војвођанског, смедеревско-вршачког и косовско-ресавског дијалекта. Татјана Трајковић описује вокалски систем једног говора из призренско-јужноморавског поддијалекта, издвојивши чување полугласа, екавски рефлекс *jai̯a* и рефлексе у и лу од вокалног л као неке од његових најважнијих одлика.

Пажња трију студија усмерена је на морфолошка питања. Бојана Вељовић у раду „Облици презента у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице“ настоји утврдити односе основа код одређених група глагола и пописати наставке који се у говорима зетско-сјеничког дијалекта користе при грађењу презента. У раду „Трпни глаголски придев и глаголске именице у сиринићком говору“ Радивоја Младеновића разматра се грађење глаголских именица свих осам Белићевих врста у говору Сиринића, и то преко анализе односа трпног глаголског придева и творбене основе глаголских именица. Михај Радан у раду „Прилози у карашевским говорима“ прави инвентар прилога забележених у вишедеценијским истраживањима говора Карашева, класификује их према постанку и значењу, а потом дати корпус користи као полазиште за испитивање конвергентности карашевских говора са косовско-ресавским и призренско-тимочким говорима.

Зборник доноси три рада заснована на проучавању синтаксичких одлика српских дијалеката. Данка Вујаклија у прегледном раду „Хипотакса у шумадијско-војвођанском дијалекту (досадашња истраживања)“ представља теоријско-методолошке оквире и резултате досад спроведених истраживања хипотактичких структура у шумадијско-војвођанском дијалекту, поредећи их са онима извршеним на грађи из говора преизренско-тимочке дијалекатске зоне. Анализа текстова из југоисточних говорних типова довела је Радоја Симића и Јелену Јовановић Симић („Жанровска структура дијалекатског текста и упо-

треба глаголских личних облика“) до закључка о постојању могућности актуелне и неактуелне употребе временских облика. Значења инструменталне аналитичке конструкције са предлозима *с, међу, ѿод, ѿпред, над, ѿо, и за* у корпусу из монографија посвећених говорима призренско-тимочке дијалекатске области предмет су рада „Значења инструментала у говорима призренско-тимочке говорне зоне“ Драгане Станковић.

Дијалектологија као наука нашла се у центру пажње беседе Софије Милорадовић „Језик који нас је одржао“, настале поводом Међународног дана писмености 2012. године. Позивајући се на Доситејеве речи: „језик најбоље народ открива“, ауторка истиче потребу за даљим истраживањима из дијалектологије и етнолингвистике у мањинској српској популацији у суседним државама и у Словенији. На значај испитивања српских говора ван матице упућује и Гордана Драгин радом „Међу Србима у Румунији“, пружајући осврт на истраживања српских говора на територији данашње југозападне и западне Румуније и сумирајући досадашње резултате рада на пројекту *Испитивање културе и историје Срба у Румунији*. О теренској лингвистици било је речи и у студији „Са странцима на терену. Прилог историји теренске лингвистике у Србији“ Биљане Сикимић – ауторка прати дијалектолошка теренска истраживања која су страни лингвисти, посебно руски, вршили у Србији од краја XIX века, па све до савременог доба, и то за потребе лингвистичке географије, етнолингвистике и социолингвистике. Сличан је и прилог „О некоторых задачах исследования языковых и политических границ в Южной Славии“, којим је Андреј Собољев настојао усмерити јужнословенске дијалектологе на истраживања односа између језичких и политичких граница као актуелан правац у савременој светској дијалектологији, издвајајући лингвистички простор Јужне Славие као грађу од изузетног значаја.

Осим радова са језичком проблематиком, своје место у зборнику нашла су још два излагања и осам радова из области књижевности, на које се овом приликом нећемо осврнути.

Чини нам се да зборник *На шемељима народних говора* подсећа на опус проф. др Марковић по обиму, по тематској разноликости, по разумљивости и концизности текстова, а особито по очигледној љубави аутора према изучавању народних говора. Важно је, ипак, поново нагласити да се не ради о зборнику сачињеном искључиво од дијалектолошких прилога, већ о зборнику чији битан део, како по обиму, тако и по представљеним закључцима, чине студије у чијем је

средишту пажње стандардни српски језик. Чињеница да резултати до којих су дошли аутори радова у зборнику *На њемељима народних говора* нису релевантни само за дијалектологе него и за нормативисте увећава његову вредност, подсећајући нас још једном на то да „о књизи не треба судити по корицама“, односно, у овом случају, да о зборнику радова не би ваљало судити само на основу наслова.

Александра М. Анђић*
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет**

* aleksandraantic1993@gmail.com

** Ауторка приказа је као стипендиста Министарства просвете, науке и технолошког развоја укључена у научноистраживачки рад Филозофског факултета Универзитета у Нишу.

Хроника

Научни скуп *Актуелна истражања српског правописа:* *Нови прилози српском правопису 2*

1. У организацији Матице српске и Одбора за стандардизацију српског језика на Филолошком факултету Универзитета у Београду је 23. октобра 2021. године одржан научни скуп *Актуелна истражања српског правописа: Нови прилози српском правопису 2*, који представља наставак Научног округлог стола *Актуелна истражања српског правописа*, одржаног 2018. године у Андрићграду.

2. Циљ заседања био је претресање најважнијих проблема и недостатака *Правописа српског језика* Матице српске (2010, и каснија издања), што би утрло пут њиховом превазилажењу у новом, побољшаном издању српског Правописа. Рад на скупу био је организован кроз три секције, у којима је реферате поднело двадесет и четири учесника, који су излагали углавном непосредним присуством, а неколико аутора пратило је скуп, излагало и учествовало у дискусији путем онлајн укључења. На скупу су учествовали најпозванији представници Матице српске, Одбора за стандардизацију српског језика, Института за српски језик САНУ, те Универзитета у Београду, Новом Саду, Крагујевцу, Нишу, Косовској Митровици, Бањој Луци, Источном Сарајеву и Никшићу.

3. Скуп су отворили Срето Танасић, Исидора Бјелаковић и Милош Ковачевић, који су указали на значај наставка заседања из Андрићграда, будући да оба скупа имају циљ да отклоне нејасноће и недоумице у новом правопису, који, према речима М. Ковачевића, „треба да усмерава праксу, а не пракса да усмерава правопис“. Након поздравних и подстицајних речи председавајућих, чланови скупа отпочели су са радом.

3.1. Прва секција отворена је рефератом *Концепција новог издања Правописа српског језика Матице српске* Мате Пижурице, једног од тројице аутора и главног редактора актуелног *Правописа српског језика* (2010). М. Пижурица потцртава да савремени Правопис

одликује „пренормираност“, што га чини тешко савладивим, па се преформулација постојећих правила чини нужном за ново издање. Аутор сматра да концепција новог правописа мора хитно бити утврђена, да би на њему и речнику који га прати чланови новог Пројектног тима могли почети што пре са радом. Према речима М. Пижурице, током разраде садржаја новог правописа требало би имати на уму и комбиновање правописних знакова, различитих видова писања и слога, који ће допринети кодификацији правила академског писања. Уз то, највећу дораду захтевају поглавља о спојеном и одвојеном писању речи, као и транскрипција речи из страних језика, у коме би највише пажње требало посветити турском и украјинском језику.

3.2. Реферат *Матица српска и њено издање Правописа српскога језика* Драгана Станића и Исидоре Бјелаковић доноси преглед развоја књижевнोजезичких, нормативних и правописних питања, тј. српск(охрватск)их правописних приручника у другој половини XX века, у коме је централну улогу имала Матица српска. Крајем века, када је објављен нови Правопис (1993), српска култура добила је низ приручника „истог или сличног профила“, конкурентних Матицином Правопису, који је до 2002. године имао више издања. Ипак, са појавом његовог измењеног и допуњеног Правописа (2010), Матицин Правопис остао је водећи правописни приручник код Срба. Аутори обавештавају да је током 2020. године у Матици српској формиран нови Пројектни тим (на челу са М. Пижурицом), који ће у наредних неколико година донети нови правопис.

3.3. У излагању насловљеном *Састављено и растављено писање њолусложеница, двоакценатских речи и спојева* Милорад Дешић истиче да је „[п]оглавље о састављеном и растављеном писању једно од најсложенијих у нашем правопису“. Аутор наглашава да је веома важно „да се усагласе Правопис и Речник око правописне проблематике“, те у реферату доноси компаративан осврт на састављено и растављено писање именица у *Правопису* Матице српске (2020) и *Речнику српскога језика* (2018). Реч је о спојевима попут *ауто-кућа*, *генерал-мајор*, *људи-жабе*, као и бројни примери са префиксоидима: *био-гас*, *еино-село*, *зоо-врћ*; *мегамаркећ*, *мегазвезда*; *макройланови*, *микройланови*; *ауто-јућ*, *шунд лићерајура* и многи други, који се, према речима М. Дешића, за ново издање Правописа морају изнова претрести и уједначити са решењима у Једнотомнику.

3.4. Реферат Твртка Прћића *Какав нам Правопис српскога језика треба у данашњем онлајнизованом, њоврином и њолујисменом свећу* упозорава на низак ниво језичке и правописне културе у укупној

данашњој јавној и приватној комуникацији. Лингвиста истиче да „[у] свакодневној пракси имамо више погрешног него исправног“, те да се мора начинити „располуписмењавање и оправописмењавање“ националном кампањом која би пропагирала примењивање, ширење и неговање норме, и која би првенствено била операционализована квалитетном наставом правописа у основној и средњој школи, као и на факултетима. Задатак лингвиста јесте да за тај процес обезбеди одговарајућу инфраструктуру, у виду књига и правописних приручника. Нови академски Правопис би, према мишљењу Т. Прћића, требало да има четири додатка (који могу бити и посебна публикација): 1) *Како (не) њреба њисаџи*, у виду питања и одговора; 2) *Како њреба корисџиџи*, сажетак правила, такође предочен у виду питања и одговора; 3) Типични узорци њсеудонорме, са табеларним прегледом типичних грешака и 4) Методичка упутства за наставу правописа. Поред активизације образовног и научног система, потребна је и подршка медија и издаваштва, како би се системски доскочило данашњем онлајн полуписменом свету.

3.5. Питање ијекавског рефлекса јата у актуелном Правопису било је предмет двају реферата. Један од њих је *Екавски и ијекавски изговор у Правопису српскога језика Маџице српске* Срете Танасића, а други је *Ијекавски рефлеси јата – њриједлози за доџуну и корекцију актуелног њравоџиса* Драгомира Козомаре. У овом излагању, Д. Козомара издваја неколико потребних корекција за ново издање Правописа. Једна од њих тиче се уношења изостављених и фреквентних ијекавизама, попут: *вјесник*, *дијелиџи*, *захџиџеван*, *неизвјесно*, *џобиједиџи*, *џримијениџи*, *џросвијећеносџи*, *сујевјерје* и многих других. Други тип корекција тиче се усаглашавања основног текста Правописа и Речника који га прати. Аутор, на пример, примећује да је у основном тексту наведено да ијекавски облик гласи само *џревоз*, док су у Речнику забележени дублетни облици *џревоз* (и *џријевоз*). Потом, потребно је овом поглављу дати бољу прегледност, а још једна од потребних измена тиче се укидања сувишних ијекавских дублетизама, за које су се данас стекли услови, првенствено у облицима са *џре-/џрије-* (*џриједлог*, *џријелазни* и сл.).

3.6. Александар Милановић и Виктор Савић коаутори су реферата *Писмо у српском њравопису*, у коме наглашавају да ово поглавље у новом издању мора бити обимније, а потом доноси предлоге за измене и допуне актуелног правописног текста. Поједини од тих предлога тичу се исправки постојећег редоследа великих и малих слова српске азбуке и абецеде. У излагању се аутори залажу за прецизно успостављање дистинкције између азбуке и писма, као и између гласа

и азбуке. А. Милановић и В. Савић сматрају да би историјат писма требало обогатити детаљнијим обавештењима о глаголици, а затим би требало дати и основне информације о црквеној ћирилици, и то: а) као додатак савременој ћирилици или б) као уређени списак. Према ауторима, изузетно је важно у новом Правопису исправно успоставити однос између ћирилице и српске латинице, уз наглашавање традиционалног начина читања азбуке и абецеде. Када је реч о писању, требало би задржати разлику између калиграфске и букварске ћирилице. Овај садржај би требало обогатити и правилима типографске норме, која ће задовољити потребе уређивања текста на компјутеру, у складу са правилима академског писања. Аутори закључују да поглавље о писму не треба да буде само граfiјске, ортографске, фонетске и фонолошке природе, већ и културолошке.

3.7. Излагање Миланке Бабић било је насловљено *Међуоднос синтаксичких и правописних правила у важећем српском правопису*. У њему ауторка јасно указује на размимоилажења између синтаксичких и правописних правила у важећем правописном приручнику. Она запажа да је највише таквих неусаглашености у поглављу о интерпункцији, у коме се укрштају приступи са морфосинтаксичког и реченично-синтаксичког аспекта. Посебно се издвајају одступања која се тичу синтаксичке терминологије, али и одступања од синтаксичких правила, чак и у самом тексту Правописа. Ове тврдње илустроване су примерима попут аграматичних конструкција, типа *до њред факултети, њауче за њо кући* и сл., у којима употребљени предлози захтевају употребу различитих падежних форми. Потом, приметно је, показује ауторка, да се у појединим реченицама реч *њо* одређује као предлог, у којима је заправо прилог: *њо цела села су осњајала њразна, њо двоје излазе из учонице*, итд. У Правопису остаје проблем и нејасног објашњења чврсте и слабе везе зависне реченице са главном (вишом) реченицом, као и однос атрибута и атрибутива, који би се у новом тексту морао допунити. Ауторка закључује да је у граматичкој концепцији правописа, какав је наш, неопходно усагласити граматичке и правописне концепте.

3.8. Друга секција, којом су председавали М. Дешић и М. Пижурица, отпочела је рефератом Милоша Ковачевића, насловљеним *Интерпункцијска правописна правила*. Аутор се на самом почетку залаже да се у новом Правопису у оквиру надређеног термина *правописни знаци* издвоје *реченични* и *нереченични знаци*. У овом излагању пружа се осврт на расправу о српској интерпункцији Љ. Недића, у којој је још поткрај XIX века истакнуто да у њој владају правила немачке (граматичке), француске (логичке) и мешовите интерпункције. У поглављу

о интерпункцији у нашем правопису синтакса је заступљена као главни критеријум, али се на многим местима запажа супротстављеност логичке и граматичке интерпункције (нпр. у реченици *Затио шито се разболео*, *Марко није ојшшао у школу* зависна реченица је узрок, који логички претходи последици, али је, посматрано са синтаксичког аспекта, она у инверзији, па се мора одвојити запетом). Поред овога, издвајају се бројни примери којима се проблематизује критеријум тесне везе међу реченичним деловима, који утиче на писање запете, и на који је у докторској дисертацији указала и Л. Бадурина. У закључку излагања М. Ковачевић пледира за поновно успостављање начела Белићеве логичке интерпункције у новом српском Правопису.

3.9. У реферату *Спојено и одвојено писање придева (на примеру назива за боје)* Рајна Драгићевић се начелно залаже против пренаучног правописа, који као такав губи утилитарну сврху. Полазећи од анкетног истраживања, које је спроведено међу студентима треће и четврте године србистике Филолошког факултета у Београду, ауторка доноси закључке и даје предлоге како треба писати називе за нијансе боја. Студенти су у анкети имали да напишу назив нијансе коју виде, а потом и да дају одговоре на нека питања, попут: *Које је боје небо у јодне? Које је боје восак? Које је боје бела кафа?* На основу бројних варијаната у њиховим одговорима, али и узимајући у обзир образложења добрих писаца, који у својим делима употребљавају називе за нијансе боја, Р. Драгићевић закључује следеће: 1) придевске сложенице треба писати спојено и не допустити одвојено писање (нпр. *свејтложуј*); 2) нијансе боја чија је прва саставница именица треба писати са цртицом (нпр. *лимун-жуј*); 3) нијансе боја чија је прва саставница префиксоид треба писати спојено (нпр. *улипражуј*) и 4) комбинацију боја на неком ентитету, на коме се јасно разазнају границе једне и друге боје, треба писати са цртицом (нпр. *црвено-жуја марама*). Отуда ова анализа веома конкретно решава питање спојеног и одвојеног писања назива за боје.

3.10. Реферат Вељка Брборића, *Пројуси* Правописног речника у Правопису српскога језика *Матице српске*, доноси кратак осврт на наше правописне речнике, о чијим концепцијама кроз историју, од Правописа А. Белића до данас, аутор износи понеке дилеме, првенствено у вези са избором речи које улазе у садржај речника. Након тога, прецизно се износе пропусти у актуелном Речнику уз Правопис Матице српске (2010), у коме постоји више од 770 примера који захтевају поправке и усклађивање са основним текстом Правописа. Сви пропусти класификовани су у четири категорије: (1) недоследно и непрецизно упућивање; (2) упућивање на непостојећу тачку; (3) упућивање на по-

грешну тачку и (4) различита правописна решења. Попис свих пропуста чини значајан допринос поправкама Речника уз ново издање српског Правописа, који уз ову грађу неће бити тешко поправити. Аутор закључује да би у будуће требало успоставити јасне критеријуме за одабир одредница Правописног речника, при чему се као посебан проблем намеће писање насељених места, етника и ктетика.

3.11. Потребу за дигиталним издањем Правописа истакла је Душанка Вујовић у излагању насловљеном *Правойис као електронска књига*. Ауторка представља одлике електронске књиге, која може бити статична и динамична (интерактивна). У савременој настави и дигиталном добу, електронска књига има вишеструки значај и бројне погодности. На примеру интерактивних лекција из правописа, које прате разноврсни аудио и видео материјали, јасна објашњења и креативни задаци, Д. Вујовић показује и закључује како би дигитално школско издање правописа превасходно било корисно ученицима основношколског узраста, чија мотивација за усвајање правописних законитости може бити подстакнута блиским и модерним дигиталним садржајима.

3.12. Слободан Новокмет је у реферату *Ка Правойисном речнику компјутерских термина и појмова у вези са инјернејшом у срјском језику – теоријски и пракћични аспекти* донео предлог за израду електронског речника компјутерских термина у ширем смислу, чије писање неретко изазива дилеме. Несигурности проистичу из чињенице да је већина термина (делимично) адаптирана или у потпуности преузета из енглеског језика. Потоњи, неодомаћени термини, према речима аутора, представљају највећи проблем. Реч је о онима који се пишу изворном грађијом (нпр. *Facebook*, *Twitter*), хибридни облици (нпр. *downloadovani*), хибридне синтагме (нпр. *mailing листиа*) или синонимни облици (нпр. *електронска пошћиа*, *e-mail*, *имејл*, *мејл*). Речник би пренебрегао употребу компјутерских термина у нултом степену адаптације и могао би корисницама да донесе решење проблема у вези са писањем бројних лексема и неологизама из сфере компјутеристике (*инјернејш*, *браузер*, *ајфон*, *веб*, *онлајн*, *ЦД*, *QR-код* и др.). С. Новокмет предлаже да би у таквом речнику требало сапоставити погрешне облике, разговорне форме и колокације, а за његову израду ваљало би користити и опште и специјалне речнике, као и појединачне радове лингвиста који се баве питањем адаптације копјутерских термина.

3.13. У двама рефератима на скупу разматрао се проблем писања религијских појмова. У првом од њих, насловљеном *Писање религијских појмова из угла срјске йравойисне норме*, аутора Владана Јовановића, тражи се одговор на питања: Колико је употреба великог

слова у религијским текстовима сагласна са правописним правилима, односно – колико правописна правила задовољавају правописне потребе религијских текстова? Истраживање је обављено на грађи текстова црквеног карактера и црквеног издаваштва. Неки од појмова чији се правопис анализира јесу: *Бог*, *Богородица*, *црква*, потом збирна имена светих (нпр. *дванаесѿорица*), света места и друго. Анализа показује раскорак између правила световног правописа и писања истих појмова у текстовима религијског карактера. Ана Јањушевић Оливери се на ову тему надовезује рефератом под насловом *Писање великог слова у ѿсек-сѿовима вјерске садржине: Да ли ѿсѿоји „црквени ѿравойис“?* Ауторка пружа компаративан увид у приступе правописа Матице српске из 1960, 1993. и 2010. године у писању именица *бог*, *богиња*, *алах*, *Богородица*. Посебно се проблематизује и писање придева *свеѿи* у називима празника (нпр. *Свеѿи Тирило и Метѿодије*) или називима који су резултат антономазије (нпр. *свеѿа браћа*). А. Јањушевић Оливери истиче да се разилажење са актуелним правописним правилима не уочава само у текстовима које издаје црква већ се јавља и у бројним научним публикацијама посвећеним религијској тематици. Ауторка закључује да „[у]потребу великог слова у тестовима религијских садржаја може регулисати само правописна норма“, али се у дискусији ипак тврдило да она не може, нити треба да утиче на правила писања у текстовима и жанровима црквеног карактера (ову тезу заступали су А. Милановић и М. Спасојевић).

3.14. Последњом, трећом, секцијом председавали су Милош Ковачевић и Александар Милановић, а она је отворена излагањем Марине Јањић насловљеним *Орѿографски сѿѿаѿус комѿјуѿерских ѿѿермина*. На основу грађе прикупљене првенствено са портала наших медија, у раду се испитује у којој су мери англицизми из области компјутеристике прилагођени српском језичком стандарду. Ауторка наводи да се њихова адаптација (у процесу превођења или транскрипције) огледа у више различитих правописних нивоа. У првом реду то је писање великог слова, при чему се уочава велики утицај енглеског правописа. Потом, проблеми се детектују и у области спојеног и одвојеног писања, скраћеница и интерпункције. М. Јањић закључује да се нови Правопис мора обогатити веома фреквентним, компјутерским терминима, који се несумњиво морају наћи и у садржају Правописног речника.

3.15. Проблеми обраде глагола у Речнику уз Правопис Матице српске покренути су у двама рефератима. Аутор првог од њих је Марина Спасојевић, чија је тема понела наслов *Нормирани облици глагола на -(j)еѿи, -им у саодносу са глаголима на -иѿи, -им и -аѿи, -им: ѿри-*

лог за нови српски правопис. У концизном и јасном излагању највише пажње усмерено је на обраду и семантику глагола типа *црнећи* и *црнићи* у неколико правописних речника. Реч је о Белићевим правописима (односно речницима који их прате), правописима Матице српске из 1960. и 1993. године, као и о *Правописном рјечнику ијекавизама* Јована Вуковића из 1949. Минуциозном анализом ауторка долази до оних глаголских парова који се у савременом српском језику сматрају дублетизмима, што би се у новом правописном речнику требало назначити. Други реферат насловљен је *Глаголи у Правопису српског језика*, чији је аутор Сања Ђуровић. У овом излагању се у виду конкретних решења дају препоруке за бољу обраду глаголских лексема и допуну актуелног Правописног речника (2010), у коме ауторка проналази низ неуједначености: нпр. неретко недостаје глаголска лема и упућивање на одговарајућу тачку Правописа. Реферат представља значајан допринос за дораду Речника уз Правопис, у коме је, када је реч о глаголима и њиховим облицима, према речима С. Ђуровић, неопходно „унапредити и уједначити лексикографски поступак“.

3.16. У излагању Јасмине Дражић, *Правопис српског језика очима корисника: емпиријско истраживање*, показани су резултати анкете која је спроведена са студентима, наставницима, професорима и другим корисницима Матициног Правописа, у којој су испитаници имали да формулишу своје ставове о овом нормативном приручнику. Наиме, они су давали одговоре оценом од један (*уопште се не слажем*) до пет (*савим се слажем*) на унапред формулисане ставове истраживача. На овај начин искристалисали су се недостаци актуелног Правописа, учестале грешке у пракси, и друго. Поред потребних измена и допуна, ауторка износи закључак да су готово сви испитаници били сагласни око неопходности електронске верзије новог правописа, којим би се могло лакше манипулисати и који би задовољио потребе новог времена.

3.17. Два реферата била су посвећена питањима и проблемима наставе правописа – један у високошколском, а други у основношколском образовању. *Настава правописа на Филозофском факултету у Новом Саду – парадигматичан случај или изузетак у савременој пракси?* била је тема реферата Милана Ајџановића, у коме аутор најпре представља историјат наставе правописа на Филозофском факултету у Новом Саду. У анализи се пореди број часова правописа који имају студенти Српског језика и књижевности и, са друге стране, студенти Журналистике и Комунологије. Аутор на основу прегледа предметних силабуса закључује да студенти србистике имају мање часова правописа од студената других наведених профила. У даљем излагању

пружа се статус наставе правописа на другим србистичким катедрама у Србији и закључује се да статус овога предмета није тако завидан, те да се у будућности мора поправити и уједначити на свим универзитетима. У реферату Весне Ломпар, насловљеном *Како лекције из правописа прилагодити у уџбеницима за основну школу*, ауторка на основу дугогодишњег искуства у писању уџбеника предочава проблеме прилагођавања правописног садржаја ђацима основношколског узраста. В. Ломпар приказује да су готово све правописне области преточене у програмске садржаје. У процени адекватности дате области за основношколски ниво, треба одговорити на питања: *Када ће ученик бити у ситуацији да примени даџо правило? Колико је правило јасно да га може разумети?* Као посебан проблем ауторка издваја интерпункцијски знак *џачку са зајетџом* и уџбеничке примере на којима се илуструје употреба овог знака, као и примере транскрипције речи из страних језика, који у основној школи нису сасвим функционални. Отуда би поједина правила из ових области требало избацити из програма наставе и учења за основну школу, а истовремено је неопходно саставити концизан правопис за школску употребу.

3.18. На крају овог скупа реферат под насловом *Сџаџџ дублетџа у акџуелном Правџописном речнику Правџописа срџскога језика (џруги деџ)* изложила је Валентина Илић. Овај рад представља наставак пописа и класификације дублетизама из Правописног речника, чији је први деџ (анализа дублета од *А* до *И*) изложен на претходном (првом) Научном округлом столу о српском правопису 2018. године у Андрићграду. Овим, другим делом истраживања, ауторка допуњује почетну класификацију дублетних форми и заокружује је анализом преосталог дела грађе (*Ј–Ш*), која је допринела успостављању нових поткатегорија, превасходно у класи морфолошких и творбених дублета. На самом крају пружа се разуђена класификација проистекла на основу око 2.300 дублетних лема у Правописном речнику (2016), а најављен је и наставак Листе дублета, чији је први деџ већ одштампан у оквиру првог дела истраживања и која може бити користан прилог новом издању српског Правописа.

4. На крају овог научног скупа уследила је плодотворна дискусија већине учесника, а председавајући су исказали задовољство разноврсним и корисним рефератима, којима су осветљени круцијални општи и посебни проблеми и недостаци већине области важећег *Правџописа срџскога језика* Матице српске и *Речника* који га прати. Зборници *Нови џрилози срџском џравопису* и *Нови џрилози срџском џравопису 2*, који су резултат заседања лингвиста у Андрићграду (2018) и Београду (2021),

члановима новог Пројектног тима Матице српске засигурно ће чинити драгоцени материјал током израде новог текста Правописа, који треба да буде бољи, темељнији, уређенији и утилитарнији.

* * *

Након што су изнети најважнији закључци целодневног претресања правописних питања, Скуп је пригодним речима, и уз срдачну захвалност, затворила Исидора Бјелаковић.

*Валенти́на М. Илић**

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за српски језик са јужнословенским језицима

* valentina.ilic@fil.bg.ac.rs

Списи Одбора за стандардизацију српског језика

ОДБОР ЗА СТАНДАРДИЗАЦИЈУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Комисија за односе са јавношћу
и решавање неодложних питања
Комисија бр. 7 од 31. маја 2021. године
Одлука бр. 74

Комисија за односе с јавношћу и решавање неодложних питања Одбора за стандардизацију српског језика је 31. маја 2021. године одржала састанак поводом усвајања Закона о родној равноправности и донела одлуку под насловом

НАСИЉЕ НАД СРПСКИМ ЈЕЗИКОМ

Један од основних задатака Одбора за стандардизацију српског језика, свеакадемијског и свеуниверзитетског научног тела, основаног 12. децембра 1997. године, споразумом четрнаест оснивача (Српска академија наука и уметности, Црногорска академија наука и уметности, Академија наука и уметности Републике Српске, Матица српска, Институт за српски језик САНУ, Српска књижевна задруга и осам филолошких, односно филозофских факултета на којима се изучава српски језик, у Београду, Новом Саду, Никшићу, Приштини, Нишу, Српском Сарајеву, Бањој Луци и Крагујевцу) јесте очување и унапређење норме српског језика, чије су три основне карактеристике системност, полифункционалност и еластична стабилност. А кад је у питању проширење норме, још и сврсисходност. Ове за лингвистику азбучне појмове треба поновити нелингвистима, који мисле да српски језик могу мењати по властитој вољи, а да притом и не знају који критеријуми морају бити задовољени да би „промене“ биле и нормативно прихваћене. Овде те критеријуме понављамо поводом *Закона о родној равноправности*, који је Скупштина Србије на предлог

Гордане Чомић, министра за људска и мањинска права и друштвени дијалог, усвојила 20. маја 2021. године. И посланици који су великом већином гласова усвојили Закон и госпођа Чомић потпуно су игнорисали ставове Одбора за стандардизацију српског језика, чак у три наврата презентоване јавности: 2011, 2017. и 2021. пред само упућивање Закона у скупштинску процедуру. Игноришући експлицитне ставове Одбора за стандардизацију српског језика, као јединог меродавног тела, они ниподаштавају целокупну србистику као науку, ваљда сматрајући да су самим тим што су говорници српскога језика истовремено и стручњаци за српски језик. Није Гордана Чомић једина која, иако неупућена у лингвистику и науку о српском језику, лаички и недобронамерно просуђује о строго стручним питањима српскога језика. И то своје лаичко „резоновање“ уграђује у законске одредбе. При томе у великом луку заобилази не само србистичке научне критеријуме, него и све научне србистичке институције у Србији (катедре за српски језик, Институт за српски језик САНУ, а пре свих Одбор за стандардизацију српског језика). Уз то је Гордана Чомић, образлажући текст Закона посланицима, у Скупштини нагласила „да једино Одбор САНУ може да одлучи о називима занимања у женском роду, али да засад Одбор то није урадио“. Тиме је потпуно обманула и посланике и јавност, јер је Одбор три пута изнео предлог како треба решавати и решити и употребно и законски питање родно сензитивног језика.

Одбор је указао да су одредбе Закона о родној равноправности у супротности са целом историјом норме српскога књижевног језика, а самим тим и са његовим системским и структурним правилима. Да само то поткрепимо једним примером. Они који су предложили и усвојили Закон очигледно мисле да је само довољно да се дода моциони суфикс *-ица* или *-ка* и да се створи језички „подобна“ лексема за особу женскога пола. При томе су заборавили да као што постоји општеупотребна, пасивна и потенцијална лексика, тако постоје и општеупотребне, пасивне и потенцијалне творенице. Општеупотребна лексика подразумева активну лексику која је честа и обична у свакој комуникацијској ситуацији. Такви су нпр. родни парови лексема: *їевач – їевачица*, *слуга – слушкиња*, *їлесач – їлесачица*, *учиїтељ – учиїтељица*, *фризер – фризерка*, *јунак – јунакиња* и многе друге. С друге стране, у језику постоје новотворене речи или неологизми. То су речи чији је израз или садржај говорницима језика потпуно нов. Те новотворене речи нису активни део лексике. Да би постале активна, општеупотребна лексика, неологизми морају испунити три услова: а) морају бити у складу са творбеним системом српског језика, тј. творени уобичајеним творбе-

ним начинима, б) морају бити потребни лексикону књижевног језика, тј. њихова употреба мора бити сврсисходна, и в) мора их прихватити већина говорника датог језика. Највећи број „родно сензитивних лексема“ које предлажу поборници датог закона не испуњава најмање два од наведена три услова: нису сврсисходне, и нису општеупотребне. Зато „родно сензитивне лексеме“ у следећим паровима, за разлику од претходно наведених, не припадају активном лексичком слоју српског језика, односно не припадају општем лексикону српског језика: *водич* – *водичица*, *хирург* – *хируркиња*, *џиренер* – *џиренерка*, *сџиручњак* – *сџиручњакиња*, *говорник* – *говорница*, *бек* – *бекица*, и многе, многе друге. Надамо се да је сада и неупућенима у лингвистику јасно зашто лаички поглед на језик није у складу са језичким законитостима, него је директан атак на њих. Усвојени Закон једноставно укида разлику између општеупотребне и неологистичке лексике, заборављајући да је дуг пут да неологистичка постане општеупотребна лексика. Осим тога, многе жене не желе да назив своје професије, свога звања, функције и сл. уподобљавају жељама „родних идеолога“, који на силу, оглушујући се о граматичка правила српског језика, граматички род поистовећују са полом. Мушки граматички род је неутрална категорија, што значи да се њоме, према језичком закону, семантички обухвата и категорија мушког и женског пола (нпр. *Она је одличан лекар*; *Расписан је конкурс за једног насџавника*; *Мајка и оџац су шеџали* и сл.).

Занимљиво је да је подстицај Закону дошао из Европске уније, а да сама Европска унија у својим декларацијама избегава сам термин „родна равноправност“, ¹ или су пак њене најугледније чланице, каква је нпр. Француска, изричито против „родно сензитивног језика“. ² Зато је логично очекивати да, ако је ЕУ била повод овог закона, садашњи однос ЕУ према родно сензитивном језику буде разлог његовом повлачењу. Посебно и због тога што је, како су обавештени и посланици који су Закон усвојили, овај закон по мишљењу српског Високог савета судства, које је сагласно мишљењу Одбора за стандардизацију српског језика, „противуставаан и супротан другим постојећим законским решењима“. А противуставаан је зато што Устав не познаје категорију рода, законом се врши насиље над српским језиком и онемогућава слобода употребе свих уобичајених изражајних могућности српског језика, пошто се прописује, уз претњу драконским казнама, искључиво неологистички начин исказивања форми родно сензитивног језика.

¹ https://www.v92net/infi/vesti/index.php?yyyy=2021&mm=05&dd=07&nav_category=id=1854943

² <https://kurier.at/politika/ausland/frankreich-verbietet-das-gender/401380931>

Зато се Одбор, заједно са некупштинским говорницима српскога језика, мора запитати: је ли стварно дошло време да се „српска“ Скупштина и „српски“ министри и „српски“ посланици већ 30 година противе усвајању закона о заштити српскога језика и ћирилице, а за мање од пола године усвоје Закон који је у језичком делу *закон ѿроѿив срѿског језика*.

Све речено недвосмислено показује да је неопходно да Уставни суд прогласи овај закон неуставним.

Председник Одбора
ѿроф. др Срѿѿо Танасић,
дописни члан АНУРС

ОДБОР ЗА СТАНДАРДИЗАЦИЈУ
СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Датум: 22. 10. 2021.

ДОПИС ОДБОРА ЗА СТАНДАРДИЗАЦИЈУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА
ЗАВОДУ ЗА УНАПРЕЂИВАЊЕ ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА
У ВЕЗИ СА ЈУЖНОСЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА

Завод за унапређивање образовања и васпитања
– Др Златку Грушановићу, директору Завода

Ових су дана мас-медији у Србији преплављени текстовима о статусу „хрватског језика“ у уџбеницима српског језика, с обзиром на одређење његовог места у оквиру јужнословенских језика. На начин представљања „хрватског језика“ реаговали су Демократски савез Хрвата у Војводини, председник Владе Републике Хрватске, који је своје неслагање са решењем које нуде српски уџбеници исказао и председнику Републике Србије, али и Хрватска академија знаности и умјетности, која тражи од хрватске владе да услови улазак Србије у Европску унију српским признавањем хрватског језика.

Уџбеничко решење за начин представљања језика који чине групу јужнословенских језика дао је Одбор за стандардизацију српскога језика. На упит Завода за унапређивање образовања и васпитања и Завода за уџбенике Одбор за стандардизацију је два пута – први пут 9. 6. 2010. године Заводу за уџбенике, а други пут 9. 11. 2020. године ЗОУВ-у – упутио готово идентичан одговор:

Од језика насталих распадом српскохрватског језика међу јужнословенске језика треба сврстати српски језик, а у напомени навести да овај језик Хрвати називају хрватским, Бошњаци босанским / бошњачким, неки Црногорци црногорским.

То значи да јужнословенску групу језика чине бугарски, македонски словеначки и српски језик (који се код Хрваџа назива хрвајски, код

Бошњака бошњачки, а код Црногораца црногорски). Такав начин представљања јужнословенске групе језика једино је научно утемељен – јер српски, хрватски, бошњачки и црногорски представљају исти лингвистички језик, тј. исти језик према свим научним лингвистичким критеријумима. Са тим се слажу и српски, и хрватски, и бошњачки и монтенегрински лингвисти. Тај исти језик само се из политичких разлога различито назива: код Срба српски, код Хрвата хрватски, код Бошњака босански, а код неких Црногораца црногорски. У питању је, дакле, исти лингвистички језик, с различитим политичким именима.

На којим чињеницама се темељи став Одбора за стандардизацију? И на историјским и на савременим. Ево шаљемо део оних несумњивих и научно непобитних. Најпре неколико дијахронијских, односно историјских чињеница. Нико ко се иоле у лингвистику разуме не може порећи да је у основи свих данашњих језика, и српског као лингвистичког и хрватског, и босанског / бошњачког и црногорског као политичких језика – Вуков српски књижевни језик. Најпре је Вук стандардизовао српски књижевни језик (а стандардизација је почела са Вуковом *Писменицом српскога језика* из 1814. године, а завршена победом Вукове реформе 1847. године, изласком из штампе *Песама* Бранка Радичевића, *Горског вијенца* Петра Петровића Његоша, *Раџа за српски језик и њравойис* Ђуре Даничића и Вуковог превода *Новог завјетја*). У кодификацији и стандардизацији српског језика није било никаквог учешћа Хрвата. Зато и није чудо што су најзнаменитији хрватски филолози тога времена, не скривајући истину, писали да су Хрвати *преузели српски језик*. Тако је вођа илирског покрета Људевит Гај 1846. писао: „... сав свијет знаде и признаје, да смо ми књижевност илирску подигли и увели; ну нама још ни издалека *није на ум њало икада њивердиџи, да њо није сербски већ илирски језик*; паче поносимо се и хвалимо Богу Великому, што ми Хервати с братјом Србљима сада један књижевни језик имамо“. Љ. Гај је 1852. године написао да би најбоље било да је, још у 17. вијеку, Павао Ритер Витезовић онда „као што ми сада у новија времена, најглавније гране језик, који се је у изобилју изрека и у својој чистоћи најбоље сачувао, у својој цјелости *њригрили* и у херватску књижевност увео“.

Превођење Хрвата у српски језик не почиње, међутим, са илирским покретом. То је завршна фаза, фаза прихватања српскога језика за хрватски. За прву „илирску граматику“ *Institutionum linguae illiricae libri duo*, коју је 1604. године написао Бартол Кашић „патријарх славистике“ Ватрослав Јагић ће 1884. године рећи: „То је граматика народног српског језика, средњег између штокавизма и чакавизма... Већ

1636. године у Загребу прихватају тај језик, који су назвали најприје илирски, а затим и хрватски. Али у суштини то није ништа друго него српски народни језик“. Међу онима који су у Хрватској истицали да су Хрвати прихватили српски за свој језик посебно су се истицали хрватски вуковци, међу којима су најзначајнији Иван Броз, Фрањо Ивековић и Томо Маретић. Тако је Иван Броз 1892. године у предговору свом *Хрвајтском љравопису* написао: „**Ја сам израдио правила у главноме према начелима којих се држао Вук и Даничић, а само гдјешто одступио сам од њихова писања**“. А то потврђује и Далибор Брозовић 1985. године: „**Брозов правопис уноси у хрватску језичку праксу фонолошка правописна начела, отприлике она иста која је у Срба инаугурисао Карацић још године 1818. својим великим *Срѣским рјечником***“. У истом тону пише и Томо Маретић у предговору *Грамаџици и сѣилисѣици хрвајтскога или срѣскога језика* 1899. године: „Ако сам хтио да ова књига буде онакова, какова треба, морао сам грађу за њу узимати из дјела писанијех најбољим књижевним језиком. Сви људи, који о тој ствари могу право судити, слажу се у томе, да је Вук Стефановић Карацић до данас први наш писац, што се тиче правилна и добра језика, да је он за књижевни језик оно, што је Цицерон био и јест за књижевни латински језик. Будући да о Вуку и ја ово мислим, за то је требало, да из његових дјела саберем што потпунију грађу за ову моју књигу“. Још експлицитније признање хрватског преузимања српскога језика даје Фрањо Ивековић у свом *Рјечнику хрвајтскога језика* 1901. године: „Ово дјело могло би се звати и рјечник Српскога језика, и да су га написали Срби, јамачно би се тако и звао; али му је по једнаком и по самим начелима Србаља Вука Карацића ... и Ђуре Даничића ... име рјечник Хрватскога језика, јер су га списали и на свијет издали Хрвати“.

А о припадности Дубровника српскоме или хрватскоме језику највећи дубровачки филолог Милан Решетар, члан ЈАЗУ и СКА, у приступној академској беседи 1940. године је написао да је она искључиво српска, што недвосмислено потврђују следеће његове речи: „Из те објективне констатације [тј. да се у Дубровнику никад није говорило чакавски] ја сада не изводим никаквих даљих закључака, јер су мени Срби и Хрвати један народ под два имена, па ја зато нећу никако рећи да се у Дубровнику није говорило хрватски него српски, али кому су Срби и Хрвати два народа, тај ће морати признати *да је Дубровник љо језику увијек био срѣски*“. Тако су сви значајни хрватски лингвисти 19. века, укључујући и најзначајнијег лингвисту Дубровчанина Милана Решетара, готово унисано тврдили да су Хрвати за свој

књижевни језик преузели Вуков српски књижевни језик, преименујући га у хрватски.

Увремену после распада СФРЈ из Вуковог српског језика, у међувремену 1954. године преименованог у српскохрватски, настала су још два политичка језика: босански / бошњачки и црногорски језик. Али ниједан озбиљан лингвист те језике, укључујући и хрватски, није сматрао посебним језицима, различитим од српског. Нека за потврду послуже само констатације трију филолошких представника хрватског, босанског / бошњачког и црногорског језика: Иве Прањковића, Марине Катнић Бакаршић и Игора Лакића. Тако Иво Прањковић, један од највећих живих хрватских лингвиста, наглашава да су „на стандардолшкој разини, хрватски, српски, босански, па и црногорски језик различити варијетети, али истог језика. Дакле, на чисто лингвистичкој разини, односно на генетској разини, на типолошкој разини, ради се о једноме језику, и то треба коначно јасно рећи. Ако се нетко с тим не слаже, нека изложи аргументе“. Разматрајући статус „језика“ у БиХ, Марина Катнић Бакаршић тврди да „данас код босанскохерцеговачких лингвиста доминира схваћање по којем се ради о једном језику са три стандарда“, док Игор Лакић, освјетљавајући мјесто „црногорског“ у систему новонасталих „језика“, каже: „Имајући на уму разматрање о језичком идентитету, закључујемо да се новонастали стандардни језици разликују само у симболичком, вриједносном смислу, док структурално и генетски они припадају једном језичком систему. [...] У том смислу, данас можемо говорити о четири социолингвистичка или политичка језика настала на основу заједничког језичког система“.

Становиште да српски, хрватски, босански / бошњачки и црногорски представљају само варијанте једнога језика заступа и позната *Декларација о заједничком језику*, усвојена у Сарајеву 30. марта 2017. године. У тој Декларацији се наглашава да се „у Босни и Херцеговини, Црној Гори, Хрватској и Србији *ујошћребљава заједнички језик*“, и да „ту чињеницу потврђују штокавица као заједничка дијалекатска основица стандардног језика, омјер истогa спрам различитогa у језику и посљедична међусобна разумљивост“. Посебно се истиче да „кориштење *четири назива* за стандардне варијанте – босански, црногорски, хрватски и српски – не значи да су то и четири различита језика“.

На основу наведених дијахроних (потврђених констатацијом најзначајнијих хрватских филолога 19. века) и синхроних чињеница (потврђених мишљењима значајних представника кроатистике, бо-

снистике и монтенегристике) јасно је да се у групу јужнословенских језика не могу навести и српски, и хрватски, и босански / бошњачки, и црногорски, јер то нису четири језика него један језик са четири имена. То уосталом тврди и Ранко Бугарски, велики противник чак и помисли да је тај језик српски. Бугарски, наиме, каже: „... сасвим је легитимно тврђење да са лингвистичког и комуникацијског становишта то јесте један стандардни језик са четири националне варијанте – али тај језик није српски него српскохрватски, па дефиниција Одбора остаје неодржива“. Према мишљењу Бугарског, а и мишљењу Хрвата који су упутили приговор на Одборово одређење броја и статуса јужнословенских језика, основни проблем је што се српски, а не српскохрватски језик сматра језиком чије су варијанте хрватски, босански / бошњачки и црногорски језик. Општепознато је, међутим, – што Бугарском као англисти неупућеном у историју српског језика очито није познато – да је српски књижевни језик од српскохрватског, који је инаугурисан Новосадским договором 1954. године, старији више од стотину година. Општепознато је такође, а што потврђују како наведени ставови хрватских филолога из 19. века, тако и богата србистичка научна литература, да је српскохрватски језик само преименовани српски језик, јер се до времена инаугурације српскохрватског језика хрватска варијанта Вуковог српског језика разликовала само правописно и делимично лексички, а зна се да ни правопис ни лексика не улазе у критеријуме идентитета једнога језика.

Све наведено показује да је дефиниција коју је Одбор за стандардизацију српског језика послао ЗУОВ-у научно потпуно утемељена. Свака друкчија дефиниција изневерава била би научне лингвистичке критеријуме лингвистичког идентитета српског језика и његових варијаната са називима језика: хрватске, босанске / бошњачке и црногорске.

Из наведеног произлази да није тачно, како Хрвати тврде, да је из јужнословенских језика избачен „хрватски језик“, његово име је у напмени чак експлицитно наведено као име једне од варијаната лингвистички истог, „заједничког“ језика. А србистичку струку и науку у погледу свих питања стандардизације српског језика репрезентује (представља) *Одбор за стандардизацију српског језика*. Одбор за стандардизацију српског језика је научно-стручно тело које су образовале све институције са целокупног српског језичког простора у чијем је делокругу и брига за очување и неговање српског језика. Један од задатака Одбора јесте и давања предлога државним органима ради пробитачних решења у области језичке политике. Управо због тога је и

у новоусвојеном *Закону о уједињењу српског језика у јавном животињу и заштити и очувању ћириличног писма* прописано да у новооснованом Савету за српски језик при Влади Србије „наполовичну већину чине представници језичке струке који се именују на предлог Одбора за стандардизацију српског језика“.

Ово је први случај да неко званично оспорава компетенцију највишег стручног тела када је посреди српски језик. Одбор се са забринутости пита да ли то неко жели да уџбеничко решење за јужнословенску групу језика буде антинаучно, буде насупрот научним србистичким сазнањима, која су у подлози мишљења Одбора за стандардизацију српског језика, који чине представници трију академија наука и уметности, Института за српски језик САНУ, Матице српске, србистичких одсека и катедри именованих на предлог филозофских и филолошких факултета и СКЗ као суоснивача Одбора. Посебно забрињава да се насупрот србистичком жели наметнути антинаучно кроатистичко мишљење о српском језику и његовим варијантама. А у недавно усвојеном *Закону о уједињењу српског језика у друштвеном животињу и заштити и очувању ћириличног писма* у поглављу „Брига о заштити и очувању српског језика и ћириличног писма“ најпре се, с разлогом, наводи, „подршка проучавању и афирмацији српског писаног наслеђа и његовој заштити од присвајања и фалсификовања“. Негирање датог одређења јужнословенских језика које је дао Одбор за стандардизацију српског језика може се подвести управо под „фалсификовање“ научних лингвистичких чињеница.

Председник Одбора
проф. др Срејко Танасић,
дописни члан АНУРС

Актуелности

МАТИЦА СРПСКА

*Најстарија књижевна, културна и научна институција
српског народа*

ПОЛОЖАЈ СРПСКОГА ЈЕЗИКА У САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ: ИЗАЗОВИ, ПРОБЛЕМИ, РЕШЕЊА

Закључци са скупа

Поводом усвајања Закона о родној равноправности (у даљем тексту: Закон), којим су угрожене уставне слободе грађана, граматичка структура, речник и појмовни систем српског језика (или других језика, зависно од тумачења Закона, односно намере предлагача Закона), као и достигнућа два столећа развоја науке о српском језику и бриге о српском књижевном, односно стандардном језику, Матица српска и Одбор за стандардизацију српског језика организовали су 3. јула 2021. године скуп истакнутих стручњака из области српског језика и друштвено-хуманистичких наука (лингвистике, науке о књижевности, социологије, филозофије, класичних наука, права, теологије).

На скупу су разматрани различити проблеми и ризици које носи употреба „родно осетљивог језика“, али и друге неповољне и изразито забрињавајуће одредбе садржане у Закону.

Наведени проблеми могли би се систематизовати на следећи начин:

(1) Недопустиво је доношење Закона чији је неодвојив елемент обавезна употреба „родно осетљивог језика“, прописана **без ваљање јавне провере његове оправданости и без консултовања и сагласности струке и њених органа**, који делују на простору ширем од Републике Србије: Одбора за стандардизацију српског језика (који су основале три академије наука, Матица српска, Институт за српски језик САНУ, све катедре српског језика и Српска књижевна задруга), Матице српске, као и стручњака-србиста из области дериватологије с морфофонологијом и акцентологијом, лексикологије, семантике, морфологије, синтаксе, историје српског књижевног језика, стандардологије, социolingвистике. **Општепозната чињеница у науци и пракси уређених држава јесте да се језичка политика као значајан чинилац укупне националне политике води у тесној вези с језичком струком.** Овде је тај сегмент у потпуности изостављен и узурпирана је матичност србистике у домену њене бриге о стандардном српском језику, који је у службеној употреби у Републици Србији. По традицији и устаљеној пракси Матица српска издаје нормативне приручнике, а Одбор за стандардизацију српског језика, на основу стручних анализа, надзире развој стандардног српског језика.

(2) Недопустива је **облигаторност** у употреби „родно осетљивог језика“, прописана Законом у име идеологије и супротно мишљењу науке о српском језику, уз **увођење цензуре, вербалног деликта и драконских казни.** **Тиме је уведен језички тоталитаризам и прекршено је уставно право сваког грађанина Републике Србије – право на слободу мишљења и изражавања** (чл. 46 Устава). Да није реч о пројекцији европских вредности у погледу употребе „родно осетљивог језика“, него о индивидуалном решењу једне идеологизоване групе, сведочи и правилник GENDER-NEUTRAL LANGUAGE in the European Parliament,¹ где се наводи да се употреба родно осетљивог језика **препоручује** и то у оној мери у којој се не нарушава структура датог језика, при чему се посебна пажња обраћа на **уважавање става** сваког појединца о томе како жели да се декларише.² Такође, у извештају Европске комисије из 2019. године о законској регулативи везаној за родну равноправност у Европи и преношењу европских правила у на-

¹ https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/151780/GNL_Guidelines_EN.pdf

² В. приручник за хрватски језички стандард *Rodno neutralan jezik u Europskom parlamentu* (https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/187100/GNL_Guidelines_HR-original.pdf).

ционалне законе, где се даје детаљан преглед ситуације у 28 земаља Европске уније, на Исланду, у Лихтенштајну, Норвешкој и четири земље кандидата – уопште се не помиње језик као поље остваривања родне равноправности, коју би требало регулисати законом. **Предлагачи Закона тако су обманули и Народну скупштину и председника државе пошто су препоруку представили као обавезу, која је потом преточена у законску норму.**

(3) **Устав Републике Србије не познаје појам „родне равноправности“:** „Држава јемчи равноправност жена и мушкараца и развија политику једнаких могућности“ (чл. 15). У том смислу, једини оправдан назив Закона био би „Закон о равноправности полова“, односно „Закон о равноправности жена и мушкараца“ или „Закон о равноправности мушкараца и жена“. Појам рода, у вредности наведеној у Закону³ не може се неупитно преносити на *граматички род* у језику, па се, стога, и да није других разлога, не може Законом уграђивати у појам „родно осетљивог језика“ и даље као такав користити с последицама у лингвистици.

(4) **Стандардни језик није и не може бити опште и законом регулисано поље на којем ће се остваривати равноправност међу половима. Језик има своје законитости,** које није могуће подредити правним оквирима, а који су једнозначни и доследни на свима лако уочљив начин. Осим тога, **логика језика и логика мишљења различити су феномени** међу којима не постоји апсолутно пресликавање. Језичке законитости битне су само проучаваоцима језика, лингвистима, у конкретном случају – србистима. Обични говорници једнога језика служе се језиком без свести о његовим законитостима. Скретање пажње на језичке законитости може да изазове проблеме у комуникацији, којој је неопходна релативно аутоматизована употреба језика. С друге стране, у домену потребног, држава може уређивати друштвене односе на начин на који се то у цивилизованим друштвима и чини – доношењем закона и других прописа у складу с демократском процедуром, уз сагласност већине становништва, без угрожавања права оних који остају у мањини. То се, међутим, ни на који начин не сме тицати језика и његових законитости, јер **држава не прописује ни законитости у физици, хемији, астрономији, географији, биологији** итд.

³ „Род означава друштвено одређене улоге, могућности, понашања, активности и атрибуте, које одређено друштво сматра прикладним за жене и мушкарце укључујући и међусобне односе мушкараца и жена и улоге у тим односима које су друштвено одређене у зависности од пола“ (чл. 6).

(5) Законом се под плаштом антидискриминације спроводи дискриминација једног дела становништва Републике Србије, по свему судећи већине (оног дела који не жели да се декларише као *носачица, говорница, руководиљка, фармерка, њадобранка, геодеткиња* и сл.). Присила се односи на особе оба пола (особе женског пола не могу да бирају свој идентитет, тј. сопствено самоодређење; особе обају полова које се не слажу с „новоговором“ принуђене су да га примењују). У образложењима из Закона сматра се нормалним да се мења свест људи који другачије мисле, оних који употребу „родно осетљивог језика“ могу сматрати или сматрају дискриминаторном,⁴ што је неприхватљиво у демократском друштву 21. века. Ако законско наметање „родно осетљивог језика“ није део европских прописа и вредности, нити његова употреба има упориште у постојећој норми српског језика (онако како се прописује Законом), поставља се питање **на основу којих вредности, критеријума и стандарда законодавац ово намеће.**

(6) Конкретна реализација законских одредаба дубински и масовно понижава и деградира носиоце и познаваоце српског језика, извршавањем руглу изграђеног система вредности. Прописани изрази и једини могућ начин њихове употребе у октроисаном језику уводе у јавни простор речи с потенцијалним или већ наглашеним колоквијалним, жаргонским, вулгарним, па чак и опсценим значењем, које је садржано у наталоженом и свакодневном језичком искуству и богатој мрежи непримерених асоцијација због потпуно промашене и непромишљене стратегије састављача Закона, узроковане његовом некомпетенцијом у области србистике. **Под изговором уклањања дискриминације уклањају се готово све постојеће оградe у језику** – масовним увођењем непримерених лексичких решења – **и озвучава се неконтролисано вређање и урушавање достојанства великог дела становништва.** Иако већ постоје они који су, ношени идеологијом, вероватно у афекту пригрлили поменути серију накарадно грађених или преосмишљених постојећих назива (нпр. *социолошкиња, војнициња, руководилца, дизачица, испираживачица, састављачица, заменица, њосланица* итд.), не обазирјући се на стварно значење и конотативно-асоцијативни потенцијал ових речи, већини популације ове су форме с разлогом неприхватљиве и изазивају спонтани отпор.

⁴ „Родно осетљив језик“ јесте „средство којим се утиче на свест оних који се тим језиком служе у правцу остваривања равноправности, укључујући промене мишљења, ставова и понашања у оквиру језика којим се служе у личном и професионалном животу“ (чл. 6).

Оне су једнако увредљиве и мушком делу становништва јер вређају његово језичко осећање као неодвојиви део колективног језичког сензибилитета. Наметнуто решење узрокује раскол у српској култури и изазива дубок осећај националне деградације, обезвређености и понижености. **Задирање у интимну сферу – инсистирањем да се обелода-ни полност појединца** (чак и онда када он не би желео да се изјасни) – **повређује његово лично достојанство и извргава руглу друштво у целини, јер је суштински супротно традиционалном моралу, на којем је постојећа заједница изграђена.**

(7) **Неумитна последица** доследног раздвајања особа мушког и женског пола било преко језика, било инструментима друштвеног подстицаја, чиме се бави Закон, **биће додатно и наглашено удаљавање мушкарца од жене, и обрнуто.** У друштво се уноси непотребан јаз, који ће се с временом појачавати, претећи браку и породици. То нашем друштву, које се већ суочава са небројеним проблемима попут депопулације и биолошког нестајања, сигурно није потребно. У идеолошким припремама јавности и у доношењу Закона јасно се види лична острашћеност, која је на овоме плану ограничила рационалност и моћ расуђивања доносилаца Закона.

(8) **У Закону не постоје прецизне и научно утемељене формулације у погледу структуре, јасних начела и граница у функционисању „родно осетљивог језика“** („родно осетљив језик“ дефинисан је само једном реченицом, која допушта најразличитије индивидуалне интерпретације, што може довести до забуне и несигурности међу говорницима, а нарочито међу правницима, који треба да примењују Закон). С друге стране, у *Priručniku za upotrebu rodno osetljivog jezika*, објављеном 2019. године (у даљем тексту: Приручник), који се налази на сајту Владе Републике Србије, при Координационом телу за родну равноправност,⁵ због чега се **мора** сматрати документом који су највиши органи Републике Србије препоручили за конкретну примену „родно осетљивог језика“, налази се немали број огрешења о језичку материју. Аутори ове публикације нису србисти – па нису ни били ни квалификовани за његово састављање. То је у потпуности **недопустиво и није запамћено у нашој култури у последњем столећу!** На пример, у Приручнику се „родно осетљив језик“ дефинише на другачији начин него у Закону, појављују се материјалне грешке, попут оних да је у српском језику *или* „речца“ (а не везник), да је свршетак *-ка* у речи *лекарка* „наставак за облик“ (што је нетачно), да су наставци за мушки род *-е, -о* или сугласник

⁵ <<https://www.rodnaravnopravnost.gov.rs/sr/akademski-kutak/publikacije/prirucnik-za-upotrebu-rodno-osetljivog-jezika>>

(нпр. *шај кревети*, *шај сћо*, *шај Миле*), што је опет нетачно, и сл. Поред тога, у Приручнику постоји и знатан број превида и недоследности (нпр. наводи се да не постоји мушки род за реч *уседелица*; препоручује се *ендокринологица*, али не и *неурологица*), а уочен је и немар (нпр. именици лексиколог „одговара“ фемининатив *лексикографиња*), као и одсуство јасних критеријума (нпр. „треба“ *суиџиња*, „не може“ *судијка* и *судиница*). Све то говори колико састављачи Закона не познају материју о којој тако строго суде. (А да и не говоримо о томе да је Приручник штампан латиницом, супротно уставном одређењу статуса ћирилице као писма у службеној употреби.)

(9) **Законска облигаторност у доследној употреби социјалних фемининатива**, наведена у формулацијама чл. 25 и 37, где се говори о „називима радних места итд.“, односно о „дипломама, класификацијама, звањима, занимањима и лиценцама“, **односи се и на оне који не одговарају творбеном систему српског језика или нису довољно устаљени у њему** (нпр. *вирусолошкиња*, *тренерица*, *бекица*, *кујица* и сл.), што је за било који стандардни језик, па и српски, неприхватљиво и недопустиво. Именице женског рода настале од именица мушког рода са значењем професије треба употребљавати у одговарајућој језичкој ситуацији уколико је њихова употреба у складу с постојећом нормом и добром језичком праксом, и тада **само у референцијалном, не и у генеричком значењу**. Ако је у датом контексту неопходно извршити индивидуализацију исказа, тј. нагласити да је носилац функције женског пола, то се, у складу с граматичким системом и добрим стилем, обезбеђује и другим језичким средствима или навођењем личног имена.⁶ Уопште, **ово се питање решава дугорочно, у склопу једне шире и добро промишљене стратегије унутар уже струке, уз сарадњу стручњака различитих профила** (в. т. 1), за шта нису компетентни нити надлежни појединци или групе окупљене око невладиних организација, који су показали изразито незнање и агресивну искључивост, заклонивши се иза државних институција и правног система. Осим тога, језик као природни „организам“ има непрекидан развој, који никако не може и не сме бити ограничен и наметнут Законом. Увећавање речника је у језику трајан процес, неодвојив од граматичких механизма (в. т. 12), који прати, проучава и нормира струка, а не идеологија или политика декретима.

(10) **Неаргументовано је инсистирање на томе да „muški rod nije neutralan, već da treba koristiti i muški i ženski rod kada govorimo**

⁶ В. Одбор за стандардизацију српског језика, Одлука бр. 60; уп., нпр., Егон Феке, *Језичке доумице*. Књига прва, Београд 2011, 142.

o ljudima“ (Приручник, 29), што захтева употребу паралелних форми „*ukoliko se izrečeno odnosi i na muškarce i na žene*“ (нпр. *Potrebno je da zakažete pregled kod svog izabranog/e lekara/ke tako što ćete ga/je pozvati na broj telefona 123-456*, Приручник, 74). Тиме се негира општа употреба речи у језику, што урушава когнитивно-комуникацијску компетенцију свих носилаца српског језика и истовремено погубно делује на развој појмовног система и когнитивних способности оних који ће тај језик тек усвајати, деце. На тај начин урушава се и стилска и организациона структура текста, губи се значењска прозирност исказа, урушава се језичка структура у целини. Неутралност генеричког мушког рода у српском језику представља лингвистичку чињеницу: граматике српског језика у званичној употреби саопштавају да именице које значе врсту, звање или занимање означавају бића оба пола, било да су граматичког женског или мушког рода, па је тврдња да употреба генеричког мушког рода представља дискриминацију – у нескладу с доказаним и убедљиво образложеним становиштем српске лингвистичке науке (уп. т. 9). Посматрано с аспекта форми, мушки граматички род је неодређен, женски род је формално одређен, док је средњи род неутралан. На плану конгруенције, што се не испољава непосредно преко именица, него кроз слагање других променљивих речи с њима, када се уклапају различити граматички родови – мушки род се доследно користи као општи род, продужавајући тиме механизам наслеђен из прајезика, из времена док није ни постојао род, што значи да он овде ни у којем смислу није повезан с мушким полом (нпр. *Девојке и деца су дошли*).

Удвајање облика у тексту смањило би, дакле, његову прегледност и разумљивост, што би **онемогућило једноставну, јасну и ефикасну комуникацију**. Такав модел већ се врло неповољно показао у писању уџбеника (нпр. *Ако си тачно решио/решила овај задатак, постојао си / постојала си прави језикозналац / права језикозналка*), а рашириће се на све званичне текстове састављене у државној администрацији, у науци и другим доменима јавне употребе језика. Тиме се **разграђује основна, комуникативна улога језика** и језик из природног стања прелази у вештачко, програмирано, неприродно. **Незамисливе су размере језичког интервенционизма**: он ће се нарочито испољити у будућим законима, у темељној преради постојећих закона, као и у свим прописима у јавној сфери, укључујући и Устав, који се мора прилагодити, затим у званичним документима, уџбеницима, текстовима у медијима, огласима итд. (нпр. *Заштитник грађана је независан државни орган који штити права грађана* → *Заштитник/Заштитница грађана*).

грађанки је независан државни орган који штити права грађана/грађанки, Устав, чл. 138). Једном речју, неслагљиво је поље које ће бити изложено језичким изменама по мери Закона.

(11) **Деценијама изграђивана друштвена равноправност**, која се постојано и уравнотежено испољавала и у језику у време највећег интелектуалног напретка и развоја људских слобода, **сада се показује као ништавна**. Законодавац третира српско друштво као неслободно и назадно и не признаје му никаква достигнућа. Управо у релативно блиском периоду за нама појавила су се бројна занимања за чије је именовање коришћена једна реч општег рода, без обзира на граматички род. По правилу, било је то прихватањем међународних израза (интернационализама) с минималним морфолошким прилагођавањем српском језику, без додатних творбених захвата, пре свега због сложених и изговорно необичних облика (*психолог*, *идијатар*, *андрагог* итд.). Интернационализми, као важна компонента сваког савременог стандардног језика, показују и учвршћују уклопљеност једног друштва у светску заједницу цивилизованих народа, па су ту, попут речи *географија*, *физика*, *ботаника*, *математика*, још и – *социолог*, *психијатар*, *геолог* итд. Највећи број ових речи углавном је непосредно преузимањ из енглеског или других савремених европских језика (без обзира на творбене елементе који претежно долазе из класичних језика), без видљивих морфолошких обележја рода. Речи су улазиле у систем у једином могућем облику, а језичка и практична рационалност пресуђивале су да се такви облици не разлажу на парове, уз најважнији разлог – **нема разлике у професионалном обављању ових занимања (стручне компетенције независне су од пола)**. То су, уосталом, само етикете којима се именују носиоци појединачних занимања. Формални називи звања и титула, за разлику од назива занимања, својом ситуационом ограничењем искључују полну или другу експресивизацију (зато је нормално у званичној комуникацији, без непосредног контакта, у свакој ситуацији рећи *инжењер*, *магистар*, *мајстер*, *доктор*, *доцент*, *научни савешник*, *професор*, али и *кандидат* итд.). С друге стране, језик је природно развио напоредне облике за поједине случајеве – уз претпоставку да те речи припадају свакодневной употреби и да су референцијалног значења – у једном случају за занимања или делатности с разликама у обављању које зависе од пола (нпр. *глумац/глумица*, *домаћин/домаћица*, *одбојкаш/одбојкашица*), у другом случају с личном интеракцијом у неформалној комуникацији (нпр. *васијач/васијачица*, *професор/професорка*, *доктор/докторка*), уз одређена ограничења (нпр. због додатне конотације није шире прихваћена реч

фудбалерка, мада је региструју речници). Као што се види, овде се иде од случаја до случаја (за сваки случај, осим творбено-семантичке анализе, нужна је и анализа потенцијалних асоцијација и конотативних значења), нема серијских решења, при чему су посебни чиниоци пресудни да ли ће се граматички маркиран облик и искористити (доживљеност, одређеност, индивидуализација, експресивизација). У *Речнику српскога језика* Матице српске (Нови Сад 2007) забележено је око 2000 именица које означавају женска лица, иако је већина ових речи доношена и без потврда у великим речницима књижевног језика. Припадници феминистичке идеологије обично истичу да смо ми и у прошлости познавали бројне фемининативе. Прво, употреба таквог термина за удаљену или врло далеку прошлост очигледан је идеолошки анахронизам (номинални парови из прошлости на nižем су логичком нивоу и нису доносили статусну симетрију која се данас захтева, тј. реферисали су на другачију стварност); друго, ту се губи из вида – због непознавања историјске материје – да се у датим случајевима углавном и не ради о српском народном језику него о књижевном црквенословенском, у којем је та лексика увођена доследним калкирањем с грчког, без нужног уважавања творбених законитости словенског језика, поред творбено ваљаних изведеница.

(12) **Инсистирање на „називима“ и „граматичком роду“**, тј. социјалним фемининативима, односно маскулинативима, као основним средствима за остваривање „родне равноправности“ у језику **неприхватљиво је са становишта структуре српског језика и начина на који функционише именички род и уобличавају се именица појмови**. Просто свођење граматичког рода на конкретна творбена уобличења, а потом и граматичке облике, и захтевана конгруенција према њима суштински је замена теза и пример површног разумевања и лаичког тумачења начина на који функционише језик. Овај **механизам испољава се управо на обрнут начин**: преко синтагматског контекста, тј. преко конгруентних облика установљава се род именичких речи (нпр. у синтагми *весела кћи* зна се да је именица *кћи* женског рода не због свог облика, јер се род код именица обликом и не изражава, него због облика *весела*; у синтагми *џај судија* именица *судија* је мушког рода не због свог облика, него због облика *џај* итд.). Велики је број изузетака од типичних случајева које имају на уму заговорници „родно осетљивог језика“, упрошћавајући језички систем. **Именички род у српском језику, дакле, не заснива се као категорија на „облицима за род“**, него је он класификациона категорија – тј. неке именице су просто мушког, друге женског, треће средњег рода; именице се не

мењају по родовима!⁷ Законодавац, дакле, супротно науци о српском језику, прихвата незналачку идеју о томе да је творба нових речи исто што и разлика у речима узрокована променом наставака за облик. **Буквализам наметнут Законом могао би дубински променити српски језик: доследним изграђивањем парова именица у складу с „родном равноправношћу“ именички граматички род би од имплицитне постао експлицитна категорија**, формализован на исти начин као што су то категорије падежа и броја у групи именичких речи. Ово би за собом повукло читав ланац језичких промена. Између граматичких обележја и лексичко-семантичког садржаја не влада апсолутна подударност: у самом језгру лексичког фонда српског језика налази се око 3000–4000 именица мушког рода које се завршавају на *-a* или *-o/-e*, и преко 7000 именица женског рода на консонант!⁸ Напросто, неке именице без обзира на граматички род (што је небитно за ванјезичку стварност) непосредно означавају особе мушког или женског пола, а неке особу без обзира на пол, тј. ни један ни други пол, што посредно значи да се оне истовремено тичу и мушког и женског пола (нпр. именице *владика* и *ѡаѡа* само су мушког пола, *девојчурак* само је женског пола, *биолог* је реч-појам која не садржи податак о полу, али се подразумева да представља особу мушког или женског пола). Постојање неодређеног пола у лексичком систему предуслов је за изградњу појмовног система с логичним хијерархијским односима (типа *човек – мушкарац/жена*). У домаћој, традиционалној лексикографској пракси ово се и до сада јасно приказивало, али се није посебно истицало, што с падом општег образовања и разумевања једнојезичних речника може бити искоришћено – као да тога уопште нема – за произвољне тврдње оних који прихватају феминистичку идеологију. Ипак, постоје и речници (нпр. хрватског језичког стандарда) у којима је тај однос јасно приказан с посебним наглашавањем (нпр. *brkonja* *ž (m spol)*, *bubalo sr (m i ž spol)*, *budala ž (m i ž spol)*, *muškarčina ž (m spol)*, *mutivoda ž (m i ž spol)*, *realizator m (m i ž spol)*, *spadalo sr (m i ž spol)*, *vinopija ž (m i ž spol)*, *vojskovođa ž (m spol)*; у тамошњем стандарду су и овакви облици, с различитим коментарима: *kirurg m (ž spol + konst. rij. neob. kirurginja)*, *lingvist m (ž spol + lingvistkinja/lingvistica)*, *psiholog m (ž spol + konstr. psihološkinja)*, *sociolog m (m i ž spol + ž konstr. neob. sociološkinja)*, али само *leksikolog m*).⁹

⁷ В. Мирослав Николић, *Природни и грамаѡички род именица*, Наш језик XXXIV/3–4 (2002/2003), 190.

⁸ Исто, 187.

⁹ Vladimir Anić, *Rječnik hrvatskoga jezika*. Drugo, dopunjeno izdanje, Zagreb 1996.

(13) **Већ у тренутку доношења, са становишта глобалног друштвеног развоја, Закон је био застарео. Њиме се, заправо, припрема могућност за увођење нових „граматичких родова“ у српски језик**, чиме би и друге родне групе, које ће се појављивати у будућности, имале своју језичку индивидуалност, **што води ка галиматијасу несагледивих размера** (нпр., у блиској будућности могуће је „гарантовање права“ на препознатљивост у језику онима који не желе да буду ни мушког ни женског пола, па би реченица у којој је „уважена полна неодређеност“ могла да гласи: *Ишаола је јуче у ресѿпоран јер је био-ла гладана*). Србистика не може да се меша у друштвене промене, али је дужна да заштити свој предмет – језик. Не би требало изгубити из вида ни чињеницу да су средине из којих примарно долазе ове нове друштвене идеје и идеологије у великој мери с енглеског говорног подручја. Аналитичка структура енглеског језика може да „поднесе“ много више појединачних интервенција овога типа него флективни тип језика какав је српски, у којем је неупоредиво већи број чинилаца који изискују међусобно уклапање. У српском језику било какав помак на плану инвентара који задире у механизме конгруенције повлачи за собом несагледиве проблеме и сигурно води ка колапсу, односно урушавању постојеће језичке структуре. Начела прокламована у Закону која отварају могућност и за будућа померања у језичком систему **без сумње су деструктивна за српски језик!**

(14) Одредбама из Закона и препорукама наведеним у Приручнику или јавно саопштеним у средствима информисања и у медијском простору **урушено је врло важно начело језичке економије**. Нагомилавање изражајних могућности – директно и индиректно (увођење сувишних паронима, дублета, триплета итд., односно удвајање облика у конгруенцији с обележеном напоредрношћу), релативизује језичку компетенцију целе популације и неприхватљиво је за стандардизовану употребу језика у једном цивилизованом друштву. **Зато се овакав модел, као нерационалан, не прихвата ни у Европској унији. Неприхватљиво је терминолошко шаренило** тамо где га не сме бити, нарочито у документима, јер с правног, али и лингвистичког аспекта свака нова реч носи ново значење (нпр. у истом типу документа (попут диплома и сл.) не би требало да пише *ѿсихолог*, *ѿсихолошкиња*, *ѿсихологиња*, *ѿсихологица* или сл.).

(15) **Није прецизирано на који се језик односи „родна осетљивост“**, прописана Законом. Уколико је реч о свим службеним језицима у земљи, поставља се питање права да се мења језик чије се матице налазе изван граница Републике Србије, а чија званична

језичка политика или није доследна примена „родно осетљивог језика“ или она није могућа због структуре датог језика (нпр. мађарског). Република Србија донела је Закон о потврђивању Оквирне конвенције за заштиту националних мањина где се, између осталог, каже: „Стране уговорнице се обавезују да ће признати да право на слободу изражавања сваког припадника националне мањине укључује **слободу** мишљења, и **примања и преношења информација и идеја на језику мањине без мешања јавних органа и без обзира на границе**“ (чл. 9).¹⁰ То значи да – чак и да се наложи примена Закона о родној равноправности у језицима националних мањина, њиховим говорницима је загарантована слобода да примају (слушају, читају, гледају) вести на матерњем језику преко државних граница из државе у којој се, теоријски, такав закон не примењује, чиме би се Закон у Србији кршио – само у случају националних мањина. **Ако се Закон, ипак, односи само на српски језик, онда је реч о дискриминацији.** Оно што важи за мањинске језике, мора важити и за већински језик, у Републици Србији – српски. Исто тако, ако је у Уставу и одговарајућим законским актима јасно одређено који су језици у службеној употреби – ти језици имају име, а тзв. „родно осетљив/сензитиван језик“ **непознат је правном систему и може се сматрати новим ентитетом** пошто он сигурно не одговара постојећој структури српског (могао би се дефинисати као некаква врста есперанта), али ни структури неког другог језика признатог у Србији.

(16) **Законом се разбија српски језички корпус и ствара се нова регионална варијантна диференцијација стандарднојезичке норме (у Републици Србији),** што је за српски језик погубно и на шта нема право ниједна власт. Тиме се обесмишљава и поништава и Повеља о српском културном простору, потписана у Сремским Карловцима марта 2019. године. Уколико се прописане промене језичке структуре буду доследно примењивале, њима се српски језик укида и **без сумње се ствара нови језик, „србијански“.** Република Србија је дужна да поштује целовитост, неповредивост и аутономност српског језика без чињења једностраних потеза који би штетили овом надрдржавном друштвеном и културном добру првога реда, које је старије од ње и аутохтоно је шире заступљено у регији и изван некадашњих граница СФРЈ. Без сагласности свих носилаца и корисника српског језика, у првом реду старалаца и неговатеља његове књижевне/стандардне варијанте, што јесу србисти од реформе Вука Стефановића Караџића у 19. веку, не сме се ништа чинити на рачун природе овога језика. Држа-

¹⁰ <https://www.ljudskaprava.gov.rs/sh/node/19816>.

ва је дужна да уважава рад и одлуке Одбора за стандардизацију српског језика и Матице српске, као двеју организација које у координацији воде бригу о српском језику. Иако код нас то још није уређено законом, нити постоје међудржавни споразуми за целокупно српско говорно подручје, тзв. Холандска језичка унија, међународна организација која се бави холандским језиком у Холандији и Белгији, уз сарадњу с удаљеним државама у којима је задржан холандски културни утицај после распада колонијалног поретка, пример је најбоље праксе у Европској унији (сличне организације постоје за француско, немачко, енглеско, шпанско и португалско говорно подручје).

(17) **Вештачким променама граматичке структуре** српског или било којег другог језика у Републици Србији **разара се главни носилац културног идентитета који Србе чини Србима, али и људе људима – језик**. Још је Вилхелм фон Хумболт истакао да за сваку заједницу језик има егзистенцијално значење, па је **насиље над језиком – насиље над народом, за који је језик питање егзистенције**. **Разарањем језичког бића разара се и традиционално и природно развијено друштвено уређење**, па су на удару не само Срби, Мађари, Румуни и др. као појединци и групе, него, пре свега, човек и укупна заједница, све становништво Републике Србије. Законом се озваничава субверзивно деловање против постојећег грађанског друштва и оно од досадашње индивидуалне мисије појединаца који припадају феминистичкој идеологији постаје званична државна стратегија против већинске заједнице која је сачињава („Eva Bahovec, naša predavačica iz Ljubljane, ima običaj da kaže da je feminizam subverzivno znanje koje se suprotstavljalo vladajućim idejama, i nastoji da preoblikuje ‘zvaničnu spoznaju’”. Feminizam nužno dekonstruiše postojeće teorijske paradigme (...). **Ono što učimo u feminističkom pristupu jeste kako primeniti subverzivne tehnike**. U mom slučaju se **radi o dekonstruisanju onoga što nauka o jeziku kod nas (pre svega srbistika, ali i druge grane) uči da jezik jeste**. Ako se zalažemo za preoblikovanje rodniх и drugih obrazaca, onda **moramo poći od jezika**, jer su oni utisnuti u jezičku upotrebu. U našem primeru **to jeste politički angažman**, jer su sva jezička pitanja nužno politička“¹¹). Најстроже мора бити осуђен овакав обрачун државе са сопственим друштвом и насилна промена традиционалног културног обрасца, који, сам по себи, никога не угрожава.

(18) **Досадашњи модел културног развоја српског стандардног језика замењује се директивним и облигаторним, а еластич-**

¹¹ Svenka Savić, *Deset godina Godišnjeg priznanja u oblasti ravnopravnosti polova (2003–2013): životne priče nagrađenih*, Novi Sad 2014, 28.

ност и флексибилност српске норме замењује се својеврсним идеологизованим пуризмом, супротним читавој историји српског језичког стандарда у последња два столећа.

(19) Доношење Закона изазива **забринутост како ће се његова примена одразити на науку** (чл. 37), где је препоручено пружање финансијске подршке научним истраживањима посвећеним „родној равноправности“, чиме се у подређени положај стављају све друге теме (чак и оне које су од пресудног значаја за опстанак српске културе). Већ су одбрањене десетине докторских дисертација на тему рода у језику (али и књижевности и сл.), чиме је тема више обрађена него неке неупоредиво релевантније, које деценијама чекају своју обраду. Истовремено, у комисијама за одбрану ових дисертација у већини научних средина (нпр. у Београду) углавном није било ниједног представника из уже научне области Српски језик, чиме је на академски неприхватљив начин измештена матичност с катедара за српски језик, где се ова област једино обрађује с пуном компетенцијом. На тај начин се научна политика државе потчињава једној идеологији.

(20) Озбиљан је проблем **како ће се примена Закона одразити на наставне планове и програме** (чл. 37) **из језика и књижевности**, српских, мањинских и светских. Доследна примена Закона значи успостављање вештачке равнотеже међу половима у избору књижевних дела међу писцима уврштеним у књижевни корпус, чак и у обради самих дела, уз анахроно и некоректно освртање на читаве епохе, с могућношћу искључивања „непожељних“ садржаја, па и самих стваралаца – класичних аутора. То води деградирању и сакаћењу националног и светског књижевног канона и у крајњем – промени културног идентитета ученика као припадника српске, али и шире светске културе. Проф. Љубиша Рајић је још 2010. године указивао на следеће: „ако кренемо за тим да избацимо текстове који нису политички или на неки други начин коректни, доћи ћемо до тога да би требало да избацимо највећи део светске књижевне баштине“.¹²

(21) Поставља се питање **да ли ће бити могућ нормалан развој науке у Републици Србији** јер се Законом (чл. 37) предвиђа „предузимање посебних мера ради подстицања уравнотежене заступљености полова при упису на студијске програме итд.“, као и „доношење и спровођење посебних мера у области научноистраживачког рада које се финансирају из јавних средстава ради укључивања родне перспективе у све фазе израде, вредновања, избора, спровођења

¹² Промена друштвених односа битнија него језик. *Округли сто о тему родно осетљивих језичких политика*, Београд 2010, 93.

и оцењивања резултата научноистраживачких пројеката, као и једнаког учешћа жена и мушкараца у истраживачким тимовима и телима надлежним за вредновање, избор и оцењивање научноистраживачких пројеката.“ Студије српског језика и књижевности (које наводимо као пример) традиционално претежно уписују (младе) особе женског пола, као што се и у установе које се баве проучавањем српског језика и књижевности углавном запошљавају особе женског пола, свршени студенти. На пример, на Катедри за српски језик са јужнословенским језицима Филолошког факултета у Београду школске 2020/2021. уписано је 55 студената, од којих је само 7 било мушког пола; у Институту за српски језик САНУ од 72 запослених (укључујући и административно особље), само је 15 особа мушког пола. Доследна примена Закона значиће да се вештачки – што је немогуће, али и непотребно – подстиче упис већег броја (младих) особа мушког пола на Катедру за српски језик, али и читав Филолошки факултет, или ће се – у супротном – ограничити упис (младих) особа женског пола, што ће за читаве студије друштвено-хуманистичких наука бити погубно! Исто тако, Закон ће зауставити запошљавање (младих) особа женског пола у Институту за српски језик САНУ да би се успоставила „равнотежа“! Коначно, **захтев за једнаким учешћем мушкараца и жена у научноистраживачким тимовима у појединим научним дисциплинама резултираће или немогућношћу формирања компетентних полно уравнотежених тимова или смањењем квалитета истраживања, а тиме и падом напретка науке у целини.** У оба наведена случаја, реч је о бесмислици и опасном урушавању институција, али и о ограничавању људских слобода, с прокламовањем дискриминације по полу, без уважавања стручних и научних квалитета, који су у домену радне етике и несметаног обављања дужности и занимања једини од значаја.

Закључак

Свака интервенција у језику са становишта било које идеологије, што само по себи не може бити у складу с науком о српском језику, недопустива је и, уколико се не спречи, могла би имати несагледиве последице, будући да је језик суштински чинилац индивидуалног и колективног идентитета. Граматички род као лингвистички конструкт, далеко сложенији него како се то у банализованој интерпретацији Закона предочава, због одсуства чврсте и доследне корелације с полом у ванјезичкој стварности, није ни могао бити предметом правне обраде, а нарочито не законских прописа. **Законодавац је доношењем оваквог незнаљачког закона пристао на наметање нове, произвољне норме**

која води ка урушавању језичке структуре и омогућавању даљих интервенција у језичко ткиво.

Због свега реченог, **може се закључити да се Законом уводи нејезик:** то не може бити ни српски нити један до сада постојећи језик у Републици Србији. Уколико се пак Закон односи на српски језик – не мења се само његова лексичка структура оним речима које углавном не постоје у речницима, него и његово иманентно граматичко устројство. Пре свега, мења се природа именичког граматичког рода, који ће (применом Закона) од инхерентне категорије прећи у формалну. Затим, утиче се на радикалне измене у конгруенцији – на плану појединачних слагања (ширење броја комбинација с неслагљивим последицама) и на плану комбинованих слагања уколико се граматичком мушком роду „укида“ статус неутралног рода. Све ово изгледа застрашујуће и води креирању заумне и паралелне, орвеловске стварности, којом се на Прокрустовој постељи законски цензурише језик у јавној употреби. **Имајући све наведено у виду, наглашавамо да се мора зауставити и забранити инжењеринг на главном средству споразумевања и остваривања људске културе и цивилизације – језику, био он српски или било који други у Републици Србији.**

Поражавајуће је да је Скупштина Републике Србије по убрзаној процедури усвојила Закон о родној равноправности, а нов Закон о употреби језика и писма, који се дуго обећава представницима србистике, с већ припремљеним и усаглашеним нацртом, бива одбачен и пре доласка у скупштинску процедуру. Исто тако, ни озбиљно спроведена јавна расправа о предлогу Стратегије развоја културе Републике Србије од 2017. до 2027. године није била довољна да се у Скупштини Републике Србије донесе овај драгоцен документ. Не назире се ни почетак стварања националне стратегије за подизање нивоа општег образовања у чијем је језгру проблем језичке културе, упркос апелима из струке, уз бројне друге проблеме који произлазе из нерешеног статуса главног чиниоца српског идентитета – српског језика, што је повезано с недовољном државном и друштвеном бригом. Један од тих проблема, свакако не и једини, јесте општи пад интересовања за студије српског језика и књижевности, што ће се врло негативно одразити на квалитет наставе у основношколском и средњошколском систему, а дугорочно и на постојаност и природу националног идентитета.

Стварна борба за права жена подразумева делање на плану друштвених односа и борбе против дискриминације жена у свим сферама где она постоји. **Језик треба да се развија природним путем, без присиле и притиска идеологије, а сваком говорнику, уз крајње**

уважавање ставова других, треба оставити слободу избора за лично декларисање у домену јавне употребе, тј. могућност одабира оних језичких форми које су у складу с нормом стандардног језика.

Имајући све наведено у виду, сматрамо да **овај закон треба укинути и донети нов** – усмерен ка истинском циљу заштите равноправности, независан од било које идеологије, а уз сагласност читавог друштва, језичке струке и других позваних струка, целокупне културне јавности, Српске православне цркве и представника осталих традиционалних верских заједница.

Проф. др Драган Станић, председник Матице српске

Проф. др Срето Танасић, дописни члан АНУРС,
председник Одбора за стандардизацију српског језика

Проф. др Исидора Бјелаковић

Проф. др Александар Милановић

Проф. др Виктор Савић

Проф. др Милан Ајцановић

Проф. др Слободан Антонић

Проф. др Миланка Бабић

Др Иринеј Буловић, еписком бачки

Проф. др Вељко Брборић

Др Наташа Вуловић Емонтс

Проф. др Јован Делић, дописни члан САНУ

Проф. др Рајна Драгићевић

Проф. др Сања Ђуровић

Проф. др Марина Јањић

Проф. др Александар Јовановић

Др Владан Јовановић

Проф. др Милош Ковачевић

Проф. др Часлав Копривица

Проф. др Весна Ломпар

Проф. др Ксенија Марицки Гађански

Проф. др Јордана Марковић

Др Ана Мацановић

Проф. др Софија Милорадовић

Проф. др Зорица Никитовић

Проф. др Ана Јањушевић Оливери

Проф. др Слободан Орловић

Проф. др Драгољуб Петровић

Проф. др Драго Перовић

Проф. др Петар Пијановић
Проф. др Валентина Питулић
Академик Предраг Пипер
Проф. др Јованка Радић
Адвокат Миленко Радић
Проф. др Бранислав Ристивојевић
Проф. др Рада Стијовић
Проф. др Јелица Стојановић
Др Марина Спасојевић
Проф. др Бошко Сувајџић
Проф. др Богољуб Шијаковић

In memoriam

Тихи одлазак тихог професора. Академик Иван Клајн

Тихо, као што је тихо живио, напустио је овај свијет Иван Клајн (31. 1. 1937 – 31. 3. 2021), редовни члан САНУ од 2003, угледни српски лингвиста, професор романистике, члан Матице српске, неуморани борац за правилност и љепоту српског језика, те члан Одбора за стандардизацију српског језика и његов дугогодишњи председник. Иван Клајн је рођен у Београду у јеврејско-српској породици. Три очеве сестре и други чланови фамилије одведени су заједно с дјецом из Вуковара у логор Јасеновац и уморени. Клајн се после рата школовао у Београду и завршио студије италијанског језика и књижевности на Универзитету у Београду, гдје је на Филолошком факултету био професор италијанског језика и упоредне граматике романских језика. Прије доласка на мјесто асистента радио је двије године као преводилац у листу *Илустрирана Полиџика*. Тај новинарски стаж свакако је утицао да остане везан и за новине цијелог вијека, пишући о питањима језичке културе и налазећи најчешће у штампи материјал за своје популарне чланке.¹ Писао је у листовима *Борба*, *Илустрирана Полиџика*, *Полиџика*, *НИН*.

Овдје нећемо помињати Клајнов крупан научни допринос у основној његовој струци – романистици, италијанистици, који није такав само у оквирима српске романистике, него врло цијењен и у Италији – већ ће се указати на његов допринос проучавању српског језика и унапређивању српске језичке културе. Академик Клајн је дуги низ година изучавао савремени српски језик, прије свега са стандардолошке стране. Његове филигранске студије о појединим питањима засноване су увијек на одличним лингвистичким знањима и праћењу развоја српског језика на богатом и разноврсном језичком материјалу.

¹ Заслужује пажњу изречена опаска да је академик Иван Клајн грађу за своје чланке о језичкој култури узимао искључиво из листова који су излазили на ћирилицу.

Те студије су важне за упознавање развојних путева српског језика и осавремењавање српске језичке норме. Поред низа значајних радова у тој области, овдје наводимо неке од најзначајнијих његових књига: монографија *О функцији и природи заменица*, која је изашла у Институту за српски језик, у његовој знаменитој едицији Библиотека Јужнословенског филолога, нова серија, књ. 7 (1985), затим, посебно, капитално двотомно дјело *Творба речи у савременом српском језику*. Ово дјело написао је академик Клајн као пројекат Одбора за стандардизацију српског језика и објављено је у два тома: Први део: слагање и префиксација (2002) и Други део: суфиксација и конверзија (2003). Рецензенти су ово дјело оцијенили највишом оцјеном. Свакако су ту и његова *Грамађика српског језика за сѝранце*, као и *Нормативна грамађика српског језика* у коауторству са академиком Предрагом Пипером (2013. и још неколико издања).

Академик Клајн је дао немјерљив допринос изграђивању српске језичке културе. На том плану, као крупан прилог, треба споменути *Велики речник сѝраних речи*, који је академик Клајн написао са проф. Миланом Шипком и који је доживио више издања. Иако је код нас било и других рјечника страних ријечи, ово је прво значајно дјело те врсте код Срба послје Вујаклијиног *Речника сѝраних речи*, који је први пут објављен прије Дргог свјетског рата, а чија су новија издања у извјесној мјери допуњавана.² Ипак тек је овај нови рјечник донио и објаснио многе ријечи које су посљедњих деценија улазиле у српски језик. Израда оваквог рјечника страних ријечи опет се уклапа у његову бригу и дјелатност на изграђивању српске језичке културе. Стране ријечи, првенствено из енглеског, у савременом добу, кад су народи и културе у сталном контакту, надиру у све језике, па тако и у српски. Упознати њихово право значење и како их правилно и са мјером преузимати у српски језик – обавеза је која стоји пред стручњацима. Овај рјечник управо има за циљ да „послужи као богат, савремен и поуздан извор информација о изговору, писању, пореклу, значењу и употреби страних речи, и, друго, да својим садржајем и начином обраде допринесе даљем проучавању страних лексичких наноса у српском језику“ – како је наведено у предговору првом издању. Како је једном приликом рекао

² У вези с овим рјечником Милан Шипка је испричао једну симпатичну анегдоту. Још док је с Клајном писао овај рјечник, ишла је на РТС његова реклама. Један познаник га сретне и пита: „Чујем да с Клајном пишеш новог Вујаклију?“ Милан, увијек склон шали, одговори: „Да, само што није изашао нови Вујаклија.“ „Радујем се, одавно га чекамо“ – узврати познаник задовољно.

академик Милорад Радовановић: „Главна, и једина рационална, научно и цивилизацијски оправдана, порука овим поводом била би: бити данас против утицаја енглеског у језицима света, па и у српском – залудно је и бесмислено, препуштање тога тока стихији и случајностима – опасно је и некултурно.“ Управо овај рјечник представља такав инструмент од користи стручњацима у том послу.

Готово пола вијека писао је академик Клајн у листовима и часописима о многим питањима из језичке праксе која представљају потешкоће за образоване људе, нудио увијек јасна и лингвистички утемељена рјешења за језичке недоумице. Иако га ми који смо с њиме дуже вријеме сарађивали памтимо по скромности, ћутљивој озбиљности и одмјерености у изрицању ставова, у ове чланке академик Клајн је често уносио благу дозу хумора, што је доприносило занимљивости, па и памћењу. Сјетимо се да је једну своју књигу о томе шта може испасти због штампарске грешке објавио под насловом *И филозофи су љ/луди* (Београдска књига, Београд, 2007). Његова књига *Речник језичких недоумица* из 1981. године имала је више издања и постала незаобилазно штиво свима који држе до језичку правилности. У исту групу иде и коауторска књига *Језички љриручник*, коју је 1991. објавио РТС, потом Београдска књига под насловом *Српски језички љриручник* у више издања и са извјесном допуном. Друге књиге сличне намјене овдје се неће набрајати, али треба напоменути да је академик Клајн био први уредник часописа за језичку културу *Језик данас*, који је 1997. покренула Матица српска.

Посебно треба указати на то да је академик Иван Клајн био члан Одбора за стандардизацију српског језика од његовог оснивања 1997. године, а његов предсједник од 2001. до 2017. године. Као члан и предсједник Одбора и предсједник Одборове Комисије за односе с јавношћу и решавање неодложних питања (Комисија бр. 7) он је дао огроман допринос раду овог највишег свесрпског и свеинституционалног стручног тијела кад је у питању српски језик. Са својим огромним знањима и личним карактеристикама научника и педагога значајно је доприносио да Одбор доноси утемељене одлуке о различитим питањима статуса и функционисања српског језика. Цијенећи његов огромни допринос раду Одбора, проучавању српског језика и изграђивању српске језичке културе, Одбор за стандардизацију српског језика је академика Клајна 2017. изабрао за свог почасног предсједника.

Научно дјело академика Ивана Клајна уткано је у српску лингвистичку науку, а садашње и будуће генерације ће цијенити и његов

велики допринос изграђивању српске језичке културе. Посленици на пољу проучавања српског језика и његовању српске језичке културе враћаће се дјелу овог великог и плодног радника, у животу тихог и ненаметљивог, увек срдачног и спремног за пружање савјета из многих области његовог раскошног знања.

Срејко З. Танасић

Мр Радојка Вуксановић
(Никшић, 24. август 1953 – 24. август 2021, Београд)

Дана 24. августа 2021. године, баш на свој рођендан, после краће болести, преминула је мр Радојка Вуксановић, истраживач сарадник и лексикограф Института за српски језик САНУ. У Институту је провела читав радни век, од 1977. године до пензије, на пројекту израде више-томног Речника САНУ, најпре као обрађивач и помоћни редактор, док није достигла највеће лексикографско звање редактора односно уредника овог најзначајнијег речника српске лексикографије. Радилa је као лектор за српски језик на Универзитету у Лилу у Француској од 1985. до 1989.

Са Радом се познајем од студија, а почеле смо се дружити и сарађивати на заједничком послу у Институту. Дуго смо радиле у истој канцеларији и заједно пролазиле прве курсеве лексикографије код искусних лексикографа и чувених имена српске лингвистике. Тако ми се пружила прилика да упознам све врлине ове дружељубиве и ведре колегинице, а касније и куме и веома пожртвоване мајке. Сама је подигла и школовала два сина, настојећи да им својим несебичним одрицањем, мајчинском љубави и заштитом надомести одсуство оца, и док су живели с њом, а и после када су стицали своју независност, па и породицу. Стигла је да прихвати и унуку Машу и да се с њом поигра, уносећи ведри дух у њихово дружење.

Свима нама који смо је познавали остаће у сећању по свом ведром духу и оптимизму и по убеђењу у благотворну и исцељитељску моћ искрене љубави и пријатељства. Није се лако помирити с тим што нас је прерано напустила, што није имала времена да осмисли и ужива мирне пензионерске дане, а то је желела, како нам је у дружењу причала. Рада својим духом није признавала умор, али ју је тело изневерило и побегло у болест, а забринута душа у вечност, у неки бољи свет, надамо се у рај, који је несумњиво заслужила. Ми, њене колеге и пријатељи, дуго

ћемо се с љубављу и поштовањем сећати наше Раде, вредног лексикографа, добре пријатељице, а пре свега као пожртвоване и велике мајке.

Радојка Вуксановић, Рада, како смо је сви звали, била је посвећени лексикограф, с љубављу и с великим интересовањем, свакодневно је предано решавала семантичка и граматичка питања, која су се наново и увек отварала са сваком новом лексемом, испуњавајући тако секцијске странице бројним речничким чланцима, урађеним по свим лексикографским правилима и према прописаној речничкој норми. Урадила је преко 3000 страна лексикографског текста, а иза себе је оставила бројне странице још непубликованих томова. Магистрирала је са темом *Језик мемоара војводе Анђе Даковића* 1979. године, из области историјска дијалектологија, на Филолошком факултету Универзитета у Београду, али се у истраживачком раду бавила лексичком семантиком, примењујући концептуалну анализу и етнолингвистички – лингвокултуролошки приступ.

Библиографија Радојке Вуксановић

РЕЧНИК САНУ

Речник српскохрватског књижевног и народног језика, 13, моире – наклапуша, ур. Митар Пешикан и др., САНУ и Институт за српски језик САНУ, 1988, 800 стр. [муња – мусјаин: основна обрада, 291–310; мусјак – мутљање: основна обрада, 310–335].

Речник српскохрватског књижевног и народног језика, 14, на- класати – недотруо, ур. Митар Пешикан и др., САНУ и Институт за српски језик САНУ, 1989, 800 стр. [наслонак – настанак: основна обрада, 420–449].

Речник српскохрватског књижевног и народног језика, 15, недо- тунав – нокавац, ур. Митар Пешикан и др., САНУ и Институт за српски језик САНУ, 1996, 800 стр. [независан – незнанка: основна обрада, 23–63; нога – ножунтара: основна обрада, 769–797; нозба – нокавац: основна обрада, 797–799].

Речник српскохрватског књижевног и народног језика, 16, нокат – одврзивати, ур. Митар Пешикан и др., САНУ и Институт за српски језик САНУ, 2001, 800 стр. [нокат – нормала: основна обрада, 1–15].

Речник српскохрватског књижевног и народног језика, 17, од- вркао – Опово, ур. Митар Пешикан и др., Београд, САНУ и Институт за српски језик САНУ, 2006, 800 стр. [одојак – одочкурити: помоћна редакција, 160–172; округна – окш: основна обрада, 509–545].

Речник српскохрватског књижевног и народног језика, 18, оповргавање – оцарити, ур. Даринка Гортан-Премк и др., Београд, САНУ и Институт за српски језик САНУ, 2010, 800 стр. [опустошавајући – опшчаство: основна обрада, 136–165; останац – осудан: основна обрада, 452–485; отћакати – отчушнути: помоћна редакција, 740–763; оћ – охој: помоћна редакција, 763–791; охол – оцарити: помоћна редакција, 791–800].

Речник српскохрватског књижевног и народног језика, 19, оцат – петогласник, ур. Даринка Гортан Премк и др., Београд, САНУ и Институт за српски језик САНУ, 2014, 800 стр. [оцат – оцеђивати: помоћна редакција, 1–5; оцрвити – очимчити: помоћна редакција, 11–39; пансионат – папраст: основна обрада, 292–328; пансионат – папраст: редакција, 292–328; перценат – петачка: основна обрада, 747–775].

Речник српскохрватског књижевног и народног језика, 20, петогодан – погдегод, ур. Даринка Гортан Премк и др., Београд, САНУ и Институт за српски језик САНУ, 2017, 800 стр. [пикња – Пилиповић: редакција, 119–144; писарнички – питати: редакција, 218–234; пиће – пиштаљка: редакција, 249–263; плакатирање – пламењача: помоћна редакција, 312–323; пламење – планути²: редакција, 323–345; плануће – плахоћа: редакција, 345–381; поабетер – победоношчев: редакција, 553–569; победопој – побојчић: редакција, 569–590; повод¹ – повредни: редакција, 712–744].

Речник српскохрватског књижевног и народног језика, 21, погдекад(а) – покупити, ур. Даринка Гортан Премк и др., Београд, САНУ и Институт за српски језик САНУ, 2019, 800 стр. [подмитан – поднорити: редакција, 310–339; ПОЈ – појко: редакција, 634–664; поковавање – покривни: редакција, 745–776].

Студије и чланци

Вуксановић, Радојка, Милосављевић, Бојана: Учтивост у језику телевизије, у: *Шести лингвистички скуп „Бошковићеви дани“*, *Зборник радова* бр. 75, ОУ књ. 23, Подгорица, **2005**, 199–211.

Вуксановић, Радојка: Неки елементи концепта емоције љубав у српском језику, *Српски језик* 10/1–2, Београд, **2005**, 351–357.

Вуксановић, Радојка: Културни концепт лексеме *јабука* у српском језику, *Српски језик* 11/1–2, Београд, **2006**, 373–384.

Вуксановић, Радојка: Лексикографски поступци обраде збирних именица у дескриптивном речнику, у: *Седми лингвистички научни скуп „Бошковићеви дани“*, *Зборник радова* књ. 90, Подгорица, **2008**, 123–135.

Вуксановић Радојка (2009), Лексичко-семантички однос придева *охол* и *горд* у српском језику, *Стил* 11, Београд, **2012**, 241–249.

Вуксановић, Радојка, Бојана Милосављевић: Појмовно значење *среће* у српском језику, у: Бранислав Остојић (ур.), *Осми лингвистички скуи „Бошковићеви дани“*, Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, 2012, 283–301 (Научни скупови, СІХ, Одјељење умјетности, 36).

Вуксановић, Радојка: О *госіу* и *госіойримсііву* у језику и речнику српског језика, *Наш језик* 44/1–2, Београд, **2013**, 91–101.

Прикази, критике, хронике, сећања, пригодни текстови

Вуксановић, Радојка: Бојана Милосављевић, *Форме учтивости у српском језику*, *Српски језик* 13, Београд, **2007**, 679–684 [приказ].

Учешће на скуповима:

- 1) *Шесіи лингвистички скуи „Бошковићеви дани“*, Подгорица, 2005.
- 2) *16. конгрес Савеза славистичких друштіава Србије и Црне Горе*, Врњачка бања, 2005.
- 3) *Седми лингвистички научни скуи „Бошковићеви дани“*, Подгорица, 2008.
- 4) *17. конгрес славистичких друштіава Србије*, Сокобања, 2009.
- 5) *Осми лингвистички скуи „Бошковићеви дани“*, ЦАНУ, Подгорица, 2011.

Сііана С. Рисііћ